

**CRNA GORA
ZAVOD ZA ŠKOLSTVO**

NAŠA ŠKOLA

dr Dušanka Popović

DIJALEKATSKA ODSTUPANJA U GOVORU UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA NA PODRUČJU STARIJIH CRNOGORSKIH GOVORA

**Podgorica
2010.**

DIJALEKATSKA Odstupanja u govoru učenika osnovnih škola na području starijih crnogorskih govora

Izdavač: Zavod za školstvo

Urednik: doc. dr Dragan Bogojević

Autorka: dr Dušanka Popović

Recenzentkinja: dr Sanja Šubarić

Dizajn i tehnička priprema: Nevena Čabrilo

Štampa: *Obod*, Cetinje

Tiraž: 500

Podgorica, 2010.

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

811.163.4`282.2-057.874(497.16)

ПОПОВИЋ, Душанка

Naša škola : dijalekatska odstupanja u govoru
učenika osnovnih škola na području starijih
crnogorskih govora / [autor Dušanka Popović] . –
Podgorica : Zavod za školstvo, 2010 (Cetinje :
Obod) . – 70 str. ; 25 cm

Podatak o autoru preuzet iz impresumu . – Tiraž 500 .
- Skraćenice: str. 70. – Bilješke uz tekst. -
Bibliografija: str. 68 – 70.

ISBN 978-9940-24-003-5

1. Гл. ств. насл.

а) Говор – Ученици основних школа – Црна Гора –
Дијалекатска одступања
COBISS.CG-ID 15776528

SADRŽAJ

UVOD	5
1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	6
2. STARIJI CRNOGORSKI GOVORI I NJIHOVE OSOBINE	8
3. NAJČEŠĆA Odstupanja u govoru učenika u odnosu na standardni jezik	11
4. FONETIKA	12
4.1. Vokali	12
4.2. Konsonanti	22
4.2.1. Sonanti	22
4.2.2. Frikativi	26
4.2.3. Plozivi	30
4.2.4. Afrikate	32
4.3. Glasovne promjene	33
4.3.1. Jotovanje	33
4.3.2. Palatalizacija	34
4.3.3. Uprošćavanje suglasničkih grupa	35
5. AKCENAT – OPŠTE NAPOMENE	37
6. MORFOLOGIJA	40
6.1. Imenice	40
6.2. Zamjenice	42
6.3. Pridjevi	44
6.4. Brojevi	45
6.5. Glagoli	46
6.6. Prilozi	51
7. NEKE SINTAKSIČKE OSOBENOSTI	52
8. IZ LEKSIKE	57
9. ORTOGRAFIJA – NAJČEŠĆA Odstupanja od norme	60
10. ZAKLJUČCI ISTRAŽIVANJA	67
LITERATURA	68
SKRAĆENICE	70

UVOD

U radu je predstavljen govor učenika osnovnih škola na području starijih crnogorskih govora (posebno na teritoriji Zete i Bijelog Polja), zapravo najčešća odstupanja koja se u govoru učenika javljaju u odnosu na standardni jezik.

Istraživanje govora učenika na pomenutom terenu dio je kompleksnije analize uticaja nastave maternjeg jezika na dostizanje jezičkog standarda u govoru učenika, tj. koliko se i kako nastavnom jezika utiče na postizanje govorne kulture tokom osnovnog školovanja. Da bismo navedeno analizirali i donijeli određene zaključke, neophodno je bilo realizovati dijalektološko istraživanje, i tako uočiti i izdvojiti najčešća odstupanja u govoru učenika u odnosu na jezički standard.

Jezički izraz zabilježen u školama na području starijih crnogorskih govora upoređivali smo sa rezultatima do kojih su, u prethodnom periodu, došli istraživači narodnih govora na ovom terenu. Kao što u zaključku ovog istraživanja stoji, opšta je konstatacija da se jezička odstupanja uglavnom podudaraju sa stanjem u narodnim govorima, ali da se u govoru učenika ipak rjeđe javljaju – što smatramo, između ostalog, i rezultatom nastave maternjeg jezika u školi.

Nadamo se da će rezultati istraživanja pomoći nastavnicima koji izvode nastavu maternjeg jezika u osnovnim školama na pomenutom terenu da uoče i prepoznaju razlike u govoru njihovih učenika u odnosu na našu jezičku normu, te da, u skladu sa tim, organizuju nastavu, odnosno primijene metode i postupke kojima će se ove razlike uspješno prevazilaziti.

Metodičkim dijelom istraživanja konstatovano je da se nastavnici na ispitivanom terenu ne bave posebno govorom kraja u kojem se škola nalazi i sredine iz koje djeca dolaze, i ne izrađuju diferencijalne gramatike kao podršku i pomoć u nastavi jezika. Rezultati istraživanja mogu pomoći i njima i učenicima u izradi ovih gramatika, i uopšte, aktivnijem i intenzivnijem bavljenju jezikom u skladu sa uzrastom i mogućnostima učenika.

dr Dušanka Popović,
autorka

1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U početku školovanja, učenici, posebno nižih razreda osnovne škole, u nastavi koriste vlastiti jezički izraz formiran u kraju u kojem žive. Takav govor obično sadrži sve dijalekatske posebnosti sredine iz koje dijete dolazi, odnosno kraja u kojem se škola nalazi, pa možemo konstatovati da djeca, početkom školovanja, gotovo isključivo koriste dijalekat kraja.

Lokalni govor, najčešće, nije u skladu sa standardnim jezikom, pa dijalektizmi predstavljaju smetnju razvoju pravilnog izraza kod naših učenika. Odstupanja se javljaju na različitim jezičkim nivoima (fonetskom, morfološkom i sintaksičkom) i postoje u svim lokalnim govorima u odnosu na standardni jezik (gubljenje ili zamjena suglasnika i samoglasnika, pogrešna upotreba padeža, pogrešan akcent, karakteristične rečenične konstrukcije i leksika).

Učenici svoj govor donose iz sredine u kojoj su porasla, iz svog doma, pa je to pitanje veoma osjetljivo područje. Govor učenika istovremeno je i govor kraja u kojem se škola nalazi. On ima svoju kulturu, prostor na kojem egzistira, svoj rječnik, gramatiku, stvaralaštvo (naučno i umjetničko), svoju istoriju. Na kraju krajeva, i svoju normu. To je zavičajna kultura jednog kraja i zato nastavnik treba da zna kako da vodi učenike na putu usvajanja standardnog izraza, a da pritom uvaži govor kraja u kojem djeca žive.

Dijalekatsko izražavanje ne treba zanemarivati u školi. Naprotiv, ono pokazuje i dokazuje bogatstvo jednog jezika i dobra je osnova za napredno izučavanje standardnog jezika. Taj, uslovno rečeno, problem, prevazilazi se organizacijom nastave koja uvažava sve što smo naprijed naveli (dijalekat kao bogatstvo jezičkog izraza, emotivnu povezanost učenika sa govorom koji donose od kuće sl.), kao i izradom diferencijalne gramatike. Nastavnici treba da afirmišu dijalekatsko izražavanje, a da bi to postigli, moraju biti dijalektološki obrazovani.

Izražavanje učenika na vlastitom dijalektu neće biti smetnja u radu nastavnika, ukoliko dijalekat shvati kao prilog bogatstvu standardnog jezika, posebno u pogledu leksike.

Cilj ovog istraživanja bio je identifikovati i opisati najčešća dijalekatska odstupanja u govoru učenika u odnosu na jezičku normu.

Osnovna hipoteza bila je: razlike koje se javljaju u govoru učenika u odnosu na standard na svim jezičkim niovima (fonetika, morfologija, sintaksa) na ispitivanom

terenu, većinom odgovaraju odstupanjima već opisanim u našoj dijalektološkoj literaturi.

Osnovni skup istraživanja (šire definisanje) činili su svi učenici koji pohađaju osnovnu školu na području starijih crnogorskih govora, što znači velika populacija učenika. S obzirom na to da se u ovom istraživanju ispituju dijalekatske razlike govora ovog područja u odnosu na jezičku normu, to se nalazi do kojih smo došli putem istraživanja mogu generalizovati na većinu navedene populacije.

U užem smislu, osnovni skup istraživanja možemo ograničiti samo na učenike u osnovnim školama koje smo odabrali kao tipične predstavnike navedenih govora u Crnoj Gori. To su, prije svega, jedna gradska i jedna seoska škola sa područja Zete i Podgorice, kao i jedna gradska i seoska škola sa teritorije Bijelog Polja. Škole su odabrane prema kriterijumu tipičnih predstavnika ovog dijalekta na njegovoj južnoj i sjevernoj teritoriji.

Uzorak istraživanja – Ispitivana populacija učenika jesu oni koji pohađaju drugi, četvrti, šesti i osmi razred osmogodišnje osnovne škole¹, što obuhvata osnovno školovanje od njegovih početaka do samog kraja – kada bi mogli da se, odgovarajućom nastavom jezika, postignu određeni rezultati koji su vidljivi i mjerljivi.

Na nivou razreda odabrana su po dva odjeljenja prosječnog opšteg uspjeha, što znači: dva odjeljenja drugog, četvrtog, šestog i osmog razreda. Na nivou odjeljenja odabran je uzorak – deset učenika različitog uspjeha (od negativne ocjene do petice). U istraživanje su, dakle, uključena 32 odjeljenja, tačnije 320 učenika navedenih osnovnih škola.

Metode istraživanja. – Kako naše istraživanje zahtijeva snimanje govora učenika na području starijih crnogorskih govora i utvrđivanje trenutnog stanja, to ono pripada deskriptivnom tipu istraživanja. Primjenom deskriptivnog istraživanja nastojali smo da damo pregled, snimak stanja govora učenika na posmatranom području, tj. razlike u govoru učenika u odnosu na jezički standard. Takvo istraživanje oslanja se na pozitivno date – empirijske činjenice. Nastojali smo da se ne zadržimo na jednostavnom opisu činjenica, već da te činjenice, veze i odnose koji među njima postoje, objasnimo i interpretiramo.

Instrumenti koje smo koristili tokom istraživanja su: opservacija časova, anketa – upitnik za nastavnike, intervju za nastavnike, sakupljanje i analiza učeničkih pisanih radova – pismene vježbe, školski i domaći zadaci, školski pismeni zadaci i audiozapisi učeničkog govora.

¹ Kako su, tokom realizacije istraživanja, u škole sukcesivno uvođena reformska rješenja, to su i učenici trećeg, petog, sedmog i devetog razreda devetogodišnje osnovne škole, bili uključeni u istraživanje.

S obzirom na kompleksnost ciljeva našeg istraživanja bilo je neophodno koristiti više istraživačkih postupaka i instrumenata. Za sticanje kompletne slike o govoru učenika na ispitivanom terenu veoma su značajni audiozapisi učeničkog govora (tokom opservacija časova, van nastave i sl.) kao i intervju sa nastavnicima o načinima istraživanja govora učenika i putevima i metodama za prevazilaženje uočenih odstupanja od standarda.

Sveske za pismene zadatke, kao i sveske za školski i domaći rad, jedan su od ključnih pokazatelja koliko učenici usvajaju ili su usvojili standarde kada su u pitanju određene oblasti nastave jezika, posebno pravopis (u okviru koga se često odslikava fonetski nivo).

Audiozapisi učeničkog govora važan su i vrijedan izvor za ovo istraživanje, i istovremeno, najteži za realizaciju. Učenici se obično ustručavaju ukoliko im je rečeno da se njihov govor snima i treba im dati dovoljno vremena da se oslobode i počnu da govore. Osim toga, usmeno izražavanje je generalno problem na svim uzrastima u školi, pa je bilo neophodno pronaći teme koje će učenike izazvati da o njima govore. Prilikom bilježenja govora nastojali smo da ih motovišemo prigodnim temama povezanim sa njihovim interesovanjima i u skladu sa uzrastom, kako bi što sadržajnije i duže govorili i kako bi dobijeni jezički materijal bio relevantan za donošenje zaključaka. Praksa pokazuje da djeca mnogo teže govore nego što pišu, pa smo pokušali da napravimo ravnotežu između ispitivanja govornog i pisanog jezika kako ne bismo donijeli pogrešne zaključke (da, recimo, djeca više grešaka prave prilikom pisanja). Audiozapisi su pretočeni u tekst koji postaje relevantan pokazatelj koliko učenici na posmatranom terenu, u svakodnevnom govoru, poštuju jezičku normu.

2. STARIJI CRNOGORSKI GOVORI I NJIHOVE OSOBINE

Crna Gora pripada ijekavskom govornom području. Polazeći od kriterijuma razvijenosti akcentuacije i deklinacije, u govorima Crne Gore razlikuju se stariji i mlađi govori.

Što se tiče osnovnih karakteristika mlađih crnogorskih govora, osim što imaju četvoroakcenatski sistem, nove oblike deklinacije i izrazito stabilan vokalski sistem, nalazimo dosta ujednačenu zamjenu staroga vokala *ě*: u današnjim dugim slogovima ijekavskog izgovora imamo dvosložnu zamjenu *-ije*, dok umjesto *e < ě* u današnjim kratkim slogovima ovdje imamo jednosložnu zamjenu *-je*: *dijete, sijeno, brijeg; djevojka, cjelina, sjenokos*. Međutim, zamjena starog vokala *ě* nije dosljedno realizovana, kako u ijekavskim govorima, tako i u ijekavskom standardu. Refleks ovog starog vokala može biti ikavski *-i*: *nisam, nije, miliji, vidio*, kao i

ekavski *-e*: bregovi : *brijeg*, greška : *grijeh* i sl. Postoje i primjeri kada se prema dugom *e* < *ě* u ekavskim govorima javlja jednosložna zamjena *ě* i u ijekavskim govorima i u ijekavskom književnom izgovoru: *mjêstâ*, *djêlâ*, *vjêrâ*, *razùmjêvši*, *ponèdjêljka* i sl.

Stariji crnogorski govori obuhvataju veliki dio Crne Gore, od Jadranskog mora na jugu (od Ulcinja do Perasta u Boki) pa sve do Bijelog Polja na sjeveru, zahvatajuću čitavu jugoistočnu Crnu Goru².

Osim ijekavske zamjene *ě* (*mlijeko* – *mljekara*, *snijeg* – *snjegovi*), svi govori ovog tipa znaju za ijekavska jotovanja: *ljeto*, *njegovati*, *đevojka*, *čerati*, *ćepalo*, *ćednica*, *iželica*, kao i: *pljesma*, *mljera*, *vljera* (jotovanje usnenih suglasnika nije dosljedno). Akcentuacija je starijeg tipa: silazni akcenti mogu se javiti i na nekom od unutrašnjih slogova višesložnih riječi, pa i na ultimima: *mūnjâ*, *livâda*, *nâròd*; *utòrnik*. Međutim, i u ovim govorima ima akcentuacije u kojoj se akcenat povlači ka početku riječi:

- a) u politonijskom duhu, kao u govorima hercegovačkog tipa: *glāvâ* > *gláva*, *rūkâ* > *rúka*;
- b) bez intonacione promjene, u metataksičkom duhu: *glāvâ* > *gláva*, *rūkâ* > *rúka*.

Jedna od karakteristika govora ovog tipa jeste i vokal poluglasničke vrijednosti – poluglasnik reda *a*, tj. *ba*, ili reda *e*, tj. *be*³. U Boki Kotorskoj, Zupcima i Tuđemilima kod Bara zabilježeni su primjeri sa poluglasnikom: *běčva*, *za dьnьs*, *sьda* i sl. Branko Miletić, međutim, smatra da to nije poluglasnik bilo kojeg reda: „Činjenica da je *a* postalo od poluglasnika i da mu nema mesta u našoj običnoj vokalskoj sistemi zavela je neke naše ispitivače da ga smatraju stvarnim poluglasnikom, tj. redukovanim vokalom (kraćim od kratkih, sa izvesnom pasivnošću artikulacije, i da ga tako i obeležavaju). Treba, međutim, naročito istaći da je crmničko *a* – a to u potpunosti važi za vasojevički „poluglasnik“ – normalan, pun vokal, a redukovano može biti u slučaju kad i ostali vokali“⁴.

To bi govorilo da je supstituant poluglasnika u jednom dijelu crnogorskih govora drugačije prirode nego što je to u ostalim štokavskim govorima i da tu *a* (*be*) može biti zasebna fonema koja se i svojim porijeklom i svojom fonetskom prirodom razlikuje od vokala *-a*. U svakom slučaju, i ovakve vrijednosti supstituanata starog poluglasnika spadaju među karakteristične osobine starijih crnogorskih govora, mada ne i svih govora ovog tipa.

² Рема: Ресо, А.: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1985.

³ Стевановић, М.: *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ, XIII (1933–1934), 11–12.

⁴ Милетић, Б.: *Црмнички говор*, СДЗБ IX, 1940, 226.

Foneme *f* i *h* nijesu potpuno nepoznate ovim govorima, mada njihova upotreba nije svuda podjednako obična.

U govorima ovog tipa frikativi *s* i *z* u vezi sa *n* i *l* često prelaze u *š*, *ž*: *mišlit*, *ně žnam*, *šnâga*, *šnĳeg* i sl.

U svim ovim govorima uopšteni su nastavci starih tvrdih osnova u instrumentalu jednine m. i sr. roda i u genitivu, dativu instrumentalu i lokativu množine svih rodova zamjениčko-pridjevske promjene: *ovijem*, *dobrijem*, *našijem*, *vručijem*, *ovije(h)*, *lijepijem* i sl.

Muška imena tipa *Blažo*, *Jole* imaju promjenu imenica m. r. na suglasnik: *Blažo-Blaža-Blažu*, *Jole-Jola-Jolu*. Prisvojni pridjevi na *-ov*: *Blažov*, *Jolov*.

Sinkretizam oblika množine ima obilježje dvojine: genitiv = lokativ, dativ = instrumental. Prvi oblici, genitiv i lokativ, zavisno od govornog tipa, imaju nastavke: *-ba*, *-bah*, *-beh*, *-ah*, *ag*, *-bek*: *zubъa*, *po zubъa*, *pušakah*, *godinag*, *godinъek*, *kravъek*; u dativu i instrumentalu uopšten je nastavak *-ma*: *ljudma*, *konjma*, *stvarma*, *kamenma* i sl.

Enklitički oblici za dativ i akuzativ množine zamjenica 1. i 2. lica glase *ni – vi*, *ne – ve* i u često su upotrebi: *rěkla ni je*, *kăko su vi đeca*, *zvăli su ne*, *pozdrăvili su ve*; dativ i lokativ jednine zamjenica prvog, drugog i svakog lica glase: *měne*, *těbe*, *sěbe*.

Karakteristična je i zamjena instrumentala oruđnika i instrumentala socijativa: umjesto instrumentala bez predloga (oruđnika) upotrebljava se socijativ: *něće se moj s moĳkom no ga prekopâte s pālôm*, *razbĳo mu e glâvu s kâmenom*, i obratno: u socijativnim sintagmama izostavlja se prijedlog *s/sa*: *něšto se svăđa dirěktorem*, *poznajě se Rădovanom*.

Aorist i imperfekat još su u svakodnevnoj upotrebi i imaju različite sintaksičke vrijednosti. Infinitiv je bez *-i*: *zborit*, *doć*.

U svim starijim crnogorskim govorima izgubila se semantička razlika između padeža za označavanje mjesta i pravca uz glagole mirovanja: *otišъa je na Kopĳje* : *živĳ na Kopĳje*; *ăjmo ũ selo* : *štò je grăja ũ selo*, gdje akuzativ sa predlogom ima službu lokativa. Akuzativ sa predlozima vrši i službu instrumentala, kao u primjerima: *svežĳ gověda pred pojătu* : *eto ga tămo pred obòr*; *ublježăše pod bĳkvu* : *vide se po(d) Debelu Glavicu*. Uz ovakve primjere dolaze i oni tipa: *zavŭcĳ se pod ponjăvom*, *mětni kljŭč pod onom plòćom pre kŭću*, gdje oblik instrumentala dolazi u službi akuzativa, što jasno govori o poremećenom osjećanju tih sintaksičkih odnosa.

3. NAJČEŠĆA ODSUPANJA U GOVORU UČENIKA U ODNOSU NA STANDARDNI JEZIK

Predstavljamo najčešće razlike u govoru učenika u odnosu na standardni jezik na svim jezičkim nivoima. Prilikom utvrđivanja tih razlika vršili smo poređenja sa već opisanim stanjem u govoru Zete i Bijelog Polja, s obzirom na to da su to dva jasno izdiferencirana govora o kojima postoje određene dijalektološke studije ili dijalektološki radovi manjeg obima⁵.

Kako je Podgorica veća gradska sredina u koju je priliv stanovništva iz svih krajeva Crne Gore veliki, to ne postoji izdiferenciran govor koji bi bio karakterističan za čitavo područje Podgorice (osim, možda, staropodgorički koji koriste starosjedoci, tzv. Starovarošani, i koji, opet, ne važi za čitavo područje današnje Podgorice⁶), pa ovakva poređenja nijesmo mogli da vršimo. Ove razlike jasno se vide i u jezičkom materijalu koji smo zabilježili u podgoričkoj osnovnoj školi, no, određena odstupanja od standardnog jezika moguće je razvrstati u odstupanja od norme koja se inače uočavaju na području starijih crnogorskih govora.

Primjere smo razvrstali po školama, a u okviru škole po razredima, kako bi bilo očigledno da se određena odstupanja javljaju na čitavom ispitivanom području i na svim uzrastima, ili, da ih pak u govoru učenika određene sredine nema. Škole smo obilježili odgovarajućim skraćenicama⁷. Nijesmo razdvajali primjere koje smo izdvojili iz pisanog materijala od onih koje smo zabilježili u govoru učenika, ukoliko su odstupanja bila ista i ponavljala se i u jednom i u drugom obliku. Međutim, ukoliko smo ih konstatovali samo u govoru, ili samo u pisanom materijalu, to smo i naglasili. Primjere zabilježene u govoru učenika nastojali smo da akcentujemo, dok su neakcentovani primjeri izdvojeni iz pisanog materijala.

Često se dešavalo da u jednom primjeru ima više različitih odstupanja (npr. upotreba ekavice i sažimanje vokalske grupe *-ao* u *a* ili u *o* i sl.), pa smo primjere o kojima u tom dijelu teksta govorimo, naglašavali kurzivom. Primjere smo prenosili doslovno, onako kako smo ih zabilježili.

⁵ Ћупић, Д.: *Преглед главних особина говора Зете*, ЈФ, XXXIII, Београд, 1977; Секулић, М.: *Неке особине говора Бијелог Поља*, Токови, књ. 2–3, Иванград, 1971, 244–260.

⁶ Govor starih Podgoričana opisao je Dušan Ičević u svojoj knjizi *Podgorički govor*, Društvo prijatelja stare Podgorice, Podgorica, 2007. Iako nije tipična dijalektološka studija, ova knjiga iznosi niz zanimljivosti o govoru koji se sačuvao samo kod starijih govornika i u starom jezgru Podgorice, tačnije Staroj Varoši. Ovaj govor, međutim, ne možemo uzeti kao tipičan za novu Podgoricu, no bilo bi zanimljivo ispitati koliko ga djeca školskog uzrasta na pomenutom terenu koriste.

⁷ Gradska škola u Podgorici – PG I, škola sa seoskog područja u blizini Podgorice – PG II, gradska škola u Bijelom Polju – BP I, škola sa seoskog područja u blizini Bijelog Polja – BP II.

4. FONETIKA

4.1. Vokali

Vokalizam govora ispitivanog područja karakteriše pet standardnih vokala našeg jezika, među kojima nema onih čija je artikulacija pomjerena ka nekom drugom vokalu. Međutim, u ovom govoru nailazi se na zamjene jednog vokala drugim, rjeđe na gubljenje nekog od njih. Artikulacija ovih glasova uglavnom odgovara standardnoj.

Vokali a i o. – U govorima koji pripadaju ovom dijalektu, konkretno u govoru Zete, u nekim leksemama, susreće se zamjena vokala: (1) vokala *a* vokalima *o* i *e*⁸: *a:o: bõgomi, bõgoti; vol'â (vãljã) – Ne vol'â ti rabõta n'išta; òla – Nêćeš mi ga, òla, m'rdnût! Òla, òću; a:e: barjektâr;* (2) vokala *o* vokalom *a*: *mañka, naćäs.*

Od prethodno datih primjera u govoru učenika ovog područja potvrđen je rijetkom upotrebom samo u primjer *bõgoti*. U našem jezičkom materijalu nalazimo primjere:

PG I Fine, *bõgomi* crkve, ozbiljno. – Fino je bilo u Sremske Karlovce, *bõgomi!* – PG II Fina žurka, *bõgomi*. – Jesam *bõgomi*. – BP I *Bõgomi*, skupo tamo bijaše. – Volio bi, *bõgomi*. – Ja sam *bõgomi* pomagao tati. – BP II *Bõgomi* neću! – Mogo je *bõgomi*, ali ništa.

Zamjena vokala *o* drugim vokalima nije karakteristična za ove govore. U literaturi, u govoru Zete, zabilježena je zamjena tipa: *o:u: pòl'itika/pùl'itika; kubašica, kopùs, ispcùvat, putuvãt, daruvãt, argatuvãt, trgovãt, svukuvãt*⁹. Ovakvu zamjenu samoglasnika *o* nijesmo zabilježili.

Zamjenu vokala *o* vokalom *a* na području Bijelog Polja u našem jezičkom korpusu nalazimo u primjerima *banbon* i *matika*:

BP I A onda je baba *mañkom* udarila miša. – I *mañka* je trebala za to. – BP II A *mañka*, đe je? – Milica mi je dala *bãnbõn*. – Tu ima *banbõna*, pa uzmi.

Vokali i i e. – Zamjena ovih vokala nije karakteristična za dijalekat koji opisujemo. Javlja se sporadično, pa su u literaturi zabilježeni sljedeći oblici: *i:a: prevãrãt (perf.); e:w: cul'tvãt (celivat)*. Što se tiče zabilježenog jezičkog korpusa, u govoru učenika ispitivanog uzorka zabilježili smo primjere zamjene vokala *e* vokalom *a* i vokalom *i*:

BP I Dobili smo *lanjire*, jednu igru i za vodene bojice... – BP II Pravili smo maskenbal, *manikëne*... – Izabrali smo najboljeg *manikëna* za djevojčice i dječaka.

⁸ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 267.

⁹ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 267.

Vokalske grupe. – Za distribuciju naših vokala karakteristično je da se rijetko kada, u govoru, dva vokala nalaze jedan pored drugog. Ovo posebno onda kad jedan od njih nije pod akcentom. Međutim, veoma često se vokalske grupe nađu u govoru kao posljedica glasovnih promjena, različitih tvorbenih procesa i morfoloških pojava. U tom slučaju najčešće dolazi do sažimanja vokala ili se, pak, na neki drugi način otklanja hijat.

Neki razlozi semantičke i prozodijske prirode mogu pogodovati očuvanju vokalskih grupa, pa se i u ovom govoru, ponekad, javljaju dva vokala jedan pored drugog.

U govoru Zete, kao i u okolnim govorima, pa i u govoru Podgorice, finalne vokalske grupe –*ao*, u kategoriji radnog glagolskog pridjeva muškog roda jednine, bez obzira na to da li su akcentovane ili su van akcenta, najčešće su asimilovane u –*ā*: *zvā, krā, stā, dā, znā, spā, čekā, pričā, pošā, došā, rēkā, lēgā, pēkā* i sl.¹⁰ Kao i u narodnom govoru, ovakva asimilacija veoma je česta u govoru učenika zetske i podgoričke osnovne škole – na svim uzrastima.

PG I Kada je otvorio sve je *poprškā* komplete i odijela. – Njegov šlauf je *pūkā* zbog njegove debljine i on je *vīkā* na sav glas: mama, mama! – Nisa ja *kupovā*. – Sav začuđen *otišā* je da vidi šta se desilo. – *Otišā* je kod nje i *rēkā* da mu je žao. – Jedan razred sam tamo *prisustvova* i eto. – PG II Čovjek je prvu muziku *slūšā* u prirodi od tica. – ...jer se zastidio svoje rođene majke i *rēkā* je da mu je majka. – Zato što nije *imā* srce i zastidio se nje. – I *otišā* u jednu pećinu gdje je i upao ali tu je *došā* Džo a Tom se *prēpa*... – I da sam ja *nāšā* svoju zvijezdu vodilju. – *Īgrā* sam. – Ja sam na more *išā* svake nedelje i *igrā sam, plīvā sam*. – Pa sam *otišā* kući, bilo mi je lijepo. – Pa onda je *došā* red na mene pa sam *učestvovā* i onda je došlo vrijeme da kažu ko je osvojio nagradu. – Čitavi četvrti razred je *išā*. – On mi je *dā* loptu, pa sam *igrā* fudbal sa đecama. – Hotel nam *se zvā* Delfin. – Govori kako je jedan poštar *došā*, posle je *ukrā* bio kod autobuske stanice... – *Planīrā sam* medicinsku ako budem *imā* šanse. – Jeste, *opērisā* je to. – Vuk Karadžić je *sakuplja* i *sačuva* od zaborava mnoge pjesme, bajke, basne, priče... – Prvi put je *izvuka* morsko mulje... – *Žikica se transformisa* u ženu, *obuka* suknju... – Moj drug *se maskira* u nekog bolesnog čovjeka... – On nam je *pokaziva* i *opisiva* đe se nalazi most... – On je bio učiteljici *iškraba* dnevnik.

U pisanom i usmenom izrazu učenika, bilježimo i standardne oblike:

PG I Luka je *pròmućkao* koka-kolu. – Marko je *póšao* da pliva, *otišao* je malo dublje... – Jednog dana kada *sam šetao* sreo sam jednu osobu. – PG II ...pa *sam igrao*. – On je brzo *sišao* sa drveta...

¹⁰ Ђупић, Д.; Ђупић, Ж.: *Речник говора Загарча*, СДЗБ XLIV, Београд, 1997, X; Ђупић, Д.: *ПГОЗ*, 269; Јовановић, В.М.: *Говор Паиштровића*, Универзитет Црне Горе, Никшић, 2005, 118.

Sažimanje samoglasnika *a* i *o* u *o* u vezniku *kao* uobičajeno je na čitavoj teritoriji Crne Gore¹¹:

PG I U jedno vrijeme se žena smatrala *ko* stvar. – PG II Šta bi bilo da su svi srećni *ko* u bajkama? – BP I Ponegdje se samo mogao čuti neki cvrkut koji je zvučao *ko* da dozivaju u pomoć. – BP II Decembar je bio mesec snijega *ko* da nam ga je Deda Mraz poslao.

Iako je u govoru Podgorice i Zete uobičajeno ovo sažimanje u pravcu *kao* – *ka*, u govoru učenika ove oblasti nijesmo zabilježili mnogo ovih primjera. I ove koje navodimo „uhvatili smo u prolazu“. Očigledno je da školska sredina utiče na djecu da govore što pravilnije, jer u svakodnevnoj komunikaciji ovakvo sažimanje je prilično često.

PG I Ja sam htio da idem, a on *kâ* da ga je strah ufatio neće sa mnom. – Evo, *kâ* da nikad nije čula za Ćopića! – PG II Što si zinuo *kâ* krap?! – Pobjega je *kâ* zec... – Tata se na nju naljutio *ka* da je ne znam što bilo.

U narodnim govorima ista pojava svojstvena je i kategoriji imenica, pa imamo: umjesto *zaova*: *zâva*, *zâvîn*, pored *raonik* – *rânik*.

U literaturi je zabilježeno da se na cijelom području Zete sreće *-ajo*: *mògajo*, *lègajo*, *rèkajo* i sl. Na isti način razdvojene su i grupe *-uo* i *-eo*: *čùjo*, *umùknujo*, *glàsnujo se*, *bùpnujo*, *klèjo*, *oplèjo*, *omèjo*¹². Ovakve primjere nijesmo zabilježili u govoru učenika zetske osnovne škole.

U govorima ovog područja sekundarno *j* čuje se između *i* i *o*: *hùjo*, *sùjo*, *smìrùjo*. U pisanom materijalu nalazimo primjere koji odražavaju takav fonetizam – djeca svih uzrasta često pišu upravo onako kako izgovaraju.

PG I *Nosijo* je svuda svoju torbu. – Jablan *je bijo* prestavnik seljaka. – PG II Na drvetu *je bijo* jedan vrabac koji *je doletijo* do mene. – Ja sam *ozdravijo* i pustila me je. – Nekada davno na svijetu nije bilo ni klavira, ni trube, ni *vijoline* ni harmonike. – BP I Ništa više nije *bijo* kadar da odgovori. – Pas je *shvatijo* da dječak neće da ga bije... – Mala Sanja danas na *stadijonu* trči. – On *je primijetijo* da je ptica gladna. – BP II *Požurijo* sam ka školi i stigao sam na vrijeme. – *Uradijo* je sve što je mogo. – *Prolazijo* sam kroz sljedeće gradove.

Vokalska grupa *-ao* nastala u rezultatu promjene sonanta *l* na kraju sloga, u pojedinim govorima svodi se na *-o*. U našem materijalu ova kontrakcija se vrši u govorima Bijelog Polja i okoline, a javlja se i na teritoriji Podgorice i Zete.

PG I Ko je *napĩsô* pjesmu? – Svako ko je htjeo da se pridruži četi *mòrô* je da iznervira pjanog nastavnika koga su djeca iz razreda zvala Paprika... –

¹¹ Јовановић, В.М.: *ГП*, 122.

¹² Ђупић, Д.: *ПГОЗ*, 269.

PG II Dječak je bio tužan i tužnim riječima *rèkō* da kad psi hoće da umru idu dalje od svoje kuće. – Kada bi se pisala količina dobrih i loših djela koje čovjek uradi tokom života *pīsō* bih bezbroj riječi, slova i rečenica. –BP I Kad je *dōšō* kući on je *plako* za svojim prijateljem. – Bepomoćno je *glèdō* u pače koje je bilo isto kao on. – BP II Posle *sam otišō* na more pet dana sa tetkom. – Jednog dana je *dōšō* čuvar parka. – *Pōzvō* ih je i *rèkō* da rade sa njim.

Zabilježili smo i naporedno korišćenje standardnih i nestandardnih oblika u govoru pojedinih učenika. Navodimo neke od njih:

BP I A *mōgō* je i da radi preko ljeta, da bi *imao* za zimu... – Jedan dječak je *ustao* i *rèkō* u ime učiteljice i drugova. – Nije *imao* mjesta da se okrene pa je *mōrō* ići u nazad. – Dok je Marko *išao* kosovskim poljem *naišo* je na jednu lijepu djevojku. – BP II Otac je *čekao*, a iza njega je bio neki čovek i *pītō* ga koga čekaš... – Odjednom je *ugledao* jednog dječaka koji je radosnim osmjehom *máhō* i radosno *glèdō* lokomotivu. – Toga dana *sam znao* da odgovaram al' me je bilo stra i nisam *mogo* da odgovaram iz Biologije. – *Razmišljo sam* dugo vremena i neznam da li *sam izabrao* pravi put.

Gubljenje vokala. – Na području Bijelog Polja početni vokal, kad je kratak i nenaglašen, ponekad otpada: *Talijan, talijanski*, ali: *Italija*. U literaturi zabilježeni su i primjeri afereze vokala *o*: *volko, 'nako*, mjesto: *ovoliko, onako*. U našem jezičkom korpusu, u bjelopoljskoj osnovnoj školi, zabilježili smo primjer: Medvjedi *nako* najedeni čučali su ispred potoka i pili vodu.

Česta pojava u bjelopoljskom govoru jeste da se dva samoglasnika nađu u neposrednom dodiru zbog ispadanja konsonanata između njih, npr.: *bua, mua: Uskočila mi bua u uo! Nemoj duati po duanu!*¹³ U našem jezičkom korpusu ovakvu pojavu nijesmo zabilježili. Bilježimo, međutim, gubljenje vokala *i* iz sljedećih primjera:

BP I Niko nije htio da se druži sa ružnim pačetom zato što je ono *tōlko* ružno. – Puštili su nas, u *kōlko* ono bi sati nas puštili... – PG II Kada smo imali kontrolni iz matematike došla Bojana kući, pita je tata *kōlko* si dobila Bojana, ja dva!

Refleksi jata. – U literaturi se navodi da refleksi *ě* u zetskom govoru uglavnom ne pokazuju odstupanja od onoga što je poznato za većinu starijih novoštokavskih govora Crne Gore. Tako imamo¹⁴:

¹³ Секулић, М.: ГБП, 169.

¹⁴ Пупић, Д.: ПГОЗ, 268.

- dugo akcentovano *ě*: *bijel* (*bijela, bijelo*), *pijesàk* (inače ovdje: *mulina* i *pržina*), *zvìje(r)*, *cvìjet*, *zvìjezda*, *vijenàc*, *tìjelo*, *tìjesto*, *dìjete*, *sìjeno*, *lìjevi*, *slijep*, *rìjeka*, *grìjeh*, *rìječ*, *cìjena*, *cìjev*, *mìjeh/ml'ěšina*, *snìjek*, *nìjem*, *gn'ìjezdo*; jednosložni izgovor zabilježen je jedino u leksemi Njemci;
- dugo neakcentovano *ě*: *dijel'io*, *iscijedìt*, *procijedìt*, *sijevnùt*, *prol'ijetàt* i sl.;
- kratko *ě* daje je: Njemačka, ali: *někat*, *něšto*, *něko*; *ćepanìca/ćepanìka*; *dět*, *neđel'a*, *děojka/đojka*; *dě*, *nìgde/nìde*; *l'ěp* (*hljeb*), *l'ěto*, *žel'ězo*; *ćeme*, *ćednìk*; *ćekìra*; *ćekla*; *ml'ěsto*, *ml'ěra*, *ml'ěrìt*; *bl'ězàt*; *pl'ěna*, *pl'ěsma*, *pl'ěške/pl'ěški*; *vl'ětar*, *vl'ěra*, *nel'ěsta* (nevjesta). Nema, međutim, nejotovanih oblika: *robje*, *grobje*, *snopje*, već: *gròbl'e*, *snòpl'e*, *ròbl'e* itd.;
- kratko *ě* iza *r* daje *e*: *mrěža*, *trěšnja*, *brěgo(v)i*; *zdrělo*, *trěba*. Leksema *ostarala* ima lik *ostàrala* a leksema *ostarao* – *ostàra*, dok leksema *čovjek* ima lik *čòjak*, gen. *čòjka*;
- kratko *ě* u prefiksu *pre-*: *prevàrāt* (*perf.*), *prevřcāt*, *prekřšćen*, *prekrstìt*, *prenosìt*. Tako je i u predlozima: *pret* (*pred*), *prěko* (*rjeđe: prěo*);
- kratko *ě* ispred *j*: *sìjem*, *sìjat*, *smijēm se*, ali: *ogrějat* – da se *ogrějū*.

U našem jezičkom korpusu bilježimo primjere:

- dugo akcentovano *ě*: PG I I meni se činilo da je to moja *zvìjezda*... – A ono *dìjete* što ga je vodila samo što ne pade. – PG II Malo dalje od moje kuće je *rìjeka*... – Bilo je došlo i jedno *dìjete*. – Nije ni znava kolika mu je *cìjena*.
- dugo neakcentovano *ě*: PG II Nije moga *iscijedìt* ni šorc ni majicu.
- kratko *ě* daje je: PG II Tražio sam ih, ali ih *nìgde* nema. – A *dět* je reka da ga čekamo... – Došla je samo jedna *děojka*.
- kratko *ě* iza *r* daje *e*: Na čamcu je bila *mrěža*. – Možda *trěba* da vidimo.
- kratko *ě* u prefiksu *pre-*: Nemoj *prenosìt* te stolice, ostavi to. – Tu *prěko* puta živimo. – *Prěo* su mi i baba i đed.

U oblicima komparativa obično je: *starī*, *prostī*, *poštenī*. U našem jezičkom korpusu na čitavoj teritoriji prisutni su primjeri: ...pošto je moj *starī* brat izabrao prvi sobu..., što je on tako *ružnī* od svoje braće, ...*visočī* je od mene, ...toliko veći i *ružnī* od svoje braće.... Imperfekta glasi: *trēsāše* / *trēsijaše*, *pl'eūjaše* / *pl'etāše* / *pl'ecāše*, *pečījaše* / *pecaše*.

Fonetizam negirane forme pomoćnog glagola *jesam* dvojak je: *nīsa(m)* / *nījesa(m)*. U zabilježenom jezičkom korpusu, u pisanom obliku i govoru učenika, takođe nalazimo dvojake oblike negirane forme pomoćnog glagla *jesam*.

PG I Ali ni ja *nīsam* znala. – Dvoica *nīsu* imala puške, a ni treći. – PG II Kao da je rano za to i *nīsam* svjesan. – ... majka me grdila i rekla mi da to *nīsam* smjela da uradim. – BP I Mirko je rekao da se mi udaljimo jer *nīsu* potrebni oni koji ne mogu da pomognu. – Ja je *nīsam* poslušala, pa sam nastavila da se svađam sa bratom. – BP II *Nīsam* se mnogo plašila. –

Uživajući u prirodnim ljepotama mog mjesta *nîsam* obraćala pažnju na vrijeme, dok *nîsam* primijetila da se lagano spušta mrak.

PG I *Nîjesmo* svi mogli da idemo na izlet. – Oni koji *nîjesu* imali knjige morali su da ih kupe. – PG II Ja *nîjesam* nikada to ni pomislio. – Stric i strina *nîjesu* mogli da doputuju kada su rekli. – BP I Poslije toga *nîjesam* više išao tako daleko od kuće. – Stribor i baka *se nîjesu* poznavali. – *Nîjesu* ni mislili da dođu kod nas. – Nikada *nîjesam* razmišljala o svom budućem pozivu. – BP II Car i carica *nîjesu* bili kod kuće kad je djevojčica napunila 15 godina. – Mi mu *nîjesmo* vjerovali i pitali ga kako je to uspio. – Lažeš, *nîjesi* mogao to dići.

Prilog i predlog *poslije*, na području Zete i Bijelog Polja, većinom se koristi sa ekavskom zamjenom jata:

BP I – Onda se *pòslē* ajvar skuva i stavlja se u tegle. – BP II *Pòslē* je lija pozva u lov na gumno. – I *pòslē* je došla mama koza. – Ali *posle* u zimu nema da jede.

PG II Ako želiš da i *pòslē* smrti budeš pamćen, da živiš, da neizblijediš u sjećanjima. – Tako je Ivo Andrić u svojoj pripovjeci govorio da i *pòslē* smrti možeš biti pamćen. – ...čovjeka djelo i *posle* smrti čini vječnim. – BP I *Pòslē* nekog vremena izašle smo napolje.

U pluralskim nastavcima zamjениčko-pridjevske deklinacije u govoru Zete *ě* se reflektovalo u *-ija-*. Genitiv plurala: *ovîjā, onîjā, svîjā, tîjā, moîjā ednîjā, dōbrijā l'îjepijā i sl.*; dativ, instrumental, lokativ plurala: *nāšijāma, vāšijāma, zel'ēnijāma, žūtijāma, bîjel'ijāma, tîjāma, ovîjāma, svîjāma, mlādiijāma, stārijāma, dōbrijāma, zl'îjāma i sl.*¹⁵

U instrumentalu jednine zamjениčko-pridjevske deklinacije, zbog preovladavanja nastavka tvrdih osnova, u govoru Zete ujednačeni su oblici: *tîjōm, ovîjōm, onîjōm, zel'ēnijōm, žūtijōm, bîjel'ijōm, ednîjōm i sl.*¹⁶

Refleksi *ě* dali su različite rezultate u sistemu govora Bijelog Polja. Bjelopoljski muslimani i rijetki potomci Turaka, uglavnom, umjesto kratkog *ě* imaju *e*. Novodoseljeni muslimani, pod uticajem lokalnog stanovništva prihvatili su, uglavnom, takav izgovor kratkog *ě*. Zbog toga ono se nedosljedno izgovara. U govoru Bijelog Polja, a takođe i u zoni od severoistočne granice Crne Gore na sektoru Bijelo Polje – Rožaje sve do okoline Novog Pazara refleks kratkoga *ě* po pravilu je *e*: *belopoljski, mesec, sedeo*¹⁷. Takav refleks kratkog *ě* usvojilo je, dugim nizom godina, i pravoslavno stanovništvo: *sekira, Belopoljac, sedeti, mesto*.

¹⁵ Vidi poglavlja 3.6.2. i 3.6.3.

¹⁶ Гупић, Д.: ПГОЗ, 269.

¹⁷ Ивић, П.: Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 1994, 198.

Kratko ě dalo je *e*, pa imamo izraženu ekavicu u govoru i bjelopoljskih i zetskih učenika, Možemo, zato, konstatovati da je karakteristična i za zetske govore.

BP I Hladni dani *òterali su* česte goste parkova. – Dao je učiteljici svesku i *sěo* na svoje *město*. – Pahulje *su vějale* na sve strane. – Ja sam potrčao da uplašim mačka koji *je pòbegao* ali vrabac mije odletio. – Učiteljica mu je na neki način *věrovala...* – U *pròleće* padaju velike kiše. – Ptičice su uspavljivale *s pěsmom* zelenu travu. – On im je prišao i *òsetio* da je njegova porodica i ostao da živi s njima. – Ona je umalo popila vodu iz krčaga ali *sětila se* bolesne majke... – U svojoj zelenoj kočiji okićena beharom i *věsnícima* *pròleća* obilazi livade... – Ja sam prošle nedelje bila kod *děde* na selo. – Bambi *je pòbegao...* – Sunce se ponovo *směška* sa visina. – Ona *se òseća* srećno jer je okrenuta ka suncu. – Svi *smo sěli* oko vatre. – Pomagao je ljudima a nije *htěo* da im nanosi zlo. – Miris *pròleća* se svuda *òsećao*. – ... nije baš najbolje *razùmeo* majčinsku ljubav. – Jako su tužne ove *pròmene* ali jesen ih je nadoknabila darovima. – *Město* radnje: veliki grad. – ... i svi *su žíveli* srećno. – U ovom romanu se govori o psu koji je otišao na daleki *sěvěr...* – On ukrade od *věverice* hranu. – Javio sam se i popravio sam *òcenu*. – Automobili ne mogu da prođu *od děce*. – *Větar* je duvao... – Likovi u bajkama *se dělě* na pozitivne i negativne. – Gavran ugrabi meso i *uzlete* na neko drvo. – Bak se borio čoporom vukova sa kojima se sreće *u mesećini*. – Tako su polako *lebdele...* – Teško *ga je izbegao* i otišao je na jezero da pije vode. – Ona budi *osećanja* svojim sinovima. – *Volela* bih da se *vreme* zaustavi na još osam godina. – ...izvan sebe od *gneva* ode. – *Sećam se* kao da je juče bilo kada su me doveli u ovu školu. – Još su mi u *sećanju* slike prvog susreta sa školom. – Žena koju muž *tera* od kuće. – Prelaskom u peti razred *osećali smo se* zrelije. – Često *se setim* onih starih dana... – Ne bih *želela* dase nikad rastanem od njih jer neću imati iskrenije prijatelje nikad u životu. – *Zatim je seo* na trotoar i razmišljao. – Naravno, *setiću se* drugova i truda koji sam uložila *ovde*. – On *je hteo* da se ona preuda za nekog drugog *čoveka*. – ...*snežne* pahuljice kako padaju. – *Vetar* mi je mrsio kosu... – ...izgledaju kao *neveste* u svojim *venčanicama*. – Njegov *sused* Kljako je prešao da bi izdržao svoju porodicu. – Kad ti je *savest* mirna mora biti sve kako treba. – ...one lijepe *zauvek* će ostati u mom *sećanju*. – Pomisao da nećemo zajedni igrati fudbal, učiti i *bežati* sa časova. – Veoma je volio svoju *veru*. – Još od *detinjstva* treba praštati da bi oni tebi praštali. – Razum može da nam kaže šta treba da *izbegavamo...* – ... smatram da je jedino iskustvo *merilo* svih stvari. – Ja i moj brat smo bili srećni jer idemo u *posetu* babi i *dedi*. – Hasanaginica je veoma *osetljiva*, hrabra... – ...koju muž bezdušno *tera* zbog toga što od stida nije mogla da *ga poseti*. – Ponekad se desi da se razočaraš u prijatelja, da razmisliš zašto si njemu dao svoje *poverenje...* – BP II Čuje se cvrkut naših *peváča*, ptica. – Uživala sam u tom mirisu i *poželela* da *ga prenesem* u kuću. – ... iz kojih poteče *svěža* i čista voda. – Trudimo se da dobijemo dobre *òcene*. – Miš *se sětio* cipele... – Dobru vilu je svako *vòleo*. – Mamin otac je meni *děd*. – U

brdu je bilo crveno *světlo*, ali nije bilo puno jako. – Mislio sam se u sebe *viđecu Měšec*. – Putovala sam na mnoga *města*. – Ona je *sěla* pored mene. – U isto *vrěme* odluči da im podigne most. – Pilipenda je morao da pređe u drugu *věru* katoličku. – ...treba da budemo *prímer* nižim razredima. – Ja sam krenuo *pěške* iz Rasova za grad.... – Iako još nije zima *sněg* je malo požurio. – Tekst Pilipenda govori o *věrnosti* prema narodu i prema Bogu. – Bila sam *òpsednuta* mislima... – Kada bih *ùspeo* u ovom mom planu bio bih najsrećniji *čòvek* na svetu. – Ja se nadam da nas decembar ipak neće *izněveriti*. – Ljudi su vikali, *smejali se*, govorili da idemo već jednom. – *Video sam* jednog ogromnog vuka. – U trenutku *sam se setio* scena sa filmova... – Na put *sam poneo*: fotografski aparat, blok za crtanje... – On je to često činio, a seljaci *su se uverili* da on laže. – Nastavnik je *premestio* Miljanovog druga u zadnju klupu. – Opet *bi volela* da idem. – Bio sam *uveren* da ću dobiti dva na pismeni. – On je bio mnogo strog ali je nas *voleo* kao da to čvrsto prijateljstvo ostane *večno* među nama. – Snijeg je *svetlucaó* kao neki ukrasi na jelci. – Pilipendi je bilo krivo što je bog tako *želeo*. – *Seo je* na most čitav znojjav. – Uči nas da ostanemo *verni* onome što nam je Bog pružio. – U njoj *sam doživela* mnogo lijepih i ružnih događaja. – Nisam ni bila *svesna* o čemu se radi. – Pilipenda je živio u Petrovom polju *gde* je sve bilo pusto... – Kroz maglu vide se prva *svetla* od kuća. – Imao je svog *vernog* prijatelja. – Često ću da *se prisećam* svih šala koje smo doživeli. – Ja sam tada slomio nogu i sve *ocene* su mi bile smanjene. – Ali je sve ipak ličilo na razlupanu *skupocenu* porculansku vazuu. – Blagoje mu je govorio *utešne* riječi kako bi manje patio. – Od prvog do četvrtog razreda ide se u prvu *smenu*. – Hitro smo priskočili da pomognemo i *zapevali*. – Modrozeleni talasi su je odveli do njene mame gdje će biti *večna* jedna pored druge... – U to sam se i sam *uverio*. – Sve se više *primećivala* njegova lepota. – Ali mi je najžalije što ću poginuti bez *zamene*. – Pilipenda je *uvideo* kakvog prijatelja ima. – Sva putovanja pamtiću po *lepoti*. – ... kao da pate od neke *neizlečive* bolesti. – To je putovanje koje vodi u *neizvesnost*. – *Nepoverljiva* pašina supruga zadaje Radojici razne muke. – Svugdje *se osećao* miris gladi. – PG II Uzeo sam ga u ruke i *pòneo* kući. – Kada se probudila i *viđela* vodu u krčagu i obradovala se... – Dunu vjetar, a zmaj poče *lěteti*. – Vesna ga nije *htěla*, njen prijatelj više nije živ. – ...i tad će kroz moje srce prostrujati lagani *povetárac*. – Kajanje se javlja kao *pòsledica* naše greške. – Mi smo dobre prijateljice jer *věrujěm* u to prijateljstvo. – Tada žena nije *smela* da pokaže *osećanja* prema mužu... – Ne postoji savršen *čòvek*. – Moja *savest* ni tada nažalost nije bila mirna. – Bilo je puno prijatelja i bilo je prijatno *ćaskati* i *razmenjivati* mišljenja. – Ova priča je pomalo *neubedljiva*. – Saša je došao u školu opran i *doteran*.

I *dugo* ě u bjelopoljskim i zetskim govorima dalo je *e*. U govoru učenika osnovnih škola bilježimo sljedeće primjere:

BP I Skoro se desila jedna *lěpa* stvar. – Stoili su neko *vrěme* nepomično. –

Ah, kad bi samo imali *déte!* – *Pétla* je pojela lisica. – U njoj se *ópeva* tragična sudbina plemenite žene... – *Bêlī sněžni* prekrivač je prekrrio sve površine moga grada Bijelog Polja. – Mogu se vidjeti *sněžne* pahuljice koje polako zavode svojim plesom. – *Doneli smo* puno drva... – On joj dade ali ono *bêše* kao biberovo zrno. – *Rešio je* da ga osveti. – Neću da prodam vunu nizašta *na svetu*. – Film brže *menja* vreme i prostor... – Filmovi *se dele* na igrane i animirane. – Ni suze u očima ne mogu *sprečiti*. – Stojim i gledam u *zvezdu* koja izgleda kao on. – Pilipenda je bio *besan* i u tom *besu* udara svog magarca. – ...ali jedino srce *ume* da nam kaže šta treba da radimo. – *Uvređeni* brat Pintorović vodi sestru u svojoj kući. – Leptiri se hrane *cvetnim* sokom. – Takođe Pepeljugi stvori jednu *prelepu* balsku haljinu. – Stigla je jesen, *donela* nam hladne dane i žutu boju. – BP II On *céloga* dana nije ništa okusio. – Miš nije tražio druge stvari koje *lêpo* mirišu... – Ta žena *je povredila* lobanju, pala je u *něsvěst*. – ... i po koja *bêlā* rada. – *Sněg* se topi... – Ušli smo unutra gdje sve *bêše* mirno. – Taj naš strah je prestao kada je nastavnik ušao u razred sa *osmehom* na licu. – On *celoga* dana ništa nije okusio. – Odmah su ga *osvestili* – Njegovo malo srce kuca nejednako i *retko*... – Priroda se potpuno *izmenila*. – Kada bih *uspeo* bio bih naj srećniji čovek *na svetu*. – Na kraju Pilipenda sav svoj *bes* iz razgovora sa Kljakom iskaljuje na Kurijela. – Vojnik je bio krasni jedri momak sa *osmehom* na usnama. – PG II Proljeće je najljepše godišnje doba *pòsle* leta. – Zato jer je bijo *lěnj*. – Plava *zvezda* je ispunjenje svojih snova. – Njegove oči nisu bile srećne kao *prě*. – Zato je Bosonogi bio *směšan* sve i svašta je radio. – Pozna jesen *je donela* sa sobom mnogo plodova, ali je otišla tužna i usamljena. – Najdraže uspomene se gase i postaju kao *cveće* bez vode. – Tišina je taj trenutak samoće, koji konačno *je pobeđen*. – Možda bih sve ovo lakše *podnela*. – Ako kažem ne, bojao sam se da je ne *uvredim*, ili da je razočaram. – Svatio je *da je pogrešio*.

Primjena ekavice, međutim, nije dosljedna, pa se vrlo često u govoru jednog učenika, pa i u istoj rečenici, koriste i ekavski i ijekavski oblici.

BP I Naišla je na *dječaka* koji je spavao, a djevojčica *je sèdela* kraj njega. – Kako veče pada na *rijeku* koja *se penūša*. – Blagi *povetárac* poigrava se sa travom i *cvijećem*. – Ptice veselo cvrkuću i *pjevaju* vesele *pròlećnē* pjesme. – Da *lijepo pèva*. – *Savjetovala je* svog sina *da se ne vènča* gujom. – Sva *djeca* bi trebalo da urežu taj lik u svojim *sěćānjima*. – Sunce *je grijalo* i *sěo sam* ispod drveta. – Bak je to *ùmeo da cijeni*... – *Poslije* svakog pokušaja *běkstva* udarao ga je batinom. – *Běži sine* kako znaš i *umiješ*. – *Pjesnik* preporučuje da se spava *lepše*, da se sanja do svitanja. – Sada me on *teši* i ja njega kada dobijemo lošu *ocjenu*. – Dok je bila sa svojom *djecom* u svome dvoru čula je jeku konja i *htela je da pobegne* jer je mislila da ide Hasanaga. – *Dijelili smo* tajne, tužna i radosna *osećanja*. – Jovan Kljako *je izneverio* svoju vjeru i prešao u carsku vjeru. – Često me *sniježne* pahuljice *podsećaju* na male balerine. – BP II Jednoga *proljećnog* dana *òsetila sam*

miris *proljećne* livade. – U *proljeću* cvijeće *cvěta*. – *Video* je jednog usamljenog *dječaka* koji je bio *sljep*. – Sve je *bijelo*, *svěž* vazduh. – *Snijeg* je padao *čěo* dan. – *Děca* su na poljima *snijega* i tužno dočekuju mrak. – Pošto je život kratak dešava se da je *čovjek ùmetnik* kao što su slikari, pisci, političari... – Neki likovi ne *blijede* iz *sěćanjā*. – Padao je *snijeg* i prekrivao livade i *rascvetale* grane. – Za svu *djecu* ovog *sveta* to predstavlja *neizmjernu* sreću. – Decembar je bio *meseć* snijega i dječije radosti. – Tako me je to *zabolelo* jer se krivica *uvijek* svaljuje na najmlađeg. – Drveće još *uvijek* drži svoje uvenulo lišće, koje na *vetru* drhti. – PG II A ostalih četrnaest *svetlucaju* kao *lijek*... – Ne znam šta me tamo čeka, ali u teškim trenucima ću se *sećati djetinjstva*. – ...i da nam služi kao *podsećanje* da se to više *ne smije* dogoditi.

U govoru i pisanom izrazu učenika podgoričke osnovne škole ekavski oblici zabilježeni su samo sporadično, pa i to su, uglavnom, djeca čiji je jedan od roditelja sa ekavskog govornog područja, ili su se doselili otuda:

PG I Ovaj grad je veoma *lěp*, pogotovo u noćnim šetnjama... – Učiteljica nas je probudila u sedam sati, bila je *srěda*. – Polja su bila puna šarenog *cvěća*. – Napiso je puno *pesama* za *děcu* u kojima oni uživaju. – Dok piše ovu *pěsmu òseća* bol koji iskazuje u stihovima... – Shvatila sam da je došlo *pròleće*. – U povratku iz Bara Nina je *pòsetila* baku Mariju koja živi u selo Mahala. – Šetali smo u šumu i *videli* tu strmu stranu – Blag *vetar* njiše *požutelo* lišće koje igra svoj jesenski ples. – *Posle* dugo vremena uzela sam nekoliko lutaka i počela im probati robu koju sam *isekla*. – Najviše me *zabolela* nepravda kad mi je sestra otišla i sestrić u inostranstvo.

Refleks dugog *ě* na ovom govornom području, po pravilu je dvosložan *-ije*: *mlijeko*, *sijeno*, *vijek*, *lijep*, *dijete*. Kratko *ě* dalo je *je*: *mjesto*, *pjesma*, *vjera*, *provjereno*. Navodimo nekoliko primjera iz našeg jezičkog korpsa:

PG I *Bijāše* li ono narandžasta boja? – Tata je bio *bijěsan* što smo dirali aparat. – PG II Da će da dođe *bijela* smrt i onda je on pjevao... – A to *dijete* nije znalo kuda da ide. – *Cijelo* veće smo šetali. – To je bio *lijepi* labud. – BP I Orao mu je rekao da uopšte ne ide u visinu zbog ljepote prirode već zbog toga da bi opazio lakše svoj *plijen*. – Kada je htela da ide kod njih na *lijevoj* obali morala je da pređe *rijeku*. – BP II Zelenilo u mom dvorištu i po koja *bijela* rada. – I *mlijeko* je za doručak. – Vidjelo je kako se pretvara u *prelijepog* labuda...

PG I Ko je napiso *pjěsmu*? – Pilipenda je mislio da je *vjera* najvažnija. – PG II Osvojila sam diplomu za najsimpatičnijeg učesnika u *pjěvānje*... – Niko nije mario za *pobjedom*. – BP I Osvojio je prvo *mjesto* na maskenbalu. – ...zato što volim da čitam i učim *pjěsmice*. – BP II Ptice su se prenule i *odletjele*. – Imao je svog *vjernog* prijatelja.

Zanimljivo je da prilog *uvijek* u pisanoj formi našeg materijala uglavnom ima jednosložni refleks *je* (*uvjek*):

PG I Uz njih se *uvjek* dobro provodim. – Ona je *uvjek* tu bila za mene da mi pomogne. – *Uvjek* smo bile najbolje drugarice. – Iako je sve prošlo *uvjek* ću osjećati krivicu. – *Uvjek* su u njima izlazili najpoznatiji umjetnici i političari. – Oni su *uvjek* spremni za zabavu i za sve što je... – *Uvjek* će tamo biti za sav narod. – PG II ...jer sam *uvjek* razmišljala pozitivno i promišljeno. – Ona se *uvjek* pamti. – Odluka je *uvjek* teška. – *Uvjek* su u njima izlazili najpoznatiji umjetnici i političari. – Ja ću *uvjek* u svojoj glavi čuvati mjesto za dobre rečenice nekog pisca. – BP I Sve stvari u životu prolaze, gube značaj i smisao, ali knjige, knjige *uvjek* ostave svoj trag. – *Uvjek* je bila u nečijoj sjenci. – BP II Marko Kraljević je bio mudrac *uvjek* se snalazio u teškim situacijama.

Istu pojavu nalazimo u primjerima:

BP I Ali ona je bila *sjeda*. – Zatim je uzeo blago i *razdjelio* po Kosovu. – Ali kako Miloš *ljepo* pjeva uspavao je Marka. – BP II Njegov život se *mjenja*, ali on sve teškoće snosi ne samo strpljivo već i sa nekim *razumjevanjem*.

4.2. Konsonanti

Suglasnici govora koji opisujemo imaju gotovo istu glasovnu vrijednost kao suglasnici u našem književnom jeziku. Razlike u izgovoru između konsonanata ovog govora i jezičkog standarda biće opisane u toku daljeg izlaganja. Konsonantizam govora Zete samo se u ponekoj pojedinosti razlikuje od onoga što je poznato u drugim starijim govorima Crne Gore.

4.2.1. Sonanti

Sonanti l i lj. – U Zeti su poznata samo dva lateralna sonanta: *l* i *l'*, pri čemu se prva vrijednost realizuje pred vokalima zadnjeg reda, a druga pred vokalima *i*, *e* i mjesto *lj*¹⁸. Tako je i u drugim govorima uz albansku granicu.

Primjeri: *l*: *lābut*, *lažōf*, *lōpu^h/lōpuf*, *lupēš*, *lopōf*, *prōlās*, *zāspāla*, *ūmrīla*, *klūfko/klūpko*, *čēla*, *mlōgo*; *l'*: *l'ivāda*, *l'išāj*, *l'īs*, *kl'īca*, *ubīl'i su ga*, *l'īmūn*, *l'edīna*, *l'encūn* (čaršav), *l'ežīm*, *dal'ēko*, *kl'ečāt*, *kl'ēcīm* i sl.; *L'ūbò*, *L'ūbica*, *l'evorūk*, *ul'egò^h*, *ūl'e*, *l'ēšnīk*, *l'ētos*, *prijatel'*, *pòl'e*, *bòl'oga* i sl.

Tako je i: *l'òl'a* (vrsta ribe), *L'ākò*, *L'ājkovici*, *l'ažāt*, *l'agavāt*, a *l'* na kraju sloga zabilježeno je u imenu *Ōl'ga/Vòl'ga*¹⁹.

¹⁸ Нупић, Д.: ИГОЗ, 270.

U našem jezičkom korpusu, u govoru učenika u zetskoj osnovnoj školi, bilježimo:

Izlazili smo uveče, ima ringišpil, preko dana *kūpal' i, rādil' i*, radio sam na auto-otpad ... – Kupao sam se u Šušanj, pa onako fina, mješavina što *vəl' i*, ježeva kolko hoćeš.

U jednom dijelu govora Bijelog Polja takođe je neizdiferencirana artikulacija glasova *l* i *lj*. Tako se umjesto: *polje* javlja i: *pol'e*, ili čisto: *pole*; mjesto: *bolje* – *bol'e*, ili *bole*; mjesto: *škola* – *školja*; mjesto *blizu* – *bljizu*, *daleko* – *daljeko*. Ta pojava je, u stvari, uticaj albanskog jezika. Ona se širila preko doseljenika iz Kuča i Zete i albanskog stanovništva koje se spuštalo sa Pešterske visoravni u Bijelo Polje i njegovu neposrednu okolinu. To je neznatna pojava i njenu granicu nije moguće potpuno odrediti²⁰. U našem jezičkom korpusu, u govoru učenika bjelopoljskih škola, bilježimo primjere:

Sutradan djeca su izašla *napole* ali nisu se igrala već su uzeli da čiste ulicu da opet neko ne bi pao. – Zlatna ribica je obećala starcu da će mu ispuniti svaku *želu*.

Sonanti m, n i *v*. – Suglasnik *m* gubi se u formi *jesam* i njegovoj negaciji:

PG I *Nisa* se sjetio. – *Nisa* ni čuo za to. – PG II Bilo *sa* kući. – *Nisa* ga ja udario. – *Nisa* ja kupova. – *Nisa* ni zna da je tamo. – *Jesa*, pročita sam.

Na području ovog dijalekta, kao i u nizu drugih govora Crne Gore, u grupi *mt* suglasnik *m* prelazi u *n*: *pāntiš*, *pāntimo* i sl. Tako i: *sedandesēt*, *osandesēt*²¹. U našem jezičkom materijalu bilježimo:

PG II I Crvenkapica je *zāpāntila* sve kuda treba da ide. – Ništa nijesi *ūpāntio*. – Ja ne mogu da *pāntim*.

Suglasnik *n* je u nekim leksemama palatalizovan ispred samoglasnika *i*: *n'jesa(m)*, *n'ikat*, *n'išta*, ali: *nīkāko*, *nīkoliko* itd. Pojavljuje se umjesto suglasnika *l* u grupi *ml*: *mnāt* (*mlad*), *mnāda*, *mnāde*, *ōmnadina*. To je dosljedno na cijelom području. Javlja se i tzv. parazitsko *n*: *gūndīm*, *gūndalo*, *rōⁿdolica kōnca* (kalem konca), ali: *prāḍed*²². Ove osobine suglasnika *n* u našem jezičkom korpusu nijesmo zabilježili.

Kao i u drugim crnogorskim govorima, suglasnik *v* u govori Zete ima oslabljenu artikulaciju i često se potpuno uklanja²³:

a) sa početka riječi: *ōla* (*vala*), *ol'ā* (*valja*), *l'ēš* (*vješt*), *lādika* (*vladika*), *Lādna*, *Ladnāši* pūstīzi (*Vladna* – selo), *l'ētar*, *l'ēnce(v)i* itd.

¹⁹ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 270.

²⁰ Секулић, М.: ГБИ, 167.

²¹ Милетић, Б.: ЦГ, 333; Ђупић, Д.: ПГОЗ, 271; Јовановић, В.М.: ГП, 174.

²² Ђупић, Д.: ПГОЗ, 271.

²³ Пешикан, М.: СК-Љ, 117; Милетић, Б.: ЦГ, 238; Јовановић, В.М.: ГП, 179; Ђупић, Д.: ПГОЗ, 271;

b) iz međuvoklaske pozicije: *Markò(v)ić, Bjelàno(v)ić, Đòkò(v)ica, Stěfò(v)ica, Nòkò(v)ica; naprã(v)īla, zaborã(v)īla, ogl'ibã(v)īla* itd.

v) iz grupi *vl'* u unutrašnjosti riječi (v. neke od gornjih primjera): *ostãl'en, zabrãl'en, umřtl'ena, obrřtl'ena*, ali: *brãvl'ĩ, brãvl'ē mēso*.

Redovno je: *òfca, ofčavīna* (ovčije mlijeko), *òfčetina* (ovčije meso).

U našem jezičkom korpusu uglavnom nalazimo oslabljenu artikulaciju ili gubljenje suglasnika *v* u međuvokalskoj poziciji, u govoru učenika zetske i podgoričke osnovne škole.

PG I *Ja se neću obū(v)ãt. – Ja sam naprã(v)īla*, pa su mi je ponijeli. – PG II *Zaborã(v)īla* sam da ponesem. – To je ovaj *Popò(v)ić* iz šestog dva. – Marija mi je *ostã(v)īla* svoju jaknu.

Sonant j. – Priroda glasa *j* i njegova distribucija na ispitivanom jezičkom području ne razlikuje se bitno od prirode i distribucije ovog glasa u našem jezičkom standardu. Glas *j* u govorima ovog područja, kao i u većini narodnih govora, nema uvijek istu glasovnu vrijednost. Njegove artikulacione i akustičke osobine zavisne su od pozicije u kojoj se nalazi.

U vokalskim grupama čiji je drugi član prednjeg reda, *j* ima znatno slabiju artikulaciju: *daje, moje, tvoje, svoje, dvoje, umije*. Inače je normalno: *moja, tvoja, čojak, prijatelj, našijama, vašijama, tvoijama, zelenijama, žutijama*²⁴.

Oslabljenost artikulacija glasa *j* u poziciji između *o* i *i* u pisanom obliku manifestuje se kao izostavljanje ovog glasa i to na kompletnom ispitivanom području (Zete, Podgorice i Bijelog Polja). U pisanim zadacima učenika nalazimo:

PG I Kad Marko završi i drugog gospodina, *oboica* mu priđoše i čestitaše. – Pričao mi je vrabac o *svoim* zimskim nevoljama. – PG II *Koi* motiv tjera Hasanagu na odluku? – Svi *moi* drugovi uče u Osnovnoj školi Milan Vukotić. – BP I Dječak se zvao Stojan i njih *dvoica* su postali najbolji drugovi. – Jednom sam ja sa *moim* bratom izašla da se igramo. – Naišla je na čobane *koi* su se grabili oko nje. – Zima sa *svoim* vjetrom donese snijeg... – Teško je *izdvoiti* najdraži lik. – BP II Pilipenda je bio hrabar, dobar, i plemenit čovek *koi* bi dao život za porodicu i vjeru. – Mene su počeli da zadirkuju *moi* drugovi. – Najviše vremena sam provodio u školi sa *svoim* drugovima.

U pisanom materijalu ovaj glas učenici izostavljaju i u poziciji između *i* i *a*, *a* i *i*, *i* i *u*, *i* i *e*, *u* i *e*, *i* i *o*, *o* i *e*:

PG I Pjesma je ispjevana u obliku *dialoga*... – Povezani su *otkucaima* srca. – Jelena je uzela Milicinu *maicu* i cijedila je. – Od tolikog pada u *provaliu*

²⁴ Нупић, Д.: ИГОЗ, 271.

avion se zapalio. – PG II Subjekat podvuci jednom *liniom*. – Mogla se završiti da na kraju mačka *poede* miša. – BP I Bambiova majka je kazala *Bambiu* da je to njegov drug zec. – Ona živi pored *moe* kuće. – Sa *piaca* su se vraćala jedna baka. – U jednom selu je ležala patka na svojim *jaima*. – Kad stigne proljeće djeca se skidaju u lagane *maice*. – Mami sam zahvalna zbog svega: zato što me je rodila, što me *je gaila*... – BP II Mene prijaju njene *rieči*. – Koim se izrazom u tekstu *opisue* oholo cvijeće u travi? – Pili su *rakiu* i jeli slaninu. – Nesuglasice dječaka sa *komšiom* i bakom. – Ja kad sam bolesan mama me *lieči*.

Iz finalne pozicije oblika imperativa ovaj glas se gubi: *umi, da deci, ubi, proda to*.... I u govoru Bijelog Polja rijetko se može čuti glas *j* u imperativu glagola kojima se jednosložne osnove završavaju samoglasnikom *-i*: *pi, pimo, pite, li, limo, lite*. To isto važi i za imperativ glagola *umjeti* i *rozumjeti*: *umi, umite, razumi, razumite* umjesto: *pij, pijmo, lij, lijmo, lijte, umij, umijte, razumij, razumijte*. Ova pojava karakteristična je za ove, ali i za susjedne govore²⁵.

U našem jezičkom korpusu bilježimo primjere imperativa bez finalnog *j*:
PG I *Čeka*, sa ću ja. – *Pjèva, pjèva* – plakaćeš! – PG II *Dòda* mi svesku! – *Sluša* me, oli?! – *Sačeka* da uzmem knjige. – BP I Bolje *pòpi* ti vodu iz krčaga i onako ću da umrem. – BP II *Pī* ubio te gospod, pa da više ne izlaziš za vrijeme časa.

Sonant *j* gubi se iz pridjevskog i zamjeničkog nastavka *-iji*: *či, svači, niči*. Gubi se i iz muškog roda pridjeva tipa: *pàčī, mǎčī, vučī, ovčī*. U ženskom i srednjem rodu ostaje: *vučja, zečja, vučje, zečje, tičje*. Izuzetak je *ovča*, gdje se gubi kao i u *ovče*, kao i kod imenica koje se završavaju na *-ija*: *Ilin, Milin* (od Ilija, Milija) i sl.

I u pridjevskim obrazovanjima od imenice *bog, j* se najčešće gubi: *bòžā ti vjèra, bòžī žaropèk* i sl., ali i: *bòžjī, bòžjē*, pri čemu preovlađuju forme bez *j*. Ovdje je *orūžje, prīmòrje*.

Alternativno se suglasnik *j* gubi ili čuva u prvom dijelu složenice superlativa: *najbolji* i *nablejti*, *najtanji* i *natanji*, *najdeblji* i *nadeblji*, pri čemu se u bržoj govornoj realizaciji u ovom položaju *j* češće gubi. Takođe, u pisanom materijalu u superlativu pridjeva odnosno priloga koji počinju suglasnikom *j*, česta je pojava svođenja udvojenog *j* na jednu grafemu. U sveskama učenika nalazimo:

PG I *Naljepše* mi je kod moje bake. – *Najače* osjećanje je ljubav. – PG II Proljeće je *naljepše* godišnje doba posle leta. – Naravno da i na jugu ima svoje prijateljice, ali u svoj zavičaj je *naljepše*. – Bajke su poređane u 3 slike od slabije do *najače*. – BP I Za mene je majka *naljepša* riječ na svijetu. – Sreća je jedna od *naljepših* stvari u životu. – *Naljepši* dani života dolaze. – BP II *Najače* osjećanje u pjesmi je ljepota prirode.

²⁵ Секулић, М.: ГБП, 168; Ћупић, Д.: ПГОЗ, 271; Пешикан, М.: СК-Љ, 119; Јовановић, В.М.: ГП, 147.

Istraživači ovih govora bilježe *j* u inicijalnoj poziciji u primjeru *jopet*. Ovaj primjer nalazimo i u našem jezičkom korpusu u govoru učenika bjelopoljskih i zetske osnovne škole:

PG II Miškovi drugovi se posmijavaju, *jòpēt* misle da je Miško prevario učiteljicu. – Ona je *jòpēt* pitala. – ...pa sam malo igra, pa kad mi se dosadilo *jòpēt* sam učio, pa sam bio kod đeda, pa... – BP I Evo ga, oće *jòpēt* da se svađa. – BP II *Jòpēt* ne zna ništa. – I onda smo *jòpēt* otišli na igralište...

U govoru učenika ovog područja nijesmo zabilježili redukciju inicijalnog *j* ispred vokala *e* (*ěsam*, *ědan*, *ědnak*, *ěftin*), kako se navodi u dijalektološkoj literaturi o ovim govorima.

U govoru Zete 3. l. množine prezenta glagola 6. vrste paralelno se sreću likovi *i* sa *j* i bez njega: *prîćaju/prîćau*, *plěvaju/plěvau*, *čěkaju/čěkau* i sl. Inače, redovno je: *čÿjÿ*, *kÿjÿ*, *mÿlujÿ*, *zafrkâjÿ*. Demonstrativna zamjenica *taj* u ovom govoru uvijek ima glasovni lik *ta*: *Tâ čòjak*²⁶.

U našem jezičkom materijalu, od ove dvije osobine narodnog govora, nalazimo samo:

PG I Ostavi *tâ* patent! – *Tâ* buket smo za nastavnicu spremili. – PG II *Tâ* put smo dobro prošli. – Nijesu nam ni dali *tâ* džak. – *Tâ* momak nije ni zna šta priča.

4.2.2. Frikativi

Frikativ h. – Što se sudbine ovog glasa tiče, situacija je slična u većini crnogorskih narodnih govora: uglavnom postoji, mada je izgubljen iz mnogih kategorija riječi²⁷. U govoru Zete sreće se samo sporadično. Tamo gdje postoji, njegova artikulacija je znatno oslabljena. Izgubljen je, prije svega, iz inicijalne pozicije: *iljada*, *rišćanin*, *oće*, *ita*, *lep* (*hljeb*), *aljina*, *Ristos*. Gubljenje ovog frikativa iz inicijalne pozicije bilježimo i u našem jezičkom korpusu:

PG I *Ōće* li ružno pače preživjeti? – Stalno je mislio *ŏće* li mu sin doći živ i zdrav. – I čekali smo jedno po ure dokle uđemo u hotel, no *ãjde*! – PG II Alisa je brinula *ŏće* li se sjetiti da joj dadu činiju mlijeka. – Nastavniče, *ŏće* li ovaj zadatak biti na kontrolni? – BP I Petliču crveni fesiću donela ti teta lije pšenice bjelice *ŏdi* i uzmi je. – I kada neko *ŏće* da se oženi ili uda plaća trideset dukata. – Ali jednog dana ja sam čula da on *ŏće* da ide iz škole... – Medved je mislio da je ona već udavila svinju pa *ŏće* sad na njega. – BP II

²⁶ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 271.

²⁷ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 270; Ђупић, Д.; Ђупић, Ж.: РГЗ, XI; Пешикан, М.: СК-Љ, 122; Јовановић, В.М.: ГП, 162.

Ōće li se snijeg istopiti? – Nismo bili sigurno ōće li i ona doći. – Brinula sam ōće li se sjetiti mog rođendana. – A Nina je rekla: „*ajde*, požuri, zakasnićemo!“

U medijalnoj poziciji *h* je najčešće zamijenjeno glasom *v*: *būva*, *sūvo*, *suvōta*, *grevōta/greōta*. Iz iste poziciji ovaj glas se često gubi. U našem jezičkom materijalu zabilježili smo:

PG I ...da ne bi vidjela djecu pošto prolazi pored *njiovog* dvora... – PG II Pretrnuo je od straha i *oladila* mu se košulja. – Vruće je dosta al more je tu da *razladi*. – BP I Kiša se spustila i *raslādila* zemlju. – Tamo smo upoznali *Muamera*, *Ismana* i *Emira*. – BP II U maju lišće cveta a *bēār* opada. – *Snae* i unuci zaplakaše.

Što se narodnog govora ove oblasti tiče, u Zeti i Podgorici *h* je na kraju riječi uglavnom očuvano, ali sa znatno oslabljenom artikulacijom: *ubi^h*, *ponesō^h*, *ora^h*, *mīje^h*, *grīje^h*, *smīje^h*, *vīde^h/vīdo^h*, *izgubi^h*, *ōjdō^h*, *propādo^h* i sl.²⁸

Gubi se, uglavnom, iz finalne pozicije u prilogu *odmah* i to na čitavom terenu starijih crnogorskih govora. Ista pojava svojstvena je i govoru učenika osnovnih škola na čitavom ispitivanom području. Sporadično, ovaj glas se gubi i iz imenice *strah*.

PG I Ōdmā smo se spakovali i krenuli. – Da se ja pitam ja bih ōdmā promijenio neke stvari. – Bilo me je *stra* ali sam išao dalje. – PG II Princ je ōdmā zaplesao sa njom. – Ja tu kod škole živim ōdmā. – *Strā* me da me ne pita. – Od mraka me nikad nije bilo *strā*. – Takav ga je *strā* uvatio, ōdmā je krenuo nazad. – BP I Ōdmā smo uzeli sanke i otišli na snijeg. – Novi đak se ōdmā prepozna. – On mu je ponudio kupine i ōdma su se sprijateljili. – Kada je vidjela da joj pomaže krava ōdmā je rekla majci. – Kada sam stigao ōdmā sam uzeo skije i ōdmā sam se skijao. – Bilo ih je prvo *strā* kada su stigli. – *Razni* ima. – BP II Ja sam pritisla jedno dugme ōdmā se sve nastavilo. – Ne može proći ni 10 minuta on ōdmā dadne go. – Zli Vilenjak se *odma* zaljubio u Rumenku. – I mene je bilo *strā*.

U narodnom govoru pored *ora^h*, zabilježeno je i *oraĵ*, *oraĥ*, *pl. oraši/orāi*, *ōra^{-h}* *a/ōrāĵā*. Suglasnik *h* javlja se mjesto glasova *s* i *š* ispred *c* kako to navodi D. Petrović u radu o konsonantskim grupama u ovom govoru: *prāhci*, *prāhće(v)i*, *rahčēpīt*, *rahčēpl'en*²⁹. Ove primjere u govoru učenika nijesmo zabilježili.

U govoru Bijelog Polja *h* se pojavljuje i gdje mu po etimologiji nije mjesto: *hrđa*, *homar*, *homča*, *hrzati* (umjesto: *rđa*, *omar*, *omča*, *rzati*); takođe, zamjenjuju ga

²⁸ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 270.

²⁹ Петровић, Д.: Судбина консонантских група *с*, *ш*, *шћ*, *жћ* у говору Зете, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XI, Нови Сад, 237.

drugi glasovi: *duk, orag, grag, kiljada, kotel, snaja, streja* (umjesto: *duh, orah, grah, hiljada, snaha, streha*). I u ovom govoru gubi se usljed labilne artikulacije, kako iz inicijane, tako i iz finalne pozicije: *stra, pra, očes li* (*strah, prah, hoćeš li*)³⁰.

U govoru Bijelog Polja u nekim riječima mjesto *h* javlja se *v* – *duvati: duhati, gruvati : gruhati, đinđuva : đinđuha*. Međutim, ako se *h* nađe u riječi između dva samoglasnika dolazi do njegovog ispadanja zbog labilne i nejasne artikulacije, a dva suglasnika se sažimaju. Tako su nastali dvojaki oblici: *muhur* i *mur, podbuhao* i *podbuo, njihan* i *njin, čehaja* i *ćaja, sahat* i *sat*. Muslimansko i, djelimično, pravoslavno stanovništvo, pokazuje tendenciju da umeće *h* i gdje mu po etimologiji nije mjesto³¹. Zamjena *h* sa *g*, odnosno *k* je nova pojava prenesena iz Drobnjaka³². U našem jezičkom korpusu našli smo samo jedan primjer, i to sa područja Bijelog Polja: Kada sam prilazio ka školi noge su mi *dr̥ktale* od umora.

U govorima ispitivane oblasti supstitucija *h* iz grupe *hv* ide prema *f* ili prema *v*, a najčešće se paralelno zamjenjuje jednim od ovih suglasnika: *fālā vi, fāla bōgu, vāla bōgu, fātāt, vātāt, ufātīt, uvātīt*. U našem jezičkom korpusu češći su pimjeri sa *h*.

PG I *Svātīla sam* da moram da učim. – Danas djeca nemaju čime da se *fāle* bez mobilnim telefonom. – Nastavnik ga *ufāti* pa ga baci, ovako... – PG II Odrasli isti ne *svāta* dječje igre. – Ali kada sam se probudio *svātio sam* da je to samo san i da od zvijezde fudbala nema ništa. – Mama je rekla Džeriju: „*Fālā ti* što si mi spasio ćerku“. – BP I A kad su *svātīli* da moraju da idu bilo je kasno. – *Svātio je* da je mama u pravu. – Sestra je isto bila tužna ali *svātīla je* da će odsad biti ovakvi dani jer počinje jesen. – BP II Većina djece *svāta* školu ozbiljno. – Prosjak *je svatījo* da su oni mnogo siromašniji od njega. – Mi kada smo malo odrasli *svatīli smo* da je to bio naš stric.

Uprkos odedenim odstupanjima, u govoru učenika frikativ *h* većinom je očuvan u svim pozicijama. Navodimo neke primjere:

PG I Kada se ružno pače izleglo niko nije *hñio* da se druži sa njim. – Puštīli su nas da činimo što god *hòcemo* – Djevojčica koja je *hrānila* živinu ona ga je nogama udarala. – Svi su ga *hvalīli* kako je bio lijep. – Oko nas su bile male kuće i osjećao se miris *behāra*. – Samo me od njega bilo *strāh*. – *Prespavah* tu noć kod babe. – Na plaži su bili veoma interesantni kamenčići *rāznih* oblika, boja. – Sljedeće godine želio bih da imam bolji *ùspjeh* nego ove. – PG II Nije *htjèla* da ide kući jer bi je tata istukao što nije ništa prodala. – ...*hrāna* nije baš bilo dobra. – Vidjeli smo maslinu staru dvije *hiljade* godina... – Izvorska voda je *hlādna* i veoma lijepa. – Prije *tih* društvenih događaja... – Ne samo iz naše škole nego i iz *drugih* škola. – Bilo je tu *raznih* maski. – Bili smo u *hotelu* sa četiri sprata. – BP I Dajte mi

³⁰ Секулић, М.: ГБП, 167.

³¹ Секулић, М.: ГБП, 167.

³² Вушовић, Д.: ДИХ, 19; Вуковић, Ј.: ГПД, 29; Станић, М.: УГ, 88.

malo *hrâne*... – Mi smo *htjèli* da se vraćamo u *hotèl*... – Bilo je onda napolje mnogo *hládno*... – Slavuj je u sebi pomislio neka ga drugi *hváli* ali on više neće. – Imam *hobi* pecanje... – Ja sam joj *se zahvalila* i... – ...on samo misli o svom *trèbuhu*. – Mene je malo bilo *strâh* i moju majku je bilo *strâh* u avionu... – I da udišemo *vâzdūh*. – Samo se *smjèjeh* đaka čuo. – Novu su godinu provodili najviše kod *svojih* roditelja. – Dobilo je naziv po tome jer je bilo jedno polje *bijelih* rada... – BP II Kada smo *htjèli* da idemo u Bar. – Ona je *hládna*, onda... – Ježeva kolko *hòćeš*. – *Hrâna* je bila baš lijepa i smještaj. – Nije me bilo *strâh*. – Oni su bili jako zanimljivi i išli smo jedni kod *drugih* u sobu. – I tamo smo se zabavljali do *kasnih* večernjih sati...

Frikativ f. – Desonorizacija zvučnih konsonanata na kraju riječi izvršena je u govoru Zete dosljedno. Tako je i u drugim srodnim govorima uz albansku granicu. Tu sudbinu u ovom govoru ima i glas *v*: *cřf, křf, njegòf, Mårkòf, Jòl'òf, gl'ibåf, břl'åf* i sl.³³

U govoru učeničke populacije, osim zamjene *hv > f* u glagolu *faliti*, nijesmo zabilježili posebna odstupanja od standarda na prethodno naveden način.

PG I *Hvåle* još neke sitnice. – Zamišljam da sam bogat da moji roditelji žive srećno i veselo i da im ništa ne *hvåli*. – PG II Pričao mu je o svojem sinu da je vrijedan i jak i da im neće *hvåli* hljeba. – *Hvåli* mi petica za odličan. – BP I Vuk nije primetio da *hvåli* jedno jare. – Na izletu nam je *hvalila* lopta. – BP II Nije *hvålilo* ni torti ni kolača. – Šta *hvåli* tvojoj trenerci, pitala je mama.

U govoru Bijelog Polja glas *f* zamjenjuje se glasom *v*, što je uticaj drobnjačkog govora: *Vilip, vildžan, vamilija*, umjesto *Filip, fildžan, familija*. Kod starosjedjelaca ponekad se vrši obrnuta zamjena – *v* se zamjenjuje sa *f*: *frba, frbovak, jofa*, umjesto: *vrba, vrbovak, jova*³⁴. U našem jezičkom korpusu ovakve primjere ne nalazimo.

Frikativi *ś, ź* i *s*. – Na ispitivanom dijalekatskom području, kao i u većini crnogorskih govora³⁵, koristi se 28 konsonanata (standardizovani u srpskohrvatskom jeziku, kao i *ś, ź* i *s*). Glasovi *ś* i *ź* su nedavnom standardizacijom crnogorskog jezika postali dio jezičke norme³⁶. Glasovi *ś* i *ź* nastali su jekavskim ili novim jotovanjem, a glas *s* je ili poziciono uslovljen položajem glasa *z* u riječi ili je plod starijeg romanskog uticaja (pored *bronzîn* javlja se i *bronsîn*, pored *bîza* javlja se i *bîsa*, pored *bizîn* – *bisîn* itd.). Glas *s* prisutniji je na južnom dijelu teritorije starijih crnogorskih govora. Njegova upotreba ograničena je na relativno mali broj leksema: *bisa, bisin, bisaće, bisoka, bronsa, bronsin*...

³³ Ћупић, Д.: ПГОЗ, 273.

³⁴ Секулић, М.: ГБП, 168.

³⁵ Ћупић, Д.: ПГОЗ, 272; Ћупић, Ж.: РГЗ, X; Пешикан, М.: СК-Љ, 110; Јовановић, В.М.: ГП, 224; Вушовић, Д.: ДИХ, 17; Вуковић, Ј.: ГПД, 24; Станић, М.: УТ, 111.

³⁶ *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorska jezika (pravopisni rječnik)*, Službeni list, 49/09, Podgorica, 2009, 39.

Na ispitivanom terenu suglasnici *ś* i *ž* javljaju se u svim pozicijama u kojima ih nalazimo u ostalim govorima Crne Gore: *śekīra, śetovān'e; śēdalo, śēdnīk; śetovāt, prēsednīk; śe tūn, śēči, śēvēr; klāše; śāi se, pašalūk; Śētò, Śāva, Śōbā, Māša, Gōša; kōžī, kozāvina, izēs, izēl'ica, izēdi, izedēn*³⁷. Iako se glas *ś*, često čuje u svakodnevnom govoru učenika (*śedi, śutra*), u našem jezičkom korpusu nalazimo mali broj takvih primjera.

PG I Dva tri sata smo šetali sami bez nastavnika, *śeđeli* u kafanu... – Reko sam mu *śēdi*, on ništa. – Možemo to *śūtra* da uradimo. – U Banju smo stigli *śūtra* veče. – Sve su *izeli*, ništa nam nijesu ostavili. – PG II *Śeđeli* smo do kasno uveče. – A đed je rekao: *śūtra* ćemo to završiti. – Duvo je *śēvēr* pa niko nije moga da se kupa. – BP I Sve je *śekirom* usitnijo. – Nastavnik je rekao da za *śutra* poneseo pribor, ništa više. – BP II *Śūtra* je Veljku rođendan. – Ne može *śutra*, mora danas. – Ne *śedi* sa mnom, nego sa Perom.

Frikativi s, z, š i ž. – U govoru Zete glasovi *š* i *ž* imaju istu vrijednost kao u književnojezičkom standardu. Riječ *žbun* ima oblik *džbūn*. Glasovi *s* i *z* u ovom govoru često su jotovani.

Kako su ovi glasovi veoma podložni promjenama u asimilaciono-disimilacionim procesima, te promjene će biti opisane u poglavlju o glasovnim promjenama. Veliki broj ovih promjena postoji u većini ijekavskih govora.

4.2.3. Plozivi

Plozivi *p, b, t, d, k* i *g* imaju artikulaciju koja odgovara štokavskom narječju. Navešćemo neke karakteristične pojave vezane za ove glasove.

Desonorizacija zvučnih konsonanata na kraju riječi izvršena je u govoru Zete dosljedno, kao i u ostalim srodnim govorima uz albansku granicu: *gròp, zûp, Bôk, drûk, mnât (mlad), grât, vôs, bl'ěš*; tako je i: *grôs (grozd), bās (bazd)*³⁸. U sveskama učenika, kao i u njihovom govoru u školi, ovakve primjere nijesmo zabilježili.

U narodnom govoru glasovi *d* i *t* često se gube i u složenim riječima ispred frikativa *s, z (ś i ž), ž i š* i afrikata *đ, c* i *č*: *prestaviti, pozidati, prēsjednīk, oskòčiti, naživljēti, ocijēpiti* i sl. U našem jezičkom korpusu bilježimo:

PG I Poslovice sažeto *prēstavljaju* cijelu priču u njima je narodno iskustvo... – *Prēstāvniĳk* osmog tri je pobijedio na kvizu. – Jablan je bijo

³⁷ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 270.

³⁸ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 273.

prèstāvnik seljaka. – Jagnje se *suprostavilo* vuku. – PG II Kao tvorac filmske umjetnosti smatraju se braća Molijer koji su 1895. godine izveli 1 filmsku *prèstavu*. – Medvjed *prèstavlja* snažnog čovjeka koji misli da se snagom može sve učiniti. – Svaka priča *prèstavlja* jednu cjelinu. – Samoća za svakog *prèstavlja* bol i patnju. – Poput Iva Andrića, Njegoša koji *prèstavljaju* važna imena naše književnosti. – Ovaj stih *prèstavlja* tugu, rat, nesreću... – Zoranovi roditelji su platili *oštetu*. — BP I Lunja mi je *prèstavila* dječake. – Čarobnjak Stribor se *prèstavio*... – Pa kada smo išli na razne *prestave*. – Za njih je Bak bio pas koji se *supròstavljao* najhrabrijim lovcima. – U sobi se nalazi šareni tepih koji *posjeća* na livadsko cvijeće. – Juri se obraća *prèsjedniku*. – Kada sam se ja rodila moji roditelji su bili *pòstanari* i živjeli smo skupa u jednoj sobi. – Bajka ili fantastična priča *prèstavlja* najljepši oblik usmene prozne književnosti. – BP II Svjetla koja dopiru iz kućica *pòsjećaju* na zvjezdice rasute po nebu. – Svakog dana sve se više uočavao bijeli kamen, koji je *pòsjećao* na isječeni sir. – Uspio je da prevari dželata, otme sablju i njom mu *òsječe* glavu. – Mitar se *prèstavio* kao prijatelj koji je svakodnevno pozdravljao dječaka. – U školi se organizuju *prestave* za učenike i njihove roditelje. – Dobra vila nije mogla da mu se *suproстави*. – To se sve stiće u školi, a najpametniji *prestavljaju* svoju zemlju.

Suglasnici *d* i *t* gube se i iz imenicama koje imaju nastavak *-stvo*: *bogàstvo*, *srèstvo* i *sl*. U našem jezičkom korpusu nalazimo primjere:

PG I Ona je naslijedila čitavo *bogàstvo* njenoga muža. – To je bilo samo *srèstvo* da se dođe do cilja. – PG II Zlikovci i osvajači ubijali su ljude, spaljivali i kuće, odvodili djecu, a sve zarad moći i *bogàstva*. – Ovo *bogàstvo* i sam novac samo zbog slobode. – Novac ni *bogàstvo* ne pomažu kada si zarobljen. – Ne postoji nikakvo *bogastvo* za njegovu slobodu. – BP II To su prirodna *bogàstva* od kojih mi imamo koristi. – On nije imao nekog *bogastva*. – Putovao sam raznim prevoznim *srestvima*.

U pridjevima na *-ski*, *t* i *d* se stapaju sa *s*: *-tsk-* > *-ck-*, *-dsk-* > *-ck-*.

PG I Treba uvesti oštre mjere po pitanju *spòrckih* kladionica. – To su *zèckī* govori – *Atribucka* i *predikacka* služba imenica i pridjeva. – *Atribucka* funkcija u rečenici. – *Subjekacka* sintagma je grupa riječi... – PG II *Ljucki* vijek je vrlo kratak i prođe nevjerovatnom brzinom... – Želiš da razgovaraš s najdražim *ljùckim* bićem, da čuješ kako vjetar furi kroz prozor i vrata. – BP I Tada sam svatila zašto je ljubav tako divna, najljepši osjećaj koji *ljùcko* biće doživi. – Preuzeo ih je *škocki* melez. – U ovoj basni životinje imaju *ljucke* osobine. – BP II Odnos između dječaka i psa možemo posmatrati i kao odnos dva *ljùcka* bića.

U govorima koje opisujemo konsonant *t* na kraju brojeva od deset do šezdeset obično se ne izgovara: *jedanaes*, *dvanaes*, *dvadese šest*, *tridese pet*... Međutim,

počev od druge desetice, pa preko treće i četvrte, imamo još jednu karakteristiku u izgovoru: osim krajnjeg *t* koje se ne izgovara, gubi se i krajnje *e*, te imamo skoro redovno: *trides*, *četrdes*. Bilježimo:

PG I Sestra ima *petnâes* i po, ja *četrnâes*... – PG II Ja sam bila u sobu broj *dvādēs* sa moje četiri drugarice. – Bilo nas je *trīdēs*, možda *četrdēs*. – BP I I da nas je bilo *dvādēs* manje ne bi smo stali. – Prasadi je bilo *trinâes*.

U našem jezičkom korpusu bilježimo i primjere bez medijalnog *d* u riječi:

PG I Bili smo *dvâes* drugog aprila. – PG II Jes *jeānput* sam ima nogu slomit. – BP I U razredu nas ima *dvâes* osam. – Ja živim u ulici 13. jul broj *trēs* osam.

4.2.4. Afrikate

Suglasnici *c*, *ć*, *đ*, *č* i *dž* imaju istu vrijednost kao u književnojezičkom standardu. U govoru učenika iz Zete i Podgorice u glagolu *baciti* (*bacati*) sporadično se javlja zamjena glasa *c* glasom *č*:

PG I Njega nađe policija i *ubáciše* ga u tu pećinu do kraja života. – Oni *báciše* loptu u dvorište. – *Báci* tu svesku, stara je! – PG II Prskamo se, pa *se bâčāmo* sa čamca u vodu... – I kad *smo bâčāli* petarde sa sprata. – Uprkos ljubavi nije je smijo *izbačiti* iz kuće i osuditi na život bez djece i ljubavi.

Promjena finalnog *ć* i *đ* u *j* (*doj*, *dogoj*, *noj*) karakteristična je za istočnohercegovačke govore³⁹, ali i za govor Bijelog Polja: *noj*, *hoj li*, *poj*, mjesto: *noć*, *hoćeš li*, *poći*⁴⁰. U govoru učenika osnovne škole bilježimo je samo sporadično.

BP I *Dôj* će ako bude mogla, tako je rekla. – Svu *nôj* su pjevali. – BP II *Nêj* me ti učiti! – Reko sam *dôj* ću. – *Doj* će oni sigurno.

Zanimljiva osobenost bjelopoljskog govora opisana u već pominjanom radu M. Sekulića, jeste to što se glas *č*, u govoru muslimana doseljenika, javlja obično tamo gdje u književnom jeziku postoji grupa suglasnika *s* i *j*. Najčešće nastaje jotovanjem suglasnika *s* i *j*: *čekira*, *čenka*, *poćeci*, *priječek* – umjesto: *sjekira*, *sjenka*, *posjeći*, *prijesjek*⁴¹. U ovom kraju osjeća se kao pun glas. U našem jezičkom materijalu nema ovakvih primjera.

Nema primjera ni za zamjenu glasa *ć*, glasom *š* (*šuti*). Takođe, jasno su diferencirani i glasovi *đ* i *dž*: *đevōjka*, *đâk*, *vīđeti*, *něđe*; *džâk*, *džāmija*, *džoka*.

³⁹ Вуковић, Ј.: ГПД, 46; Вушовић: ДИХ, 18.

⁴⁰ Секулић, М.: ГБП, 168.

⁴¹ Секулић, М.: ГБП, 166.

4.3. Glasovne promjene

4.3.1. Jotovanje

U govoru Zete jekavskim jotovanjem dosljedno su obuhvaćeni svi dentali (i nadzubni *l* i *n*) i labijalni sugasnici, kao i suglasničke grupe *dv*, *sv* i *cv*. (*đēt*, *đēojka/đōjka*, *neđēla*, *đēca*, *đēvēr*; *ćērāt*, *ćērām*, *ćēšīt*; *njēgovāt*, *Njemci*; *l'ēto*, *l'ētos*, *l'epōta*, *l'ēpčī*, *l'ēpča*; *ml'ēra*, *ml'ērit*, *ml'ēsto* (i dalje *mnjēsto*); *bl'ēsma*, *bl'ēste*, *bl'ēš/bl'ēži*, *bl'ēšte*; *pl'ēsma*, *pl'ēvam*, *pl'ēvate*, *pl'ēna*; (*v*)*l'ēš*, (*v*)*l'ēštica*, (*v*)*l'ēština*). Od afrikata jotuje se jedino *c*: *ćepanīca/ćepanīka*, *ćedīlo*; *Ćētko*, *Ćētna*, *ćetāt*⁴².

U govoru Bijelog Polja glas *j*, kao prvi dio refleksa jata, u dodiru sa dentalnim konsonantima, po pravilu, uvijek je jotovan: *đevojka*, *đever*, *ćepanica*, *izelica*, *koži*. To važi i za slučajeve kada se nađe u dodiru sa labijalima: *pljesma*, *vljera*, *mljera*, iako ima mjesnih govora u prigradskim naseljima duž rijeke Ljuboviđe i Lješnice u kojima nije dosljedno sprovedeno jotovanje. Otuda imamo i: *pjesma*, *vjera*, *mjera*. U grupama *cv(jat)*, *dv(jat)*, *sv(jat)* imamo pojavu ispadanja *v*. Onda se *jat*, odnosno njegov refleks *je* nalazi u dodiru sa dentalnim konsonantima. Pošto je na ovaj način, ispadanjem glasa *v*, refleks jata došao u gore opisanu poziciju, vrši se jotovanje, i to skoro obavezno i dosljedno: *ćedoci*, *ćetati*, *međed*, *ćedočanstvo*⁴³. Iako obični za narodni govor, prethodno navedenih primjera i njima sličnih nema u našem jezičkom materijalu.

Promjene nastale jekavskim jotovanjem normirane su *Pravopisom crnogorskog jezika* (2009), pa se prihvataju dubleti: *đed* i *djed*, *đevojka* i *djevojka* i sl.⁴⁴. U našem jezičkom materijalu nalazimo sljedeće primjere:

dj >đ: PG I Imam *đēda* u Pipere. – Cvrčak je razmšiljao *đē* da traži hranu. – A eto, milije mi je *ōđe*. – *Vīđe* li kako pobijedismo? – Dva tri sata smo bili šetali sami bez nastavnika *šēdēli* u kafanu... – Od prvoga sam *ovđe*... – PG II Išao bih *svūđe* kuda je moguće. – Onda smo išli kod... *đē* ono bješe, *đē* smo išli ono? – Pa sam bio kod *đēda*, pa... – I ta drugarica je rekla kako *ōvđe* ima dosta slatkiša i onda smo joj to vratili. – BP I I on ode u jednu radnju *đē* proizvode brašno. – Tog dana su nam dolazili Emirov *đēd* i Markov *đēd*. – Prele *đēvōjke* kod jedne jame i naiđe jedan starac. – *Međēd* se uplašijo... – Sjenica i njena *đēca* su ostali tu da žive u sandučetu. – To vidoše ljudi i povedoše *đēcu* kući. – *Đē* si bijo i šta si radijo? – Dok je bila sa svojom *đēcom* u svom dvoru čula je jeku konja. – On sedi na ulicu i razmišlja kako nema *nīđe* ni tamo ni ovamo. – Kosa mu je iz dana u dan sve više *sijēdēla*. – *Vīdeo* sam jednog dječaka... – Tamo je *sjedēla* jedna baka

⁴² Ђупић, Д.: ПГОЗ, 272.

⁴³ Секулић, М.: ГБП, 167.

⁴⁴ РСЈ, 56.

koja s vretenom vrijedno prede lan. – Svaku noć smo imali žurku i tamo mi *se sviđelo* i tamo je super. – Šetali smo u hotelu, imali smo prostor *đe* su se birali ti... pobjednici. – BP II *Videše* da će biti zlo i naopako. – Nosi kost da je *něde* skrrije. – U ljeto se sva *děca* igraju, mi se radujemo i jedemo voće. – Kad *vīde* da to nije njegov drug rastuži se. – Čeko sam i čeko ali mog pismenog *nīde*. – Nastavnik me je pito *de* mi je pismeni. – Ako ne predem dobra za ovaj raspust me neće pustiti *nīde* da idem. – Nakon toga nadam se da će mi porodice nevinih zahvaljivati jer sam ih *poštedela* nepravde. – U tom trenutku on *vīde* bogalja i pritrča mu. – A posebno mi *se sviđela* baka jer se žrtvovala za svoga sina.

tj > ć: PG I Najviše sam zapamtila kako su ga svi *išćerivali*, kada su mu sestre i braća govorili da je ružan. – Ružno pače kad se izleglo bilo je ružno i niko nije *ćeo* da se druži sa njim... – Napučio me strašno bio, *šćeli smo* da ga bijemo posle toga. – A ja bi trebalo u ekonomsku ako me ne *išćeraju*. – BP I Njegova braća su ga ljutito *oćerāli* a on je otišao tužan i rasplakan. – Starica ga *oćerā* da traži da im promeni zlatna ribica život. – Jednom baka nije mogla da poslušaju guju a njen sin je *išćerāo* iz kuće. – Ali baka to *nešćedaše* nego ode kod svog sina. – Bak ga je *ćerāo* dok nije odustao. – Lovac kada je hteo da ubije ovna, ovan se *zaleće* i ubi njega. – BP II ...i nosio je balon u visinu i *izlēcela* sam kroz prozor i letela sve više u visinu. – Igrali smo se žmurke malo smo se *ćerāli*. – Ona ga *oćerā* iz dvorišta... – *Šćeli smo* da dođemo, ali ništa.

U sveskama učenika sporadično nailazimo na sljedeće primjere, vjerovatno nastale analogijom prema prezentu: *srećeš, crvkućeš, krećeš, okrećeš*:

PG II Kada je *srećao* partizane pitao bi ih da li poznaju nekog vrijednog djedicu. – BP I Vidjele smo i poneku ptičicu koja je na drvetu radosno *cvrkućala*. – Rijeka i zelena brda su se *ogleđivala* na rumeno žutoj vodi. – Dok su se sva vozila *krećala* usporeno i koristila zimsku opremu koja je bila potrebna. – BP II Često *sam se okrećala*, jer mi se činilo da neko ide iza mene.

4.3.2. Palatalizacija

Rezultat palatalizacije zadnjonepčanih suglasnika na istraživanom području većinom je kao u našem standardnom jeziku: *junače, družē, stōžina itd.*

U govoru Zete, kao i u okolnim govorima, sprovedena je alternacija *k/č, g/ž* u oblicima 3. lica množine prezenta glagola 1. vrste: *vūčū, tūčū, šečū, tečū, rēčū; strīžū, ostrīžū*⁴⁵. Ova promjena prisutna je i u našem jezičkom materijalu:

⁴⁵ Нупић, Д.: ИГОЗ, 280.

PG I Rijeke *tečū* pored gradova. – PG II Ako *rěčū* da idemo, ići ćemo. – Psi više nijesu mogli da *vūčū*, a i Bak je bio umoran. – BP I Ali te zimske čarolije ih *vūčū* da bih svaki dan proveli na snijegu. – Ubrzo su počeli da *vūčū* sanke sa poštom. – BP II Teče vrijeme, *tečū* godine... – Ovce se *strīžū* u ljeto.

Alternaciju *g/ž* nalazimo i u 1. licu jednine prezenta u primjeru zabilježenom u zetskoj osnovnoj školi: Ponekad i ja *pobježem* od svih i u tišini svoje sobe razmišljam o mnogo čemu.

U govoru Bijelog Polja postoje odstupanja, koja mogu biti rezultat analogije ili nekog drugog uticaja. Tako se kod vlastitih imenica ženskog roda 3. vrste s osnovom na *k* ovaj glas pretvara u *c* u dativu i lokativu: *Anci, Jovanci, Milci, Milanci* i sl. Poremećena je dosljedna primjena norme u upotrebi imenica ženskog roda koje označavaju pripadnost pokrajini ili državi, u određenim padežima: *Bosanci, Srbijanci, Crnogorci (Bosanki, Srbijanki, Crnogorki)*.

U govoru učenika zetske osnovne škole zabilježili primjere dijalekatske depalatalizacije *nj – n.*:

BP II Završava se moje *djetinstvo* i ja koračam ka svojoj mladosti. – Iza svakog *djetinstva* postoji pitanje šta upisati dalje i kako ići bez svojih prijatelja. – U mom *odelénu* ima klupa trinaest.

4.3.3. Uproščavanje suglasničkih grupa

Inicijalna pozicija. – U govoru Zete grupa *pš* prelazi u *pč* i u inicijalnoj poziciji *pčen ņca*, a grupa *ps* prelazi u *pc*: *pcì (psi); pcòvāt/pcùvāt*. Grupa *ml* u inicijalnoj poziciji često prelazi u *mn*: *mnât, mnâda*⁴⁶. Ovakve primjere u govoru učenika nijesmo zabilježili.

U distribuciji konsonanata po pravilu se uproščava inicijalna grupa u kojoj je na prvom mjestu neki od ploziva, tako što se taj ploziv gubi. Nije česta pojava, ali je u našem jezičkom korpusu nalazimo:

pt > t: PG II Čovjek je prvu muziku sluša u prirodi od *ņca*. – BP I Odlučio je da drvenoj *ņci* pozajmi svoje srce.

ké > é: PG I Pošto nisu imali novca, tu želju svojoj *cérci* nisu mogli da ispune. – BP I Fala ti što si mi spasio *céрку*.

Medijalna pozicija. – U govoru Zete grupa *pš* prelazi u *pč* i u medijalnoj poziciji: *l'ěpčī, nāl'epčī*⁴⁷; u istoj poziciji grupa *ps* prelazi u *pc*: *l'īpcāt/līsāt*⁴⁸. Ovakvih primjera u našem jezičkom korpusu nema.

⁴⁶ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 273.

⁴⁷ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 273.

⁴⁸ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 273.

U govoru Zete u medijalnoj poziciji grupa *kč* prelazi u *kš*: *drükše*, *Vükše(v)ić*, *Räkše(v)ić*; grupa *vn* skoro uvijek prelazi u *mn*: *glâmna*, *glamnîca*, *krmnîčki*, *ramnîca*, *lomnîca*. Takođe, u ovom govoru, kao i govoru Bijelog Polja, grupe *tsk*, *dsk*, *ćsk* prelaze u *c*: *zèckī*, *bràckī*, *danilovgràckī*, *beogràckī*; *nīšickī*, *gospockī*⁴⁹; ali: *lāzđickī*, *nōkđickī* i sl.⁵⁰ U našem jezičkom materijalu potvrđeno je samo uproščavanje grupe *-tsk-* > *-ck-* u primjerima koje smo ranije navodili (tačka 3.1.2.3: *bracki*, *zecki*, *svjecki*).

Iz ove pozicije pojedini suglasnici mogu i da se gube. Može da se gubi ploziv iz grupe sastavljene od ploziva i nazala. Ovu pojavu ilustruje gubljenje *d* iz grupe *dn* kao u primjerima:

PG II *Želim da idem na trg i da pàne snijeg za Novu godinu. – Ako nekoj od vas upàne vreteno u jamu majka će joj se pretvoriti u kravu. – BP II I ja sam propao u svemir i taman da pànem na jedan kolac, probudim se.*

U našem jezičkom materijalu zabilježili smo primjere gubljenja ploziva iz medijalne grupe *st* pa učenici pišu: PG II Bio je pošten i *časan* čovjek. – BP II Pripremaju sanke *radosan* je sav trg vani.

U govoru Zete grupe *sr* i *zr* imaju umetnut dental *t* ili *d*: *strètnja/strècnja*, *stretn'ikàt*, *strèl'i su se*; *zdr'ò*, *zdrèla*, *prèzdrèla*, *zdrâk/zdrâka*. U zetskoj osnovnoj školi to su primjeri sa umetnutim dentalom *d* u suglasničku grupu *zr*:

PG II *Zdrâci* su mu zlatni, rumeni i blagi. – *Zdrâk* je pao na klupu. – Voće u voćnjaku je *zdrèlo*.

Pojava umetanja nekih suglasnika poznata je i u mnogim drugim srodnim govorima⁵¹.

Finalna pozicija. – Finalne suglasničke grupe *st*, *zd*, *št* na području starijih crnogorskih govora, najčešće su uproščene: *môs*, *kôs grôz*, *prîš*, *râdôs*, *žâlôs*, *bôlës*, *slâbôs*, *čâs*, *mâs*, *nâpas* i sl.⁵² Ova pojava prisutna je i u susjednim govorima⁵³. U našem jezičkom korpusu zabilježili smo primjere uproščavanja finalne suglasničke grupe *st*, mada sporadično.

PG I Tom je ostvario svoje snove uz pomoć svojih vrlina, a to su: *plèmenitôs*, *hrábrôs*, *sprètnôs* i *prâvednôs*. – PG II Najveća *vrijèdnos* je sloga i zajedništvo. Kad smo izašli *nà môs* svi su zavicali. – BP I Nagradu za *plèmenitôs* je djevojčica dobila tako što joj se krčak pretvorio u srebreni i zlatni. – *Svjètlôs* se pojavila. – BP II *Kontras* između Crne Gore i Italije...

⁴⁹ Секулић, М.: ГБП, 168.

⁵⁰ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 273.

⁵¹ Милетић, Б.: ЦГ, 391–393; Јовановић, В.М.: ПП, 243.

⁵² Ђупић, Д.: ПГОЗ, 272; Ђупић, Д.; Ђупић, Ж.: РГЗ, XII; Пешикан, М.: СК–Љ, 113.

⁵³ Ђупић, Д.; Ђупић, Ж.: РГЗ, XII; Јовановић, В.М.: ГП, 198;

5. AKCENAT – OPŠTE NAPOMENE

Na području starijih crnogorskih govora i akcentuacija je, kako smo već naveli, starijeg tipa: silazni akcenti mogu se javiti i na nekom od unutrašnjih slogova višesložnih riječi, pa i na ultimi: *mūnjà, livàda, nāròd; utòrnik*. Međutim, i u ovim govorima ima akcentuacije u kojoj se akcenat povlači ka početku riječi:

- a) u politonijskom duhu, kao u govorima hercegovačkog tipa: *glāvà > gláva, rūkà > rúka*;
- b) bez intonacione promjene, u metataksičkom duhu: *glāvà > gláva, rūkà > rúka*⁵⁴.

Akcentatski sistem govora Zete karakterišu dva silazna akcenta, uz postojanje vanakcentatskih kvantiteta⁵⁵.

Dugi akcenat može stajati na ma kojem slogu: *trâva–trâvê, glâva–glâvê–glâvôm, pazâr–pazâra–pazârom, samâr–samâra–samârom; prâvda–prâvdê, krîvda–krîvdê, mâjka, bânda; ovîzi, onîzi; zel'enî se, bl'ežâ; sedandesê(t), devedesê i edan*.

U govoru učenika podgoričke i zetske osnovne škole nalazimo:

PG I *Trčâ* sam, al ništa. – Stalno mi je iznad *glâvê*. – PG II A baba ga fali: takve *đikê* niđe nema. – More *se plâvî*... – *Skakâ* je na glavu. – Nije udario *glâvôm*, samo se malo ogrebao.

U govoru Zete, a dijelom i Podgorice, kratki akcenat likvidiran je sa posljednjeg otvorenog sloga, kako se, uostalom, vidi iz gore navedenih primjera kod kojih je akcenat prenesen. Međutim u hipokorističkim obrazovanjima muškog i ženskog roda kratki akcenat nije pomjeren ni sa posljednjeg otvorenog sloga, pa imamo: *Pērò, Jōvò, Stākà, Mārà* (ali: *Mîlo Pêra Vāsòva*, gdje su prva dva imena dobila prenesene akcente kao i u drugim govorima stare Crne Gore – katunskom, lješanskom, crmničkom i riječkom).

U govoru učenika u Zeti i Podgorici, ovakav akcenat u istim primjerima često nalazimo.

PG I Najbolji drug mi je *Đòkò*. – To je *Pērò* što predaje fizičko. – PG II Na ekskurziju smo putovali sa autobusom, vodili su nas nastavnik *Mîkò* i nastavnica Jasna. – I *Nîkò* je stiga, pa smo svi zajedno pošli. – *Cēcà* je pjevala u Kindermaniju.

⁵⁴ Ресо, А: *PSD*, 60.

⁵⁵ Код навођења карактеристика акценатског система народног говора Зете углавном смо користили већ помињани рад Драга Ћупића: *Преглед главнијих особина говора Зете*, 273□275.

Zanimljivo je naglasiti da na području Bijelog Polja, u udaljenim planinskim selima (Potrk, Barice, Lijeska), postoji akcenatski sistem od dva silazna akcenta, pa je zabilježena ista pojava kao u govoru Zete i Podgorice: *Jovàn, Pērò, Vāsà*. Ta pojava je veoma interesantna, i to utoliko više što se nalazi na zapadnom području bjelopoljske opštine i mogla bi uputiti na pomisao da je ovaj kraj u cjelini, i poslije 15. vijeka, znao samo za takvu akcentuaciju. Poznato je, međutim, da su ova sela sve do 1912. godine bila u posjedu doseljenika iz neposredne okoline Podgorice, da su pravoslavni stanovnici bili njihove čipčije, te da su svojom masovnošću i uticajem uspjeli da sasvim prenesu akcenat zetskog govora⁵⁶.

U govoru Zete u enklizi kratki silazni akcenat zadržan je samo u konstrukcijama: *fālà ti, fālà mu, fālà i(m)* itd. (inače je *falâ*). I u govoru učenika podgoričke osnovne škole bilježimo ovakav akcenat u istom primjeru, ali je izraženiji u govoru učenika na terenu Zete:

PG I Maja mi je rekla: „*Fālà ti* što si me spremila za maskenbal“. – *Fālà ti*, Stribore, što si spasio baku. – Vjeverica je rekla: „*Falâ*, nije trebalo!“ – PG II *Fālà mu* što mi je pomoga! – *Fālà ti*, lijo, što si me spasila od gladi. – Ona uvijek kaže: „*Fālà ti*, sine!“ – *Fālà ti*, super mi je! – Vazda ti *falâ*!

Ovdje nije poznato bjelopavličko zadržavanje kratkosilaznog akcenta u enklitičkoj poziciji: *ženà mi je...*, već je: *žèna mi je...*

U govoru Zete krajnji zatvoreni slog zadržao je kratkosilazni akcenat: *jastàk* (*jastuk*), *beglāk* (*begluk*), *ćedòk*, *zel'èn*, *mavèn* (*plav, modar*), *činjèt*, *skākāt...* Osim u govoru učenika iz Zete, čuje se i u govoru učenika podgoričke osnovne škole, pa bilježimo⁵⁷:

PG I *Ja se neću obū(v)āt*. – Ona može *prīčāt* do sutra! – PG II Mogli smo *igrāt* đe god očemo. – Ona se nije htjela *vīnūt* kod roditelja. – Jes, jeanput sam ima nogu *slomīt*. – Mene muka nešto *prīčāt*. – Samo nemoj *skākāt*.

Vanakcenatske dužine u govoru Zete dobro su očuvane. Pojavljuju se kako u postakcenatskoj tako i u predakcenatskoj poziciji:

a) poslije akcenta: *rabòtnik/râdnīk* (najčešće se kaže *argāt*), *zīdār*, *òrāč*, *kòsāč*, *zīdārā*, *plèvāčā*, *rādòs*, *žālòs*, *žènā*, *čārāpā*, *brādā*; *glāvē*, *trāvē*; *žènīn*, *sèstrīn*, *Brânkīn*, *zel'ènī*, *mavènī*, *žūtī*, *l'ūtī*, *zèl'ās*, *bà'lās*, *gārāf*; *nāšīzi*, *vāšīzi*; *dèsēt*; (inf.), *pūknūt*, *pr̄snūt*, *tàrnūt* (podstaći vatru da gori), *udārīm*, *kòsīm*, *brītvīm*, *nòsīm*. U govoru učenika:

PG I Otac mu je bio *zīdār*. – Uzela sam *mājķīn* prsluk. – PG II Eto ti ga iznad *glāvē*. – Bilo nas je *dèvēt*. – To je bio *bābīn* novčanik. – Htio je *črknūt* što sam ja pobijedio.

⁵⁶ Секулић, М.: ГБП, 172.

⁵⁷ Veći broj ovih primjera nalazi se u poglavlju ovog rada 3.6.5. *Glagoli*

b) ispred akcenta: *zīmê, pričê; Mārê, Stākê, Jōvê; pričâ je (perfekat), drêčâ, vêčâ (vêčâ e jàrac), bl'êžâ, stêžâ, Jōvò, Pêrò, Đòkò, Mārâ, Dārâ, Jānâ; Mārìna, Bêbìna; Blāgòva; Jōvòva; čūvānje, pričānje, trêšēna, otrêšēna*. U govoru učenika:

PG I *Skākâ je* od radosti. – Psa je *vêžâ* pred kuću. – PG II Onda svi idemo na jezero, na *kūpānje*... – Sva su deca bila *obūčēna* kako treba. – Za *pīsānje* nisam baš najbolji.

v) prije i poslije akcenta: *prêšēdnīk, rāsādnīk, lāzòičkī, nōkòičkī*. U govoru učenika: PG II Naš *prêšēdnīk* je dolazio u školu.

Prenošenje akcenta na proklitiku: *ù gl'ip, nâ pūt, nâ dōm, ù mēt (med); ù kolo, nâ more, prêko pol'a, pò tijelu, zâ srce, nâ grlo, ù grlo, ìz jutra; nìz vodu, prè zoru, nâ zeml'u; ù glāvu, zâ dūšu; nâ pamēt, òt kosti, dò kosti, bē sol'i, nâ mās, zâ riječ, òd glādi, pòd jesēn/pòd esēn; zâ decu, nâ noge, ù goste; đīnar ì pō*. I u govoru učenika bilježimo ovo prenošenje.

PG II Onda djevojčica uzme krčag i krene *nâ vodu*. – Idemo *nâ more* svake nedelje. – Ako gledaš *ù sūnce*, oslijepićeš! – Kad mi je brat pošo *ù vōjsku* ja više nisam tamo iša.

U narodnom govoru nije izvršeno prenošenje na proklitiku u slučajevima tipa: *na bādn'āk, iz vòcnjāka, od gòlūba, u ùbā (bunar), na jūrīš, na tròšak, u vl'etar, od vòska, do čòška; u òblāke; do slòva, u brāšnjo, u plāninu, u višīnu; pod jēsēn/pod esēn, od žālosti, od rādosti, na Blāgovī'es*. U istim slučajevima nema prenošenja akcenta ni u govoru učenika.

Znatan dio govora Bijelog Polja (Vraneška dolina i u njoj sva sela, sem Potrka, Lijeske i Barica), kao i Ravne Rijeke, Kruševa, dijela Zatona i gradskog stanovništva, poznaje, uglavnom, akcenatski sistem od četiri akcenta⁵⁸.

U jèdnoga králja bila dvâ sinâ. Jèdan bjèše lùkav i nèpravedan, a drùgi dōbar i prāvedan. Srètoše na kònju đāvola pa ga zapītaše da im kâže da li je bōlja prāvda ili krīvda.

Za akcenat govora Bijelog Polja karakteristično je sljedeće:

- čist dvoakcenatski sistem, sa dva silazna akcenta,
- čuvanje i predakcenatskih i postakcenatskih dužina, tzv. starocrnogorsko prenošenje akcenta (tip: *nòga, žèna, Pêro, Jòvo*, mj. starog: *nogà, ženà, Pêrò, Jovò*, ili književnog: *nòga, žèna, Péro, Jòvo*),
- čuvanje starijeg stanja kod hipokoristika: *Pêrò, Jōvò* (uz prenesen akcenat po starocrnogorskom tipu: *Pêro, Jòvo*).

⁵⁸ Kod navođenja karakteristika akcenatskog sistema narodnog govora Bijelog Polja uglavnom smo koristili već pominjani rad Momira Sekulića (*Govor Bijelog Polja*, 172).

Već smo naglasili da na području Potrka, Barica, Lijeske nalazimo akcenatski sistem od dva silazna akcenta u hipokorističkim obrazovanjima muškog i ženskog roda. Tako je i u slučajevima: *nòžić, naròd, sèstra ili sestrà, nogà, klúpa*. To je akcenat zetskog govora koji ne poznaje pomjeranje silaznih akcenata na jedan slog, ispred, ka početku riječi, ukoliko su one višesložne: *nòžić, klúpa, mašina, sèstra, Jòvan, Pèro*.

Međutim, na terenu Bihora, sela s desne i lijeve strane rijeke Bistrice i manjeg dijela Zatona, u literaturi su zabilježene i ovako akcentovane riječi: *besnìlo, bežanjja, deverùša, posekòtina...* Ovako akcentovane riječi zabilježili smo i u govoru učenika bjelopoljskih osnovnih škola.

DK Djevojčica je nasula *vodè* u krčag... – Onda braća *podeliše* svoje imanje. – Nabrala je sve *pečúrke* u obližnjoj šumi. – Gaji se kupus, *paprika* i krompir. VR I onda spremaju zimnicu: *paprike*, krastavce... – Pa su onda stavili *beñilo* u kantu. – Dobro je kad *preživèsmo!*

To je pojava koja, u stvari, vezuje govor Bijelog Polja, najvećeg područja na desnoj obali Lima, sa novopazarsko-sjениčkom govornom zonom.

6. MORFOLOGIJA

Navodimo neke morfološke osobine govora Zete koje su u odnosu na morfološke karakteristike ostalih starijih govora Crne Gore diferencijalne, kao i neke osobine govora Bijelog Polja. Takođe, konstatovaćemo da li se javljaju ili ne u našem jezičkom materijalu.

6.1. Imenice

Kao i u drugim govorima⁵⁹, i u govorima Zete pojavljuju se dvorodne imenice. Takve su: *pòzdrāv* – Pošāl'i mu *l'šepū pòzdrāf* od mène, *fin pòzdrāf*, *sāmo gòl'ī pòzdrāf*; *pôs* – *Pôs* ti *tvòju*, *Pôs* ti *tvòj*, *Pôs* mu *n'egòf*, *Pôs* mu *n'egòvu*; *òtrōv* – *Slātka* je *òtrof*, *L'šep* je *òtrof* pri vodi, *jakī òtrōf*, *zel'ènā òtrof*; *křv* – *crl'èni křf*, *žūtā křf*, Istočilo mu je *mlògo křfa!* Točřlo mu je *křf* cřelō ìtro, *Křf* je *slāna* i ù čòjka.

Dvorodne su i imenice *milet* i *pogan*: To je *vel'ikā pògan*, *Vel'ikī* je *pògan*; *pàjčā mil'èt nìjednā*, *pàci mil'èt*, *mil'èt nìednī*.

⁵⁹ Пупић, Д.: ПГОЗ, 275; Милетић, Б.: ЦГ, 407–410; Пешикан, М.: СК-Љ, 139–140; Јовановић, В.М.: ГП, 246.

Navedena grupa imenica, dakle, ima pomiješan muški i ženski rod, pri čemu nije moguće utvrditi koji u kojem slučaju ima prevagu.

Imenica *veče* ima likove: *vëçen/vëçer/vëçe*. Imenica *rat* je uglavnom muškog roda, ali se bilježi njena pojava u oblicima ženskog roda: *za tÿrskë ràti, austrÿnskã ràt*. Imenica *zvijer* ima oblike *zvÿ'er i zvÿ'ere*. I imenica *varoš* je dvorodna: *Je l'i Sarđ'evo vel ñkĩ vâroš?, mál'ĩ vâroš, Marÿbõr je fin vâroš, jã sa bÿ'o u n'ëga, málã vâroš*.

Imenica *doxa* je srednjeg roda, ali, kao i u drugim govorima Crne Gore, i ovdje imamo konstrukciju *ovãj doxa*.

Imenica *drvo* je srednjeg roda, ali je od toga semantički izdvojena imenica ž. roda *dÿ'va*, koja znači drvo za ogrijev, posječeno drvo (za razliku od *drvo*, što znači *stablo*). *Drvo* ima množinu: *drëvãt – drëvãdi – z drëvãdi*. *Dÿ'va* ima deklinacioni obrazac: *dÿ'vë – dÿ'vi – s dÿ'võm – Bez ÷ednë dÿ'vë smo ostali, Oçerã ga kãkvõm dÿ'võm*⁶⁰.

Hipokoristička muška obrazovanja tipa *Jõvõ, Mÿlõ, Përõ* imaju deklinacioni obrazac: *Jõvõ–Jõvã–Jõvÿ*, kao i pridjev: *Jõvõf–Jõvõvõga–Jõvõvõme*, kao i u drugim govorima Crne Gore.

Imenice tipa *Vasilije* (koje su rijetke, zamjenjuju ih likovi tipa *Vãkõ, Đõkõ* i sl.) imaju žensku deklinaciju: *Vãsil'ija– Vãsili'jë–Vãsil'ii–s Vãsil'ijõm*.

Imenice: *kãm, grëm, plãm* mijenjaju se po 1. vrsti: *kãm–kãma–kãmu–kãme–s kãmom*. U množini se ove imenice pretvaraju u zbirne imenice srednjeg roda: *kamënje–kamënja–kamënju–kamënjom* (ali i: *kamënji–kamënjã–kamënjima*), *pramënje–pramënja–pramënju–pramënjem*.

Imenica *podne* mijenja se po obrascu: *põdne–põdna–põdnu–s põdnõm–õ põdnu*, s predlozima: *dõ põdna, okõ põdna* itd.

U govoru učenika ovakve primjere nijesmo zabilježili.

Napomene o pojedinim padežima. – Vokativ jednine imenica muškog roda u narodnom govoru ima oblik: *sÿnu, pçÿ ãdan* (samo u psovkama, inače je *kÿcko*), *jãrçe, argãte, brãte, gõlÿbe, ml'ëšëçe, põpe, Zëçanine, Sÿrbine; cãre, gõspodãre; Mÿloše, Jãgoše; prãšçe/prãhçe/prãfçe; gãdu/gãde, smrãdu/smrãde; prijãtel'u, uçitel'u; ðeñçu, mnãdñçu; Mãre, Jãne, Stãke; smrñti, žãlosti nãša*. U našem jezičkom materijalu nalazimo primjer: *Uçitelju, oçemo li i mi kretat?*

⁶⁰ Нупић, Д.: ИГОЗ, 276.

Instrumental jednine. – Kao i u govoru Crmnice i Vrake⁶¹, i u govoru Zete nastavak *-om* je skoro u isključivoj upotrebi, i kod imenica sa mekom osnovom: *prijätel'om, učitel'om, ml'ěsěcom, žitom, klāsom, nōsom, Lāzò(v)ićōm, Popò(v)ićōm; ògn'om, òbrūčom, kl'ūčom; křšōm.* Tako je i: *Mil'ivojōm, Rađivojōm, Blāgojōm,* premda su ova imena u Zeti rijetka. Taj nastavak dosljedan je i kod imenica četvrte deklinacije: *křvl'om, māsčom, smřčom.*

I u govoru Bijelog Polja preovladava instrumental jednine imenica muškog roda s nastavkom *-om*⁶²: *Putuje s roditeljom.* – Razgovarala sam s učiteljom.

I u našem jezičkom korpusu, u govoru učenika zetske osnovne škole i na teritoriji Bijelog Polja, bilježimo sljedeće primjere:

PG II *Kōmbījom* dolazim, ide. – Idem i vraćam se s *kōmbījom.* – Bijo sam s *Milošom.* – Pa dolazim sa *stricom* a vraćam se kući sama. – Osječe granu *nōžōm.* – BP I Ali jedamput kad sam išla sa *stricom* na more... – Ubrzo su se posvađali i indijanac Džo ubi doktora *nōžom.*

Množinsko proširenje *-ov-/-ev-* u nominativu množine imenica *crv, zub i krok:* *zūbi/zūbo(v)i, cřvi/cřvo(v)i, krōko(v)i* koje navodi Čupić⁶³ u našem jezičkom materijalu nijesmo pronašli. Množinsko proširenje *-ov-* postoji u sljedećim primjerima, što je uobičajeno:

PG II A kad su se *klasovi* ispekli, mama je rekla da svi uzmemo. – *Golubovi* su polećeli na sve strane.

Genitiv množine. – Za govor Zete karakteristično je da se u ovom padežu, pored najčešćeg nastavka *-a* sreće i nastavak *-i:* *gosři, lūđi, pāri* (od *pār*), ali i: *brāvī, mrāvī* (pored *nokři*, premda neke od njih paralelno sa nastavkom *-i* mogu imati i nastavak *-a:* *nōktā/nokři, přstā/prstī, brāvā/brāvī, mrāvāl'ā/mrāvī*). U našem jezičkom korpusu bilježimo samo primjer:

PG II Pa od *gosři* oni nisu mogli doć.

6.2. Zamjenice

Osnovni oblici ličnih zamjenica i u jednini i u množini glase kao u standardnom jeziku. Na teritoriji ovog dijalekta, kao i u drugim starijim govorima Crne Gore⁶⁵, izražen je sinkretizam genitiva, dativa i lokativa 1. i 2. lica zamjenica *ja* i *ti* i

⁶¹ Милетић, Б.: ЦГ, 398; Петровић Драгољуб: *Морфолошке особине у говору Врачана*, ГФФ НС, XV/1 1972, 202.

⁶² Секулић, М.: ГБП, 170.

⁶³ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 277.

⁶⁴ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 277.

⁶⁵ Милетић, Б.: ЦГ, 211-663; Пешикан, М.: СК-Љ, 97; Стевановић, М.: ИД, 1-129; Јовановић, В.М.: ГП, 355.

povratne zamjenice *sèbe*, pa imamo: genitiv: *mène, tèbe, sèbe*; dativ: *mène, tèbe, sèbe*; lokativ: *mène, tèbe, sèbe*, kao i skraćeni oblici zamjenica *mi* i *vi*: *ni, vi* (D) i *ne, ve* (A). U ženskom rodu dativ i lokativ imaju partikulu: *njôjzi*, i to je obavezan oblik. Na terenu Podgorice i Bijelog Polja (*Daj to mène. Razgovarali smo o tèbe*) gotovo je ista situacija.

U našem jezičkom korusu nalazimo sljedeće primjere:

PG I Mama je *mène* kupila onaj plavi. – *Mène* je reka da mu to ponese. – Jesi li to *tèbe* donijela? – Stavio je *sèbe* u džep i pobjegao. – PG II Na *mène* je bijeli mantil. – Deo riječi koji *u sèbe* ima samoglasnike zove se slog. – Ja se nadam da će se *mène* ovaj san ostvariti i da sam ja naša svoju zvijezdu vodilju. – *Mène se* ta priča mnogo sviđa zato što tu pominju dobri ljudi. – Ona polako vene *u sèbe* a kad je vode u novi dom srijeće djecu. – BP I Dobro, dobro, grmenu ja ću *tèbe* dovest kožu pa će tebe koza brstit. – *Mène* je laknulo kada sam ga vidio. – *Mène se* prispavalo i ja sam otišao u svoju sobu i zaspao. – BP II Uprkos letnjem raspustu *mène* će nedostajati moje drugarice... – Oni *u mène* bude kad ih pogledam kao da lebdim. – Nisu bili dovoljno odrasli da sami *sèbe* mogu tražiti hranu.

Zamjeničko-pridjevska promjena. – Na teritoriji ovih govora upitna i odnosna zamjenica za stvari glasi *što* i ima oblike genitiva i akuzativa: *čega* i arhaični oblik *čèsa*; tako je i njena negacija: *nīčesa*, kao i neodređene zamjenice: *nèčesa, ičesa* – Jesi li vidijo tamo *ičesa*? Ne ja, *čèsa*! *Čèsa* si vidijo? *Nīčesa*! U našem jezičkom materijalu pronašli smo samo jedan primjer sa oblikom *čèsa* (PG II *Čèsa* da učim?), što znači da učenici ovaj oblik u školi, odnosno kada vode računa o tome kako govore, ne koriste. Moguće je da ga, u svakodnevnom govoru, koriste mnogo češće.

Bilježimo primjere neodređenih pridjevskih zamjenica u kojima se nastavak *-iji* sažima u *-i*: BP II Čim sam ponela zlato čula sam *nèčī* glas... – Našo sam *nèčī* prsten.

U instrumentalu jednine nastavak *-im* zamijenjen je nastavkom *-ijōm*: Nemōte više da iđete *onijōm našijōm* putom, *ovijōm* ždrī'elom⁶⁶. U našem jezičkom bilježimo primjere pokaznih zamjenica *onaj* i *ovaj* koje u instrumentalu jednine imaju *-ijom*:

PG II Zamotala se *onijōm* šalom, ko da ima čalmu. – Ne, *ovijōm* putom tu pored škole nijesmo smjeli da idemo.

Genitiv, dativ i instrumental množine zamjeničko-pridjevske promjene istovjetni su sa ovim oblicima u ostalim starijim crnogorskim govorima⁶⁷. Za razliku od istočnogorskih govora ovdje imamo *-ija* i *-ijama*, dok se likovi sa završecima -

⁶⁶ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 278.

⁶⁷ Ђупић, Д; Ђупић, Ж.: ПГЗ, XIV; Јовановић, В.М.: ГП, 340.

ije, -ijema izuzetno rijetko sreću. Tako u Zeti imamo: *Nēmā nāšijā luđi nigđe, Uzmi, mđja, onija nōjzinijā pârā, Uzðrā sa nāšijāma volòima, Ponēsā gā òn, bògomi, svoijāma drùgo(v)ima, jèdnācijāma*⁶⁸. I u govoru Podgoričana čuju se isti oblici. U govoru Bijelog Polja kod pridjevskih zamjenica genitiv plurala ima uopšten završetak *-ija* (umjesto *-ih*).

U govoru učenika na ispitivanom terenu bilježimo sljedeće primjere:

PG I Donese li *nāšijā* smokava? – PG II *Tijā* priča ima dosta. – Videli smo *svākakvijā* igrice. – A *nāšijāma* su dali go kad se nisu nadali. – BP I Kad smo prošli pred *ònijā* kuća... – Ima li tamo *nāšijā*? – BP II Nema *ònijā* šljiva nimalo.

U govoru Zete obične su pokazne zamjenice: *tògof, ovògof, onògof*, ž. rod: *ovògova, onògova*, kao i: *kògo(v)ić, ñikogo(v)ić*. Uprkos tome, u govoru učenika zetske osnovne škole nijesmo ih zabilježili.

Pokazna zamjenica *ovaj* na čitavom terenu starijih crnogorskih govora (a i van njih, na terenu mlađih govora Crne Gore⁶⁹) ima oblik *ovî: ovî čòjak, ovî stâp* (štap). Zamjenica *sav* ima nominativ *vâs*, dok su ostali oblici: *svèga, svèmu, svijòm*, ali: *svî, svijā, svijāma*. U govoru učenika ove oblike nijesmo zabilježili, iako su u narodnom govoru frekventni.

U govoru Bijelog Polja odnosna zamjenica (*koji*) u akuzativu singulara ne razlikuje oblik, bez obzira na to da li se odnosi na predmete ili bića: *Zaluta putem kojega je dobro poznao, Pregledao sam izvještaj kojega si mi poslao, Statut kojega ima škola je dobar*. Pokazne zamjenice muškog roda: *ovaj, taj, onaj* – često se upotrebljavaju u obliku ženskog roda: *ova čovjek, ta kamion, ona grda*⁷⁰. U govoru učenika bjelopoljskih osnovnih škola takve promjere nijesmo zabilježili.

6.3. Pridjevi

U govoru Zete i Bijelog Polja genitiv, dativ i instrumental množine zamjeničko-pridjevske promjene ima nastavak *-ija* i *-ijama*. Likovi sa završecima *-ije, -ijema* rijetko se sreću. Primjeri: *Īmāte li ove godine bĳelijā slivā?, çrñija smòkāvā, gòlija strānā; mðkrijāma çarāpāma, Velĳ e çe pòç bðlijāma prijātelima; dobrija, žutija, zrelija, rumenija (krušaka), malija (maramica), Markovija (ðaka), Jankovija (livada)*⁷¹. U našem jezičkom korpusu nalazimo sljedeće primjere:

⁶⁸ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 278.

⁶⁹ Милетић, Б.: ЦГ, 424–425; Пешикан, М.: СК-Љ, 150; Стевановић, М.: ИД, 75; Вујовић, Ј.: Мрковићки дијалекат, СДЗБ XVIII, Београд, 1969, 245; Пижурица, Мато: *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Титоград, 1981, 136; Ђупић, Д.: ГЕ, 82; Станић, М.: УГ, 211; Вушовић, Д.: ДИХ, 55; Вуковић, Ј.: ГПД, 61.

⁷⁰ Секулић, М.: ГБП, 170.

⁷¹ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 278; Секулић, М.: ГБП, 171.

PG I Sva su djeca bila u majicama *kràtkija* rukava. – PG II I onda, obukla sam jednu majicu *kràtkija* rukava... – Ima... *bijelija* i *zèlenija*... – Samo *lijepijā* donesi... – BP I Ispred *drvènijā* vrata dođe miš. – A ona me pita: *Zrèlija* nema?

Na području ovih govora komparativni završetak *-iji* dosljedno se sažima u *-i*, pa imamo: *zelenî, bistrî, slabî, zdravî, bogatî, poštenî, vedrî, starî, moćnî, tamnî*... U našem jezičkom materijalu nalazimo primjere:

PG II *Visočî* je od mene i veoma napredan. – BP I Ulazeći prvi put u kuću pošto je moj *starî* brat izabrao prvi sobu, meni nije preostao veliki izbor. – BP II Mama kada ga je ugledala i začudila se što je on tako *ružnî* od svoje braće. – Mama patka se začudila što je on toliko veći i *ružnî* od svoje braće.

Na bjelopoljskom govornom području čest je i komparativni nastavak *-ši*: *bjeljši, crnjši, suvši, starši, plavši*. Pomjereno je i značenje pridjeva *viši* i *veći* – ponekad se upotrebljava jedan oblik za oba značenja (*Veći je od mene za glavu*). U ovom govoru u deklinaciji pridjeva ne pravi se razlika između određenog i neodređenog vida, preovladava određeni vid: *Markovoga, žutoga* i sl.⁷²

U našem jezičkom korpusu komparative sa nastavkom *-ši* nijesmo zabilježili. Takođe, ni zamjenu oblika *veći* i *viši*, mada se ova dva oblika u svakodnevnom govoru miješaju.

6.4. Brojevi

Osnovni brojevi od jedan do 10 u našem materijalu glase kao i u standardnom jeziku:

PG I U *pêt* sati treba da smo kod škole. – Na terenu je *òsam* igrača. – Samo su *dvîje* zgrade tamo. – Na krovu su stajala *četiri* goluba. – A ona *dvâ* dječaka pobjegoše iza škole. – PG II Bio sam ono *dèvèt* eura, ono... – I *jednu* sestru. – Nismo mogli *tri četiri* dana, bilo je vrijeme grdno, kiša, duvalo... – Mi smo ostale do *četiri* ujutro i pričale smo – *Dvâ* moja brata imali su da se udave... – *Trî* dječaka su upala u baru. – A kada su došla *dvâ* vojnika starac se ukočio. – BP I U nju sam već *četiri* godine. – Mi igramo na fizičko između *dvîje* vatre. – U *šèst* sati mama je došla po mene. – U dvorištu je bilo *òsam* kokošaka. – U dvorištu su bila *trî* mačka, jedna kokoška i dva pileta. BP II Sa mnom su bile *trî* moje drugarice. – *Dvâ* vrapca odletješe na drvo. – Bilo nas je najmanje *dèsèt*.

⁷² Секулић, М.: ГБП, 170.

Broj *jedan* u govoru Zete ima lik *edan*; tako je i u ostalim padežima: *ednôga*, *ednôme*, *ednījôm*, i u neodređenom značenju: *ednījāma*, *ednījā(h)* – Trêbā se čuvāt *ednījā* l'ūdī, *Ednījāma* tō ništa ne pomāzē Umjesto *dva*, *tri*, *četiri* u muškom rodu javljaju se brojne imenice: *dvôjca*, *trôjca*, *četvorīca*: *dvôjca vòlôvā*, *dvôjca l'udi*, *trôjca òvnôvā*, ali i: *dvā vòla*, *trī magârca* .

U govoru učenika osnovne škole u Zeti bilježimo isključivo standardni lik *jedan*.

Jèdnog dana kada smo učili imali smo priredbu. – A pare ćeš dobiti od babe zato što je dužna za *jèdno* prase. – Lisica se naljuti i ode pa im reče da će dovesti *jèdnog* carskog čovjeka koji će žito podijeliti.

U našem jezičkom materijalu – u govoru učenika zetske osnovne škole, kao i na području Podgorice i Bijelog Polja, nijesmo zabilježili zamjenu brojeva *dva*, *tri* i *četiri* brojnim imenicama *dvôjca*, *trôjca*, *četvorīca*.

U govoru Zete u ženskom rodu imamo oblike: *dvīje*, *dvījāma*. Što se oblika ženskog roda tiče, i u govoru učenika zetske i podgoričke škole sporadično nalazimo nestandardni oblik *dvījāma*:

PG I Njima *dvījāma* je uzalud pričat. – PG II S njima *dvījāma* niđe mi se ne ide. – Bijo je s *dvījāma* đevojkama...

6.5. Glagoli

Pored oblika *mogu* i *oću*, sa nastavkom *-u* u 1. licu jednine prezenta, u govoru Zete javljaju se i glagoli *vèlu* i *vīđu*, mada je mnogo običnije: *vel'īm* i *vīđīm*. To bi bila osnovna razlika između ovog govora i starijih govora Crne Gore u ovom licu prezenta.

Infinitiv bez krajnjega *i* nalazimo na području ovog dijalekta: *pl'èvāt*, *nosīt*, *l'ecēt*, *vřnūt*, *ponēsāt*, *donēsāt*; *māc*, *maknūt*; *rēc*, *sēc*; *odrězāt*, *prekroīt*, *prīčāt*, *čitāt*, *kopāt*, *orāt*, *kosīt*, *brođīt*, *vožit*⁷⁴. U govoru učenika bilježimo:

PG I Nemoj sine *đīrāt* tu pušku... – Nemamo koga to *pītāt*. – PG II Jes jeanput sam ima nogu *slomīt*. – Mene muka nešto *prīčāt*. – BP I Dobro, dobro, grmenu ja ću tebe *dovēst* kozu pa će tebe koza *břstit*. – Djevojke se mogu *udavat*, a mladići *ženit* bez svadbarine. – BP II Ići ću na more i tamo *òstat* nekoliko dana. – Prišao je Slavku i upitao ga hoćeš li mi *rēc* nešto.

Srastanje enklitike sa opštim dijelom infinitiva kod glagola na *-ći* i na *-ti* u oblicima futura je uobičajeno. Međutim, u zetskoj i jednoj bjelopoljskoj školi zabilježili smo oblike složenog futura, sa supinskom formom infinitiva u prvom dijelu konstrukcije:

⁷³ Нупић. Д.: ПГОЗ, 279.

⁷⁴ Нупић. Д.: ПГОЗ, 279.

PG II *Živjēt ću* bez jedne ruke i noge. – Djelo koje čovjek sebi daje za smjer *ostāt će* za sva vremena. – I dok je nas *bīt će* i njih. – BP II *Vrätit ću* knjige, neću više brinuti o školi. – Taj put u nepoznato *prihvatit ću* kao izazov.

U bjelopoljskoj oblasti, kao i u govoru okoline Kolašina, kod glagola na *-ći* glas *ć* se u većini govora pretvara u *-j*: *pěj, mōj, rěj*, umjesto: *peći, moći, reći*⁷⁵. U narodnim govorima ovi glagoli često se spajaju sa pomoćnim glagolom pa imaju oblik *dojću, najćemo* i sl.

U našem jezičkom korpusu bilježimo:

BP I Još jednu trojku da dobijem i *prêjću* dobra. – BP II *Nâjćeš* ih iza ormara. – Ako odma krenemo *nâjćemo* ih.

U govoru Bijelog Polja u 3. licu množine prezenta glagoli šeste i sedme vrste imaju, u govoru muslimanskog i pravoslavnog starosjedjelačkog življa, redovno krajnji vokal *-u*, mjesto *-e*: *râdū, mōlū, nōsū, kōsū, tṛčū*⁷⁶.

I kada je govor Zete u pitanju, za prezent je značajno naglasiti da u 3. licu množine glagoli svih vrsta imaju nastavak *-ū*: *nōsū, râdū, ūčū, kōsū, tṛčū; òtū, nètū* (*Òtū* da mi ga otmu, Ova đeca *òtū* da me biju, *Nètū* nako su šašavi)⁷⁷. Primjeri zabilježeni u našem jezičkom korpusu potvrđuju ovu dijalekatsku pojavu na čitavom terenu:

PG II Oni ljudi koji ne čitaju knjige *mīslū* da su pametni ali nije tako. – BP I Oni su bili dobri radnici sve su umeli da *râdū*. – BP II Gaja i Pero *čīstū* tri ribe. – Veliku podršku su nam davali naši predavači, da nam *pṛužū* što više znanja i za to sam im puno zahvalan.

I ovdje je, kao i u okolnim govorima, sprovedena alternacija *k/č, g/ž* u oblicima 3. lica množine prezenta glagola 1. vrste: *vūčū, tūčū, sečū, tečū, rēčū; strīžū, ostrīžū*. U 1. licu singulara prezenta možemo sresti i oblike: *velju i viđu*.

Na području ovog dijalekta kao i u ostalim crnogorskim govorima, glagol *zaspati* u prezentu 3. lica jednine glasi *zaspē*:

PG I Odlučio je *da zaspē*... – Samo da tetka *zaspē*, pa idemo. – PG II Kad ona *zaspē* mi joj preturimo sve slatkiše. – Sestra će *da zaspē*, a vi budite mirni. – BP I Ako sad *zaspē* nećemo je moći probuditi. – A kad *zaspē* mi mu namažemo lice kaladontom... – BP II Kad mama koka *zaspē* pilići svi istrče napolje. – Ona *zaspē*, i prespava narednih sto godina.

U 2. licu jednine prezenta upitni oblik pomoćnog glagola *htjeti* često glasi *ò-li*, pored *ocěš li*.

Ò-li sa mnom u grad? – Daj mi tu sličicu, *ò-li*?

⁷⁵ Секулић, М.: ГБП, 171; Пижурица, М.: *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, 1981, 155.

⁷⁶ Секулић, М.: ГБП, 171.

⁷⁷ Ђупић. Д.: ПГОЗ, 280.

U našem jezičkom korpusu nalazimo i primjere glagola sa naročitim oblikom prezenta u funkciji futura II. Tu je riječ o glagolima nesvršenog vida koji imaju dvojake oblike prezenta, u zavisnosti od funkcije: prezent u svom osnovnom značenju i u funkciji futura II. Navodimo primjere u kojima se prezent nalazi u funkciji futura II:

PG I Ako *umjèdne* da skoči, biće prvi. – BP I Ako mi Vi, poštovani nastavnice, *dàdnētē* peticu iz fizičkog, biću odličan. – BP II Pobijedićemo ako Mirko odma *dàdne* go. – Ako *umjèdne* napraviće.

Glagol 6. vrste *nositi* u perfektivnom vidu ima nastavak *-a*: *ponēsā*, *donēsā* (Jesi li mi *donēsā* duvan? Esa, *donēsā* sa, *Ponēsā* e Marko oni grip (grib – mreža za ulov ribe). Ovakve oblike u našem jezičkom materijalu nijesmo zabilježili.

U govoru učenika ispitivanog područja oblici *perfekta* ne odstupaju od standardnog jezika. Međutim, u govoru učenika bjelopoljskih osnovnih škola oblici *perfekta*, uz povratnu rječcu *se*, u velikom broju primjera, imaju i skraćeni oblik pomoćnog glagola *jesam*:

BP I Pa *se je sàkrilo* iza lišća. – Mladen *se je sprijatéljio* sa Stojanom. – Kad *se je vrátila* kući mati joj se pretvorila u kravu. – BP II Kada *se je probúdila* našla je krčag pun vode. – Vojnik *se je vrátio* iz srpsko-turskog rata. – I jednog dana *se je pòsvađao* sa Kljakom.

Imperfekat je karakterističan samo po činjenici što se kod glagola 1. vrste mjesto *-ija-* najčešće sreće samo *-ā-*: *pečā*, *pečāše*, *pečāsmo*, *pečāste*, *strīžā^h*, *strīžāsmo*, *strīžāste*, *pečā^hu*, *strīžā^hu*. U našem jezičkom materijalu nema primjera *imperfekta*.

Aorist ima uobičajene oblike. Jedinu izuzetak tiče se prodiranja oblika 2. i 3. lica jednine glagola *ðīs* (otići) i u 1. licu: *Ja ðde*, *Òde ja*, *nemote me čekat*. U govoru učenika zetske osnovne škole nijesmo našli ovakve primjere.

U našem jezičkom materijalu nijesmo pronašli primjere za *glagolski prilog prošli*, pa je moguće da je, kao i u okolnim govorima nestao.

Pluskvamperfekat ima pomoćni glagol u oblicima: *bl'è^h*, *bl'èše*, *bl'èsmo*, *bl'èste*, *bl'è^hū* – *Bl'è^hū dōšli Tal'ijānci u Vükōvce*, *Bl'èše se vās Golūbovac iskūp'lo*, *Bl'èsmo dognjāl'i mnīvo*, *Bl'èše Bōžō čūjo ě su ga pūštāl'i*, *Bl'è^h ja đēojka*. Ovakav oblik pomoćnog glagola u pluskvamperfektu nijesmo zabilježili. Ili, bolje reći, u našem jezičkom korpusu, nijesmo zabilježili nijedan oblik pluskvamperfekta.

Imperativ ima oblike: *đise*, *đikte se*, *podīgnimo ga*, *neka doćera ofce*, *neka uležu*.

U složenom futuru 3. lice množine ima skraćeni oblik pomoćnog glagola *tū*: *Òni tū vi jāvīt*, *dōc tū*, *ubītū ga*. U govoru učenika ovakav skarćeni oblik pomoćnog glagola *htjeti* nijesmo zabilježili.

Potencijal se gradi kao u savremenom jeziku, s tendencijom uopštavanja oblika *bi* u svim licima, ali su u govoru uopšte, obične i forme: *bīsmo*, *bīste*, *bīše* – *Oni bīše ni javīli*, *Bīše ga ugrabili*.

U našem jezičkom materijalu nalazimo čestu upotrebu oblika *bi* za 1. lice jednine.

PG I Sa širokim osmjehom na licu potrčala sam napolje kako *bi mōgla* da uživam i da osjetim mirise proljeća. – PG II Ja *bi bīo* doktor dobre volje i *rāđio bi* na pronalasku svih ljekova koji bi imali veliki značaj za čovječanstvo. – BP I Da sam ja Nžeri *postúpila bi* isto kao ona. – BP II *Voľio bi* da imam kancelariju koja bi bila ukrašena sa mnogo slika. – *Voľio bi* da imam dobrog partnera i da zajedno radimo.

Iako u dijalektološkim studijama nije zabilježeno, u sveskama učenika sporadično nalazimo oblik *bih* za treće lice jednine ili množine:

PG II Mašinovođa Mitar je uvijek kada *bīh* prolazio kod planinske kuće povukao dva puta ručicu. – On *bih* uvijek pričao svojoj ženi... – BP I Kada e došao dan takmičenja prvo *bīh išli* u diskoteku pa onda u salu za takmičenje. – Tada *bīh* još više mahao rukama. (dječak – on)

Glagolski formanti *-ova-*, *-iva-* u velikoj mjeri su potisnuti formantom *-uva-*: *kupuvāt*, *pcūvāt*, *trguvāt*, *svukuvāt*; *zarađuvāt*, *preziđuvāt*, kao i u drugim oblicima ovih glagola. Tako i glagoli 6. vrste s formantom *-ova-* u infinitivu – u prezentu imaju *-d'e-*: *obećāēm*, *l'ipcāēm/l'isāēm* itd. Iako osobina zetskog govora, ove oblike u govoru učenika zetske osnovne škole nijesmo zabilježili.

Pomenimo još da neki glagoli 1. vrste u infinitivu imaju i lik glagola 3. vrste: *pretēc/preteknūt*, *zatāć/zataknūt*, *pomāć/pomaknūt*, *zamāć/zamaknūt*, *namāć/namaknūt*, *umāć/umaknūt*, *ul'ēc/ul'egnūt*. Pri tome ove forme imaju isti (perfektivni) vid. U našem jezičkom materijalu bilježimo:

PG II Nijesa ni mislio da će *preteknūt* ovu zimu. – Majka me imala *zamaknūt* što sam bez pitanja otiša na Moraču.

Pomoćni glagol *jeste* na ispitivanom govornom području često se koristi u skraćenom obliku *jēs*. Ovu pojavu bilježimo u govoru učenika, dok u pisanom materijalu nije zabilježena.

PG I Pa *jēs*, vjerovatno. – PG II *Jēs* pa sam počeo da se davim...

I po odnosu osnova i po građenju pojedinih oblika *trebati* je pravilni glagol, i mijenja se po pretoj vrsti. Ovaj glagol samo u jednom značenju, tj. kada znači *biti potreban*, ima oblike za sva tri lica i jednine i množine: Mi vam ništa *ne trebamo* (*nijesmo potrebni*). – Ništa nam *ne trebaju* takve sprave (*nijesu nam potrebne* i sl.).

Međutim, kada je glagol *trebati* nepotpunog značenja, kad znači *morati* i sl., treba ga upotrebljavati bezlično, samo u obliku 3. lica jednine, ma u kome licu i broju

bio glagol koji ga dopunjava: *Treba (a ne trebate)* da se založite na poslu. – Ti *treba (a ne trebaš)* da dođeš⁷⁸.

U našem jezičkom materijalu učenici na svim uzrastima glagol *trebati*, i kada je nepotpunog značenja, koriste u svim oblicima.

PG I *Trèbaš* biti uporan i neodustajati od svog cilja. – Svi *trèbaju* da se raduju životu. – Kada je majki zazvonio telefon ja sam se sjetio da *trèbam* da prenesem poruku. – *Trèbali smo* da obidemo Beograd. – Ali sam pomislio u sebi da *ne bi trebao* da me udari čovjek kojeg prvi put vidim. – PG II *Trèbala je* da izleže piliće. – Kraljević je pozivao sve devojke na bal i tu noć *je trebao* da izabere ženu za sebe. – Svako prijateljstvo je zlatno i zato ga *trèbamo* dograđivati, paziti. – Pa se onda sjetim da u knjigu koju sam ja pročitala piše ono što *trèbam* da uradim u toj situaciji. – I zato ljudi *trèbaju* čitati knjige da bi saznali što više zanimljivih stvari. – BP I *Kada je trèbala* da pomogne baki koja je nosila dvije teške korpe, ona to nije učinila. – *Trèbali* su da mu povjeruju. – *Kada je trèbao* da ide u školu braća su mu dala sve torbe. – *Kada trèbam* da putujem, mama mi spakuje stvari. – BP II *Zato što ne trèbam* da idem u školu. – Djeca *ne trèbaju* da rade: *ne trèbaju* da bacaju smeće bilo gdje... – *Miš se trèbao* vratiti u staru cipelu i pomalo malo uzimati sira i jesti. – Tada mi se nije ni išlo jer *sam trèbala* da odgovaram za zaključnu ocjenu iz istorije.

U pisanom materijalu učenici veoma često glagole *vidjeti*, *htjeti*, *živjeti*, *umjeti*, *uspjeti*, *trpjati* i sl. upotrebljavaju u oblicima *vidjeo*, *htjeo*, *uspjeo*, *umjeo*, *živjeo*, *trpjeo*... Poznato je da je *jat*, umjesto *je* (ili *ije*) u položaju ispred *o* dalo *i* u izgovoru ijekavskog narječja, što znači da standardni oblik ovih glagola glasi: *vidio*, prema *vidjela*, *vidjelo*, *živio* prema *živjela*, *živjelo*, *htio* prema *htjela*, *htjelo*, *trpio* prema *trpjela*, *trpjelo* i sl.⁷⁹

PG I Ružno pače je bilo ružno i niko nije *htjèo* da se s njim... – Kad *je vđjeo* toga dječaka... – Bak je prošao kroz mnoge ruke, *trpjeo* razna poniženja. – Često mi se dešava da napravim neki nepromišljen postupak koji *bi umjeo* da zaboli meni drage osobe. – I *uspjeo* sam da im pobjegnem. – I da *bi živjeo* vječno u našoj istoriji, kao veliki pisac i vladar Crne Gore. – PG II Pas je tiho *cvljeo*, pa mu ona dade malo vode iz njene ruke. – Govorio je da *je htjèo* da ga vidi samo zato da bi djedica vidio kako je on porastao. – Kada se Hak probudio *vđjeo je* Džoa... – *Živjeo je* u jednom selu. – BP I Ali zalud, momak mu *nije htjèo* dati tu kožu... – Pretpostavlja se da *je živjeo* u šestom veku pre nove ere. – Kad *je vđjeo* šta je uradio, Pilipenda je sjeo na pervaz i zaplakao. – BP II Mašinovođa Mitar je to saznao kada *je vđjeo* da dječak uvijek nosi crne naočari. – On ni po koju cijenu *nije htjèo* to uraditi, pa makar umro od gladi, ali je odlučio prodati

⁷⁸ Стевановић, М.: *Савремени српскохрватски језик I*, Народна књига, Београд, 1969, 357.

⁷⁹ Стевановић, *Савремени I*, 84.

Pirgu i Kurijela. – Jednog dana sam se probudio i *viđjeo* kako pada snijeg.

Glagoli sa osnovom *pust-* uglavnom imaju dijalekatski oblik sa grupom *-št-*:

PG I Vidje lovac jelena i *spušti* pušku. – *Puštio* sam je da ide. – *Puštili su* nas... – *Puštili su* nas da činimo što god hoćemo. – *Opuštio sam se*. – U jednom trenutku *spuštih* novine i vidjeh čovjeka... – BP I Veće *se spuštilo* nad rijekom. – BP II Sunce *spàšāvā* leptire.

Nalazimo, međutim, i ovakve primjere:

BP II Blagoje želi da prikrije svoj strah pa *se úpusta* u razgovor sa kapetanom. – *Pústali smo* jako muziku.

6.6. Prilozi

U literaturi o ispitivanom jezičkom području navode se forme priloga za mjesto tipa: *odě, ođèn, ovoděn, onoděn, ovoděnake, ovoděnačke, tũdijen, svũckudijen, svũckudijenake, svũckudijenačke, iğde* (rjeđe *ĩđe*), *nĩğde* (rjeđe *nĩđe*), *kũdijen, nẽkuđ, nĩkuđ* (nema oblika *kuda*, ali ima *kũd*: *kũd ga đẽde, kũ si krẽnũo?*)⁸⁰. U govoru učenika zabilježili smo malo ovakvih primjera:

PG I Ima ih *odě* dosta. – Nisam *nĩđe* išo za raspust. – PG II *Ōđèn*, odma pored škole. – Živimo *tũn* u selo. – Ima li ih *iğde* na vidiku? – *Nĩğde* nijesa mogla da ih nađem. – BP I *Nĩđe* ne mogu da ih nađem. – *Odě* sam ih ostavio i nema ih, rekao sam sestri – Bile su *tũn*, evo *tũn*. – BP II *Něđe* su išli, ne znam *đě*. – A one stare baka *nĩđe* nije mogla da pronađe.

Svega nekoliko priloga za mjesto imaju partikulu: *oděn/ovodě/ovoděn, onodě/onoděn/onodě, tũn*. U našem jezičkom materijalu imamo primjere sa partikulom: PG II – BP I *Tũn* sam ih ostavio. – *Ovoděn* je bila.

Prilozi za vrijeme koje izdvajaju autori dijalektoloških radova o ovim govorima su: *načàs, dđečẽn, sĩnõć, onđečeri/onđičeri, danàs, šũtra, jučẽn/jučẽr, l'ẽtõs, prol'ẽtõs, zimũs, esenàs, lãnĩk, onõmlãnĩk, tãdar/tader, taderake, taderackle, zadõvijek, zadõvijeka, vãsivijek, prẽde, põtłje, pòslijed, pòslijedačke, ondãn, ogdãn, tãondan, onđvečeri, tãonovečeri, prẽosutra, i prẽkosutra, uzačàs...*⁸¹ Osim jednog broja navedenih, u našem jezičkom korpusu bilježimo i prilog za vrijeme *poslen*:

PG II Stigli su *načàs*. – *Tãdar* su se dogovorili da više ne idu u hajduke. – *Poslẽn* je ona pobjegla kod... – *Tãdar* smo imali žurku... – BP I Preko nekih grešaka treba sve im oprostiti da bi *poslẽn* živeli srećno. – *Poslẽn* škole mi

⁸⁰ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 281; Ђупић, Д.; Ђупић, Ж.: ПГЗ, XIV□XV.

⁸¹ Ђупић, Д.: ПГОЗ, 281; Ђупић, Д.; Ђупић, Ж.: ПГЗ, XIV□XV.

se pozdravimo i odemo tužne kući. – Na odmoru se upoznao sa Stojanom i *poslèn* se igrao sa drugom djecom. – BP II *Jučèn* su bili kratki sunčani dani.

Ovo su, očigledno, tipične karakteristike narodnog govora, pa takve oblike učenici rijetko koriste, bar tokom govora u školi.

7. NEKE SINTAKSIČKE OSOBENOSTI

Iz sintakse padeža. – Kako smo već naveli, u svim starijim crnogorskim govorima izgubila se semantička razlika između padeža za označavanje mjesta i pravca uz glagole mirovanja: *otiša je na Kopilje : živî na Kopilje; äjmo ù selo : štò je grãja ù selo*, gdje akuzativ sa predlogom dolazi u službi lokativa. Isto stanje imamo i u primjerima: *sveži govèda pred pojätu : eto ga tãmo pred obòr; ublježãše pod bükvu : vide se po(d) Debelu Glavicu*, gdje instrumentalnu službu uz glagole mirovanja, takođe, vrši akuzativ sa predlozima. Uz ovakve primjere dolaze i oni tipa: *zavüci se pod ponjãvom, mëtni ključ pod onom plòčom pre kùcu*, gdje oblik instrumentala dolazi u službi akuzativa, što jasno govori o poremećenom osjećanju tih sintaksičkih odnosa. U našem jezičkom korpusu zabilježili smo veliki broj ovakvih primjera.

Akuzativ sa predlogom u službi lokativa:

PG I U povratku iz Bara Nina je posjetila baku Mariju koja živi *u sèlo Máhala*. – Za praznike će posjetiti druga Marka koji živi *u Hèrceg Nòvî*. – Stvari *u učionicu* su: stolovi, stolice... – Moj bòravak *u Bijelu* ću dugo pamtiti. – Sanjala sam kao da sam bila *na Bjèlasicu*. – Juče sam bila *u pòzorîšte*. – Dãni *u sèdmicu* su: ponedjeljak, utorak.. – A ostala djeca bljeda *u lice*, kratko ošišani, a djeca kao u gospode. – *U prîču* vidimo i njegovu skromnost. – Ja sam rekao da sam se vòzio *na cílîm*. – Izašli smo da se ljúljàmo *na ljúljàsku*. – Sjèdîm *na tãvan* i razmišljam o slici koju mi je deda dao prije dve godine... – Òstavio sam je *na sèlo* u kući moga djeda. – Naš dòček *u Beógrad* bio je fantastičan. – Glavari su se okúpili *na Ceñnje* da sude babi koju optužuju da je vještica. – Prošle jeseni bila sam *na selo* kod bake. – Sudija se zadržao *u bolnicu* dva dana. – PG II Lasta misli da više neće biti *u njên zãvičãj* kao što je dosad bilo, da će se nešto promijeniti. – *Na kòntrolnu* je on prepísivã od mene. – Jednog dana djeca su se ìgrãlã sa šibicom *u šümü*. – Sve u životu se zãsnivã *na zãkon* neprestane borbe. – Ja sam sa porodicom bila *na ljètovãnje* u Ulcinju. – Djeca *se* ljeti kúpãju *u ríjeku*. – Velike ptice su pobjegle a male ostale *u gnijezdo*. – Sve su probali ovako i onako i *na kraj* su rekli da ne mogu. – Oni će stojati *na komodu* *u dnevni boravak*. – Bijeli leptir nije htjeo da je on zaštićen a njegova dva druga da budu *na kišu*. – *U odaju* je bio postavljen sto, sa čistim bijelim stonjakom. – Ribica se naljuti pa zapliva *u more*. – Sijaju zvijezde *u noć*. –

Jedne noći je sreo *na planinu* svog komšiju... – Ja sam zimski raspust provela *u Beograd* kod rodbine. – Tetka je znala da je *na pecanje*. – *U knjigu* nikad ne piše nešto ružno i bez veze... – Razmišljala sam o tome kako ću se provesti *u Srbiju*. – BP I U šumi se igraju listovi sa granjem i pjēvaju ptice *na grāne*. – Ja i moj brat igrāli smo se *u vòdu*. – Ružno pače se izgibilo *u šūmu*... – Onda *su* oni bīli u *dvòrīšte*, a mama je otišla da donese hrane. – Kad je lijepo vrijeme, nedeljni odmor pròvedu sa roditeljima *na Dürmitor*. – Ona se zaplakala i umorna zàspālā *na trāvu*. – Riba je nēstala *u mōre*. – Juče smo bīli *na īzlēt*. – Bīla sam s tetkom *u Búdvū*. – Jedna djevojčica je sjēdjela *na trāvu* pored rijeke. – Pošto nije našla ona zato zàspa *na livadu*. – Ona mi je odgovorila da se zove Milica, a uz to mi je kazala da žīvi *u Švājcarsku*. – Sa njima *na òdmore* pričāmo doživljaje. – Jednom sam ja sa moim bratom izašla da se igrāmo *na snījeg*. – Òkupīše se *na jēzero* i svi s velikim bolom prihvatīše njeno žrtvovanje. – *U dvòrīšte* đeda Pera òstalo je dosta lišća. – Oni su živjeli *na sèlo*. – Zato što volim da radim *u banku*. – Bila sam kod mog ujaka *u Podgoricu*. – *Na selo* imamo vikendicu pa smo ostali duže vremena. – Moja baka je sedela *na klupu* i smiješila se meni i Harisu. – Ona žīvi *u moju zgradu* pa smo komšinice. – Zajedno sedimo *u klupu*. – Pronalaze oglas u novinama i nastupaju *na prvu utakmicu* sa timom. – *Na sèlo* sam vidio kako ljudi trče da zaštite svoje vrtove. – *Na drveće* se primjećuju već prvi pupoljci. – Zato što ona nikad nije bila *u pozorište* i to će za nju značiti veliki doživljaj. – Bambi je dugo ostao *na jezero*. – Zašto se toliko zadržala *u grad*? – *Na brdo* su se igrali ... – I tamo ću ostati dva ili tri dana *u Ameriku*. – Kupao se sa njima *u bazen*. – Lujo je bio dječak koji je živio *na selo*. – *Na sjever* su ih dočekali eskimski psi... – Barbara Mari je glumica, glumila je *u seriju* «Rubi». – Beki je ostala *u učionicu* otključala je fioku i uzela knjigu.– Jablan je bio najjači bik *u selo*. – Jedan vikend smo proveli *u stričevu vikendicu* van Sarajeva. – Te večeri kada sam ga upoznala nebo je bilo baš kao noćas dok sam stajala *na balkon*. – Tog ljeta sam bila *na more*. – Zbog toga sam morao da ležim *u bolnicu* dvadest dana. – Sigurno ću upisati fakultet za kriminalistiku *u Sarajevo* – BP II Nālazīm se *u šūmu*. – Mnogo sam bīla *na sèlo*. – Ivica i Marica su zālūtāli *u šūmu*. – Bīću na Velikoj plaži *na Primorje*. – Marizela je živjela *u sèlo* koje se zove Bistrica. – *U škōlu* učim mnogo teške lekcije. – Kada sam bīo kod babe *na sèlo* ubrao sam prvi cvijet. – Svakog dana *u škōlu* se trūdīm da na kraju budem odlična.– Kada sam se probudio bio sam *u bolnicu*. – Ptice su mirno stajale neke su bile *na žicu* a neke *na nebo*. – Neimar nije htio da stanuje *u Višegrad* pa je sagrađio brvнару. – Često smo se svađali sa nastavnicima ali bi ipak voleli da nas oni uče i *u srednju školu*. – Borio se tako sa Izraelcima i *na kraj* je sve pobio osim kapetana.

Lokativ u službi akuzativa:

PG I *U škōli* je dòšao novi đak. – Stāvila sam *na stòlu* malu maminu tortu. – Plavi zec je pòbjegao *u dolini* da ga niko ne traži. – Pričale su da ne vole

kada se b̂acaju *u sm̂eću*. – Polako i neprimijećeno sam ũšla *u ŝobi*. – Jednog dana probudih se i *iẑađoh na b̂alkōnu*. – Moji drugovi iz odeljenja nose telefone *u školi* više zbog mode nego zbog potrebe. – Zamislila sam kako sam stigla *na koncertu* sa svojom drugaricom. – *U berbernici* ulazi stariji čovjek u kožnoj bundici i čizmama. – Vidjela je da ta kućica nije za nju, pa je otišla *u nekoj drugoj* veoma tužna zbog jajeta. – PG II Nastavnik ništa nije preduzeo, već je sĵeo *na st̂olici* i počeo da piše nešto. – Dječak je reko da će da ide *u b̂azi*, ali kad se vrati da će da mu napravi spomenik. – Išao bih *u B̂udvi* i pomagavao narodu oko kuće. – Pošto je Tom bio zaljubljen u Beki oni su zajedno otišli *u p̂ećini* gdje je bio indijanac Džo. – Tako sam bila srećna da sam odmah otišla *u ŝobi* da gledam i čitam knjigu. – Džo je to čuo i p̂objegao *u p̂ećini*. – I iẑašla sam *na pr̂ozoru* i gledala je... – Na trenutak sam poželjela da se vr̂atim *u aut̂obusu* i da onom starcu ustupim mjesto. – Kažu, kada ôdeš *u sr̂ednjoj šk̂oli* zaboraviš na ovo staro društvo... – On je ponovo počeo da ide *u školi* samo zbog Beki Tačer. – Ali, vrata se zatvaraju nemam vremena da uberem cvijet i stavim ga *u kosi*. – Bilo je to na plaži kada smo kretali da ulazimo *u vodi*. – Odveli su ga *u bolnici* gdje su ga zadržali dvije ili tri nedelje. – Ulazili bismo tako nećujno *u učionici* i svako bi sjeo na svoje mjesto... – *Na pragu mladosti* ćemo zakucati i ući jaki i sigurni. – BP I Sva djeca su se dogovorila da se ide *na Sv̂etom St̂efanu*. – Radosno su se smĵestili *u ćamcu* i otišli. – Ja sam mu rekla da je otišao *u gr̂adu*. – Mladen je došao *u n̂ov̂oj šk̂oli*. – Došla je naša učiteljica kojoj smo se obradovali i uv̂ela nas *u šk̂oli u n̂ov̂oj učionici*. – *U v̂rtu* su st̂igla djeca koja su bacala hljeb i žito. – Jednoga sunčanog dana išla sam sa bratom *na riĵeci* Lim da se kupamo. – Kada kr̂en̂emo *u šk̂oli* ona nas brižna prati. – Jednog dana sam išao *u p̂arku*. – Onda su otišli *na livadi* i igrali se. – Kada je Bambi izaša *na livadi* ugledao je zeca... – ...jer je hteo da jedno odnese *u školi* i pokaže svojim drugovima. – *U parku* su stigli novi stanovnici, male ptičice. – „Danas idem *na utakmici*“, reče Kosta. – Źeljko pred svojim očima vidi jedan drugi svijet, preseljava se iz stvarnosti *u mašti*. – Jednoga dana izašao Bambi sa svojom majkom *na livadi*. – Ja i on idemo *u istoj školi*. – Kukavica doletje, sletje *na grani* i poče žalosno kukati. – On nije dolazio dva dana *u školi*. – Svakog ljeta išao je *na grobu* Džona Tortona i tužno cvileo. – Ali sad sam već došao *u osmom razredu* osnovne škole. – Došli su *u Crnoj Gori* posle trinaest godina. – Kada sam došao *u školskoj klupi*. – Kada smo išli *u šetnji* ja sam joj sve pričao o svom životu... – Mi izlazimo *u gradu* naveče i šetamo. – Ja i moja porodica smo se odlučili da idemo *na moru*. – BP II Nećemo svaki dan ići *u šk̂oli*. – Zamislite kako joj je ubrzo p̂ađe puška *u riĵeci*. – Maj poziva sve insekte u goste *na ĝozbi*. – Jedne noći moji roditelji su otišli *u gr̂adu*. – Ja u ljeto id̂em *na ŝelu*. – Ja i moja sestra ćemo da id̂emo *na m̂oru*. – U maju će d̂oći *na odmoru*. – Izašao sam *u dv̂orištu* i počeo sam se igrati. – Drug mi je pomogao da se popenjem *na tavanici*. – Poslije sam visibabu stavila *u vazi*. – Ići ću *na moru* tamo da se odmaram... – Jednoga dana djevojčica je

krenula u bašti. – Mačak se vraća *u vodenici* zato što su ga jurili psi. – Vozač nam reče da trebamo da stavimo teret *na leđima.* – Svake noći kada odem *u svojoj sobi* na spavanje, razmišljam o putovanju. – Oni su mi rekli da ja idem sa njima *na toj planeti.* – Nakon nekoliko dana sletio sam *na zemlji.* – Umorni od putovanja stigli smo *u Beogradu...* – Sjeo je *na pločniku* i zaplakao. – Otišla je *na obližnjem mostu* i bacila se u rijeku. – Blagoje se obraduje i ode *na stanici* da čeka svog sina.

Sporadično bilježimo zamjenu akuzativa instrumentalom i obrnuto. Instrumental u službi akuzativa: PG II Tom je izašao *pred sudijom* i rekao ko je pravi ubica. Akuzativ u službi instrumentala: PG I Zamišlja je sebe kao ranjenog junaka kako leži *pod neku jelu.* – BP I Tamo su spavali *pod šator...* – BP II *Pred direktorovu kancelariju* zastadosmo.

Lokativ množine s predlogom *po* zamijenjen je genitivom sa ovim predlogom: Pasu *po tija livada.* – Spava *po tuđija kuća.* – Opija se *po kafana.* – Osviće *po endeka.* U govoru učenika ovu osobinu zetskog govora nijesmo zabilježili.

U narodnom govoru skoro redovno se upotrebljava predlog *s/sa* uz instrumental oruđa: *Pišem s olovkom.* – *Kopam s motikom.* Na čitavom ispitivanom području djeca, takođe, često koriste instrumental oruđnik sa predlogom *s/sa*:

PG I Tom je *sa četkom* okrečio tarabu. – Jedan ogroman čovjek je predstavio medvjede zavezane *sa lancima.* – PG II U školu idem *s kòmbijem,* vraćem se *s kòmbijem,* kad dođem kući ručam, učim... – Pa, išli smo *sa vózem,* ostali smo do šest sati. – Pričao mi je kako su ga dvojica dječaka gađali *sa prăčkom.* – Na osnovu toga što je četiri sata pješačila, a nije došla *sa autobusom* ili drugim prevoznim sredstvom. – BP I Baka mi plete čarape *sa velikim iglama.* – Išla je i micala granje *sa rukama.* – Oni su svoj nemar htjeli da poprave tako što su je stavili u crvenu kutiju i okolo ukrasili *sa cvjjećem.* – Sve što se snimi *sa kamerom* sa jednog mjesta bez pomjermanja naziva se kadar. – One *sa svojim cvrkutom* pozdravljaju svoje prijatelje. – Sunce obasjava cvijeće *sa svojim zracima.* – Bak je *sa svojim snažnim zubima* ubio poglavicu. – Blagoje sa kapetanom čeka svoga sina koji će doći *sa lađom.* – BP II Opijena *sa njegovim mīrisom* uputila sam se ka mojim sestrama. – Djevojčica je vidjela kako je pas zalajao na mačku i otišla je tamo i najurila psa *sa prútom.* – Dajo da ide *sa automobilom* na posao... – Otac i sin su *sa čámcem* krenuli kući. – Kada sam putovala *sa vózom* od Bijelog Polja do Beograda na pola puta dogodila se saobraćajna nesreća. – Sa tri strane je ograđeno *sa žicom,* a na ulaznoj strani se nalazi metalna ograda. – Doktor mu je previo ruku *sa zavojem.*

Takođe sporadično, u govoru učenika zetske osnovne škole bilježimo primjere i za sljedeću osobinu, iako se u narodnom govoru prilično često čuje. Naime, ne sprovodi se dosljedno razlika između instrumentala oruđa i socijativa. U literaturi o ovom govoru konstatuje se da je frekvencija socijativa bez predloga veoma visoka:

Poša je *Miškom* ù lūk. – Utěkla je *někijōm Njēmcom*. – Pōđe *onijōm drūgom*⁸².

Naši primjeri su: PG II *Īšō sam tátom* u ribolov. – *Bīla sam sēstrom* na more.

U govoru Zete slično je stanje i sa tzv. instrumentalom cjeline: Bijo je *pūškōm* o rāmenu. – *Žīvī đecōm* u °nū pojātu. Takođe, i sa kvalitativnim instrumentalom: Doša je *slōml'enōm rukōm*. – Š njīm bl'ēše *někā đeojka crvēnom kāpicōm*⁸³.

U našem jezičkom korpusu bilježimo primjer kvalitativnog instrumentala bez predloga *sa*: BP I *Āsmjehom na līcu* tata mi je kazao da je ovo škola u kojoj ću ići.

Iz sintakse glagola. – U govoru Zete i Bijelog Polja, u narodnom govoru, u živoj su upotrebi aorist i imperfekat. Kod učenika smo zabilježili aorist, uglavnom u pripovijedanju.

PG II Mačak je rekao petlu: *òdoh* ja u šumu da uzmem hrane a ti nikome ne otvaraj dok se ja ne vratim... – Prvo *srēte* mrava, velikog mrava i on *rēče* kako je sakupljao zimnicu nije ni primijetio da ga nema... I onda *òde* da ga traži i otišao je daleko i... – BP I Svinja *rēče* da će ona žeti, medvjed *rēče* da će snoplje vezati... – On sebi *ūzē...* čitavo žito. – Lisica se naljuti i *òde* pa im *rēče* da će dovesti jednog carskog čovjeka koji će žito podijeliti. – Medved *dóđe* na gumno. – Medved povika: „*Pādoh!*“

Redovna osobina zetskog govora jeste da se skraćeni oblik povratne zamjenice svakog lica u kondicionalnim rečenicama upotrebljava ispred pomoćnog glagola *biti*: *Da se bi* to učinilo treba pozvat sve konšije. – *Ja se bi* zakleo. – *Oni se bi* pobili. – *Mi se bi* snašli. – *On se bi* nalutuo da ga ne zovnemo.⁸⁴ U govoru učenika zetske osnovne škole nijesmo je zabilježili.

Kongruencija. – Kongruencija ili slaganje nekoliko međusobno vezanih djelova sintagme i rečenice, kao svojstvo našeg jezika, sastoji se u tome što se u sintaksičkim vezama samostalne – imeničke ili imenički upotrijebljene riječi i njihove odredbe međusobno i oblički slažu, odnosno što odredbene (glagolske i pridjevske) riječi uzimaju obličke oznake samostalnih riječi koje određuju.

Na čitavom ispitivanom terenu kada je subjekat u rečenici zbirna imenica tipa *djeca*, *braća*, učenici, uglavnom, koriste oblik predikata u muškom rodu množine. Primjeri su iz pisanog materijala.

PG I Djeca su *zamišljali* da hodaju po njoj. – *Djeca su stajali* kraj prozora i tugovali za suncem. – *Tamo su ga braća tukli*, maltretirali. – PG II Jednog dana *djeca su sa učiteljicom išli* u šetnju. – *Djeca iz ovog romana su svoje slobodno vrijeme provodili* u šumi koja se zvala Prokin gaj. – BP I Danas *su djeca* žurnim korakom *ulazili u školu* da *bi se* što prije *sklonili* od kiše. – BP

⁸² Пупић, Д.: ПГОЗ, 282.

⁸³ Пупић, Д.: ПГОЗ, 282.

⁸⁴ Пупић, Д.: ПГОЗ, 282.

II *Djeca su trčali* na sve strane. – *Ubrzo su ga braća otjerali* od seoskog dvorišta.

Zbirne imenice *djeca* i *braća* imaju gramatičke oznake koje se ne slažu sa stvarnim značenjem: nose gramatička obilježja ženskog roda jednine, a stvarno označavaju: imenica *djeca* – skup ljudskih bića muškog i ženskog pola, a imenica *braća* – skup muških lica. Slaganje kod ovih imenica, stoga, može biti dvojako:

a) prema stvarnom značenju, onako kako ih učenici pišu i kako ih bilježimo u našem jezičkom korpusu;

b) prema gramatičkim oznakama koje određuju ženski rod jednine: *Djeca su zamišljala* da hodaju po njoj. – *Ubrzo su ga braća otjerala...*

Iz sličnih razloga učenici, pretpostavljamo, griješe i kada su u pitanju imenice tipa *družina*. Naime, ovaj pojam može obuhvatiti više osoba raličitog pola, ili – družine su najčešće bile skupovi osoba muškog pola. Prateći takvo značenje, učenici glagol u predikatu koriste u obliku muškog roda, iako bi, prema gramatičkim oznakama, trebalo da ima oblik ženskog roda: U romanu hajduci se govori kako je jedna *družina odlučili da odu u hajduke*.

Odstupanja od standarda česta su i kada su svi djelovi naporedne subjektske sintagme imenice ženskog roda iste promjene, te bi trebalo da predikat ima oblik ženskog roda množine. Učenici, međutim, koriste oblik muškog roda:

Najzad, *ušli smo obe* u autobus. – *Obije smo bile grube jedna prema drugoj* ali dok *smo se svađali nismo* obraćale šta pričamo. – *Ja* (učenica) *i moje dvije sestre zamolili smo* majku da nas pusti u šumu. – *Ušle smo i pisale* domaći, *kada smo završili, počeli smo se igrati*.

Nalazimo i ovakav primjer: *Jesen je stigao* u naš kraj.

8. IZ LEKSIKE

Nastao iz potrebe ljudi za opštenjem, jezik se stalno bogati i proširuje, a susreti sa drugim narodima, nastanak novih zanimanja i poslova, kao i bogatstvo ljudskih saznanja usloveli su da se u svim jezicima, u nekim više, a u nekim manje, nađu riječi stranog porijekla: pozajmljenice (adaptirane maternjem jeziku na svim nivoma) i tuđice (neadaptirane riječi). U svim jezicima postoje i riječi koje ne pripadaju standardnom jeziku, ali su frekventne u narodnom govoru. Njihov osnovni oblik često odgovara književnom obliku, ali je njihovo značenje u odnosu

na književno pomjereno. U leksici ovog, kao i drugih dijalekata, tragove su ostavili i kulturno-istorijski uslovi u kojima se razvijao⁸⁵.

Leksika starijih crnogorskih govora sadrži mnoštvo riječi pozajmljenih iz tuđih jezika. Od njih, neke se upotrebljavaju i u standardnom jeziku. Druge su, opet, svojstvene samo govornom jeziku ljudi navedene oblasti.

U jeziku ispitivanog područja nalazimo veliki broj riječi orijentalnog porijekla, koje su toliko urasle u jezičko tkivo da često, na prvi pogled, ne prepoznamo da se radi o riječi stranog porijekla: *bubreg* je turcizam koji nema ni sinonimski oblik slovenskog porijekla; tako isto *kašika* i sl. Navodimo još nekoliko leksema preuzetih iz orijentalnih jezika, a koje su u čestoj upotrebi u govoru Bijelog Polja: *ajvan, adet, aber, balija, baksuz, bezbeli, begenisati, beričet, behar, bujrum, buljuk, valahi, daidža, dekik, deverati, dimije, divit, đuture, đurumli, zijaničer, esapim, eglenišem, iksan, jazija, jalija, jok, kondura, mezara, meze, mehana, merak, nanule, pendžer, pizma, sinija, sokak, teferič, halva, džan, hajvan...* U Bijelom Polju, uz desnu obalu Lima i u gradu, muslimani i starosjedjelački pravoslavni živalj, više ih koriste nego riječi našeg jezika istog značenja. Muslimanska onomastika bjelopoljskog kraja porijeklom je turska: *Hodžić (od hodža), Hečo (od hečim – vidar – ljekar), Dizdarević (od dizdar – upravnik grada), Spahić (od spahija), Sohtić (od softa – ćata – pisar), Osman, Murat, Sulejman...* Dobar dio toponomastike je, takođe, turskog porijekla: *Džafića brdo, Hasanbegovića mahala, Pašića polje, Muminov krš, Dešovina, Smakovina, Hamzića potok, Ibrovića potok, Muslići, Drndari, Mekići*⁸⁶.

Turcizmi se javljaju i u govoru Podgorice. Najviše riječi orijentalnog porijekla prisutno je u govoru stare Podgorice, starom jezgru grada u kojem se ustalio prepoznatljiv govor. Dio tog govora čini ijekavica muslimanskog življa. Od mnoštva riječi turskog porijekla u ovom govoru izdvajamo: *abiti, ajtar, ajvan, aknuti, alav, aviz, avizati se, avizan, boj, ćar, će(i)f, će(i)flija, dalavera, dženabet, đir, đuture, đuturum, eglen, ešek, fajda, hairli, igbal, ibret, insan, jazuk, kijamet, nafaka*.⁸⁷ Turcizam *kurisati se* u govoru Bijelog Polja, osim osnovnog značenja (*namjestiti, napraviti*), često se koristi u značenju *dotjerati se*, dok u govoru stare Podgorice, kako objašnjava Ičević, ima značenje *namjestiti* (Kad ti on *kuriše* devojku, valjda ćeš je nać. – Kad ti Vojo *kuriše* posa, nadaj se na kukovo ljeto.)⁸⁸

Osim iz orijentalnih jezika, postoji i određeni broj leksema iz romanskih jezika. Uticaj ovih jezika manji je na sjevernom dijelu teritorije ovog dijalekta, dok je na jugu, gdje je dodir sa njihovim govornicima bio češći i lakši – uticaj logično i veći.

⁸⁵ Види: Шубарић С.: *Језик документа Црногорског сената*, докторска дисертација, Београд, 2009, 385–410.

⁸⁶ Секулић, М.: *ГБП*, 169.

⁸⁷ Ičević, D.: *Podgorički govor*, DPSP, Podgorica, 2007, 8–49.

⁸⁸ Ičević, D.: *PG*, 49.

Tako je u govoru Bijelog Polja malo riječi italijanskog porijekla: *prigati, katanac...* Što se tiče južne teritorije starijih crnogorskih govora, frekventi su talijanizmi i to pretežno riječi koje označavaju djelove odjeće, posuđa, alata i sl. Navodimo samo neke lekseme koje su frekvente u govoru ovog kraja: *prigati, priganica, gete, traveza, kotula, ćikara, pjat, bistijerna, cistijerna, britvulin, jaketa, pršuta, pržun, bronzin, kočeta, kastig, kašun, lama, škanj, skale, volat itd.*

U govoru Bijelog Polja bilježimo još neke riječi koje nijesu stranog porijekla, karakteristične su za ovu oblast i odstupaju od standarda. Umjesto *linija* Bjelopoljci i okolina često će reći *fiza*. Glagoli *sprcati se, rasprcati* imaju značenja *pasti, izlomiti, srušiti, razbacati nešto*. Takođe, umjesto *klizati se* reći će *fujati se*, kao i *po fujati* i *ofujati se* umjesto *kliznuti* i *okliznuti se*. Glagol *zadijeva me* upotrebljava se u značenju *zadirkuje me*. Za nešto odrasliju djecu kaže se *otfrkla*: Mehova deca su već *otfrkla*. Glagol *ućešiti* znači *ugasiti*: *Vatra se ućešila* u šporet. – *Ućeši gas* kad legneš. Na čitavom terenu starijih crnogorskih govora, glagol *čuti se* ima pomjereno značenje: *Čuje se štala*. – *Čuju se cipele*. – *Ovaj sir se čuje*. U ovom kontekstu ima značenje *ružno miriše*.

I stanovnici Stare Varoši u Podgorici koriste neke riječi koje nijesu stranog porijekla, ali ne pripadaju standardu. Starovarošani će i danas reći *culiti* u značenju *ljubiti* (*Culila sam* ga u oba obraza), kao i *davijati* što znači *vikati, svađati se, tužiti*. Riječ *čazben* znači *gostopriman*. U govoru Starovarošana obične su i sljedeće riječi: *čkovran – gavran; čkovro – mršav muškarac; čubro – osoba malih ušiju; dimizoke – otići na brzinu, umaći; doganja – dućan, radnja; dusa – dosada, gnjavaža; zerzevat – povrće; kutara – gužva; lakomica – lijevak; masanica – popara; nepretvoran – neposlušan; panjat – star čovjek; šesan – prikladan, podesan; žaropek – velika vrućina; šklopac – plih na koži*. Podgoričani koriste riječ *bubulj* da označe oblatak: Najljepši su *bubulji* sa Morače.

Većina navedenih riječi pripada imenicama. Razlog za to je, najvjerovatnije, što se u dodiru i miješanju dvije kulture javlja potreba za imenovanjem novih pojmova koji do tada nijesu postojali u jednom jeziku. Kako su imenice samostalne riječi, one se najlakše uklapaju u novi jezički sistem.

Potpuno uklopljene u slovenski jezički sistem, pozajmljenice svjedoče o sposobnosti nosilaca ovog govora da asimiluju značajan broj tuđih riječi, a da one, pri tome, ništa ne izgube od svoje izražajnosti. Kako su slovenski govori bili pretežno zemljoradničko-stočarskog tipa, to im je nedostajala terminologija za mnoge urbane poslove i djelatnosti.

Što se govora učenika na ispitivanom terenu tiče, nijesmo zabilježili intenzivno korišćenje riječi stranog porijekla. Kada su u pitanju turcizmi i romanizmi bilježimo:

PG II Baba nam uvijek *napriga* krompirića. – Popeo se na *skale* da dofati. –

BP I Stavila ih je u *siniju*. – U porodici imam jednu sestru, roditelje i brata, imam *daidžu*... – BP II U proljeće u voćnjaku miriše *behar*.

U našem jezičkom korpusu nalazimo sljedeće lokalizme:

PG I Nakupio se *bubulja* da nas uplaši. – U hodniku *se čuje VC*. – BP I Cio dan smo *se fujali* niz ulicu. – Ona se stalno *zadijeva*. – BP II I preko *fize* niko ne smije da pređe. – Pa *fujamo se*, sankamo, grudvamo...

Savremena istraživanja pokazuju da su u rječniku omladine najfrekventniji anglicizmi, s obzirom na to da je engleski jezik postao najviše korišćen svjetski jezik, te da je uticaj engleske i američke kulture veoma jak i kontinuiran. Tako se u savremenim istraživanjima u govoru omladine (omladinskom žargonu) javlja intenzivno korišćenje anglicizama: *ekstra, kul, šoping, strendžer, bekstejdž, luk, stajling*. U našem jezičkom korpusu bilježimo:

PG I Ima *stajling* ka Madona. – *Iskulira je* nastavnicu, ništa nije reka. – Stvarno je *ekstra*. – PG II E, u *šoping*, u Podgoricu... – *Kul* je ona, ne brini.

U govoru učenika urbane sredine, odnosno Podgorice, čuju se riječi koje su dobile neki novi oblik ili drugo značenje. Tako pridjev *smiješan* ima neuobičajen oblik *presmiješan*, koji bi trebalo da označi veći stepen prisustva osnovne osobine. Pridjev *jak* najčešće se upotrebljava u značenju *dobar, odličan*. Riječ *vrh* iako imenica, ovdje u stvari ima značenje pridjeva – kazuje da je nešto *najbolje, najljepše*.

PG I Videla sam čizme u grad, kako su *jake!* – Imamo nastavnicu engleskog, *vrh* je! – Ova knjiga je *vrh*. – Stvarno je *presmiješan*.

I prethodne i ove primjere „uhvatili smo u hodu“, između snimanja, kod učenika šestog i osmog razreda. Pretpostavljamo da ih učenici, posebno starijeg uzrasta, intenzivnije koriste u međusobnom razgovoru, te da iz tog razloga nijesmo uspjeli da zabilježimo veći broj primjera tokom našeg jezičkog istraživanja.

9. ORTOGRAFIJA – NAJČEŠĆA Odstupanja od norme

Nastava ortografije tijesno je povezana sa nastavom gramatike – veliki broj ortografskih pitanja ne može se uspješno riješiti bez poznavanja fonetike, odnosno fonologije, kao i drugih oblasti jezika. Veoma osjetljiva ortografska pitanja (razlikovanje i pisanje pojedinih glasova, pitanje interpunkcije i sl.), mogu se uspješno savladati na fonološkoj, kao i sintaksičkoj osnovi. To je još jedna potvrda da se bez poznavanja jezika i jezičke norme ne može formirati korektna pismenost.

S obzirom na to da je veliki dio jezičkog korpusa izdvojen iz pisanog materijala, zanimljivo je i korisno izložiti najčešća odstupanja od ortografske norme u pisanom jeziku učenika.

Pisanje velikog slova. – Veliko slovo učenici svih uzrasta uglavnom korektno koriste u pisanju ličnih imena, pisanju naziva gradova, sela, planina i rijeka. Najviše grešaka prave prilikom pisanja naziva brda, jezera, ulica, ustanova, kao i naslova časopisa, novina i književnih djela.

PG I Na njenoj obali je brdo *obod* gdje je štampana knjiga *oktoih*. – PG II Prodajem kuću u Podgorici u *ulici* Voja Lješnjaka. – BP I Te ulice su u blizini *cvetnog trga*. – BP II U *romanu hajduci* se govori kako je jedna družina odlučili da odu u hajduke.

Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi – U pisanju odrične riječce *ne* uz glagole redovno je odstupanje od pravopisne norme na svim uzrastima. Iako se ovo pravopisno pravilo prvi put izučava u drugom razredu osmogodišnje odnosno trećem razredu devetogodišnje osnovne škole, griješe i učenici starijih razreda. U nekim zadacima greška je redovna, što pokazuje da pravilo o pisanju negacije uz glagole učenik nije usvojio. U jednom broju zadataka greška se javlja povremeno, pa pretpostavljamo da djeca poznaju pravilo, ali griješe onda kada im pažnja oslabi. Ukoliko se greška javi jednom ili dva puta, smatramo da je slučajna. Najviše grešaka zabilježili smo u školskim zadacima i pismenim zadacima ocijenjenim slabom ocjenom. Navodimo primjere:

PG I *Nemogu* sami da stoje već uz samoglasnike. – Odlučio sam da izdržim bol i da *neplačem*. – Niko *nevoli* da je sam. – Još *neznamo* ko će pobijediti... – Kad čovjek *nebi* znao da čita i piše to bi bio veliki nedostatak. – Marko se *neprotivi* majčinoj riječi... – Zar sa uživanjem *neslušamo* načitanane ljude? – ...sve dokle Banović Strahinja *nezamoli* devet Jugovića... – Grana samo što *nepadne* i izlomi u komade. – Danas *nepostoji* nijedno dijete koje se ne kladi. – *Netreba* mu njegova nikakva usluga. – PG II Sedam sinova proba ovako i onako i *nemogaše*. – Ostali glasovi *nemogu* da se pjevaju. – Nadu da djeca pjevaju pjesmu pa iako *neznaju* njenu melodiju. – Ako želiš da i posle smrti budeš pamćen, da živiš, da *neizbljediš* u sjećanjima. – I *neznam* gdjeću poslije završetka osnovne škole. – BP I Poče da kljuca ali ništa *nemože* da pojede. – Rekli su da *nesmijem* dirati koprivu. – Zato *nevolim* da ostajem sama. – Da se *nebi* i dalje događale takve stvari djeca su očistila stazu. – Kada ja nešto *neznam* idem kod nje ili ona dolazi kod mene. – Sigurno je tišina *nečuju* se dječiji glasovi. – Ja od tebe ništa *netražim*, nego idi moru! – Drugovi su naučili da treba vjerovati svom drugaru i pomoćimu, a da *netreba* ismijavati se. – Znao je da zaustavi južni vjetar da *nesvrati* u njeno carstvo. – ...oni rekoše da niko *nesmije* dirati jezero jer u njemu spava naša Nžeri. – Bol i tuga *netraju* vječno. – A ja sam rekao da odjeća čovjeka *nekrasi*. – Mi smo nježne ptice i *nemožemo* da podnesemo hladnoću. – Kada sam bolesna, ona je tu spremna da bdi nadamnom, da *nespava*... – BP II Miš se *nevraća* u staru cipelu. – Svi smo srećni zato što *nemoramo* da sjedimo pored toplih peći. – Gledao sam nešto veselo da *nebi* razmišljao o strahu. – Oni su ustvari san svakog dječaka, da *nebude* rata... – Ti ništa *neznaš*. – Kada odemo u lov ona *se neodvaja* od

mene. – *Netreba* pocjenjivati druge. – *Nemožeš* da odeš tek tako. – Na tihom bojištu majka hrabro podnosi bol i *neplače*, jer mora da ostane hrabra. – Ni ukrašeni balkoni *nemogu* da ga odvoje od njegove siromašne, ali časne i hrabre domovine. – Kada *neznamo* zadatak on viče: „Avetinjo, ubio te gospod!“ – Blagoje se *nemogaše* suzdržati pa obadva grunuše u plač.

Učenici sporadično razdvajaju rječicu *ne* i od pridjeva koji je nastao od glagola, dakle kada se pridjevom kazuje odsustvo neke osobine/stanja:

PG I Bio je tužan, usamljen i *ne zaštićen*. – PG II Voda je ostala *ne prosuta*. – BP I Rečenice sa *ne zavisnim* predikatom... – BP II Kola su bila *ne pomjerena*.

U pisanju upitne riječce *li* česta su odstupanja od norme na svim uzrastima. Evidentno je da djeca mlađeg uzrasta griješe mnogo češće od učenika šestog i osmog razreda.

PG I *Dali* je Gorica šetalište? – *Imašli* kod kuće voćaka? – *Možešli* mi sašiti haljinu? – Zainteresovalo ju je *dali* je vidi. – *Dali* će doći? – PG II Upočetku sam se plašila *dali* ću umjeti da naučim da klizam. – *Dali* ih je pitala? – Pače se mislilo *dali* će uspjeti? – Hasanaginica je razmišljala *dali* da obiđe ranjenog muža. – BP I Učiteljica je zapitala *dali* je neko zaboravio domaći da napiše. – Ali bih još nešto voljela da znam *dali* je moj konjić dobro. – Noću kad spavam ona stalno dođe da vidi *jesamli* otkrivena. – *Jesili* ti upoznao kojeg druga? – BP II Kada ih je mačak upitao *hoćeli* ga primiti u svoje društvo, odgovorili su da hoće. – Ali ima straha *hoćeli* podmornica izdržati tolike dane u vodi. – Sanja, *hoćešli* da učiš? – *Dali* će stići na vrijeme?

Ponekad, vjerovatno analogijom prema primjerima sa upitnom riječcom *li*, djeca rastavljaju i glagolske forme:

PG I *Šeta li* su ispod drveća. – PG II *Vidje le* smo i poneku ptičicu koja je na drvetu radosno cvrkućala. – BP I *Svrati li* su da nas zovu da idemo sa njima. – BP II *Misli li* su da neće doći.

Učenici spojeno pišu formu *se* sa glagolom, ali i veznik *da* uz oblik prezenta glagola: PG II Ja sam joj *sedivio*. – BP I Niko nezna *davoli* kao majka.

Takođe, česti su primjeri spajanja predloga *sa* sa oblikom instrumentala lične zamjenice prvog lica jednine *ja*:

PG I Kad sam radosna ona je tu da podijeli *samnom* radost. – PG II Marina je htjela da ide *samnom*. – BP I *Samnom* je bio dječak iz zgrade. – BP II Ako sjediš *samnom* ja ću ti pomoći.

Povremeno nailazimo na primjere spajanja skraćenog oblika glagola *htjeti* sa upitnom riječi:

PG I I neznam *gdjeću* poslije završetka osnovne škole. – PG II Pače je razmišljalo *štaće* poslije. – BP I Mirza je čekao *koće* pobijediti da igra s njim. – BP II A *gdjeće* da ide?

Dešava se, međutim, da razdvojeno pišu oblike aorista množine pomoćnog glagola *biti*:

Ali pošto tu tajnu ne možete dugo zadržati za sebe, povjerali *bi ste* je prijateljima. – Obično *bi smo* poslije berbe otišli kući. – Ako *bi ste* došli onda možemo da učimo. – Mi *bi smo* voljeli da naša drugarica ozdravi.

Nalazimo i primjere razdvajanja osnove i nastavka 1. i 2. lica množine kraćeg oblika prezenta pomoćnog glagola *htjeti*:

PG I Naša tema je bila kako *će mo* se tamo provesti. – Evo vaše šanse ili *će te* biti snop ili sedam prutova. – PG II Nikada ne treba reći ili uraditi nešto zbog čega *će mo* se kajati... – Tog dana nikako nismo mogli da se dogovorimo na koju *će mo* plažu ići. – BP I Tako ću vam ja ispričati jednu priču u kojoj *će te* čuti zbog čega sam se ja pokajala. – BP II Izaći *će te* u novine i dobiti diplomu. – Mi *će mo* to sami, rekli smo nastavnici.

Česta su razdvajanja sastavnih djelova priloških složenica:

PG I Uzeo je tu cipelicu i *sjutra dan* pošao je da traži djevojku kojoj pripada. – *Sjutra dan* se opet začuo glasnik princa. – PG II Ležao sam i *od jednom* sam zaspao. – BP I *Od jednom* sam osjetila da me peče. – ...*po nekad* bi nestajao i ne bi ga bilo po nekoliko dana. – Kad *od jednom* poče grad. – BP II *Od jednom* mi je došao drug. – Išao je i *na jednom* se čuo šušanj.

Pisanje glasa *j* izmjeđu *i* i *o*. – Kako se glas *j* u oblicima radnog glagolskog pridjeva u govoru najčešće čuje, pravilo da se između *i* i *o* ne piše glas *j* nije baš lako primijeniti. Zato ovo odstupanje od norme postaje najčešće u sveskama učenika osnovne škole. Mnoštvo ovih primjera naveli smo kada smo govorili o glasu *j*, te sada navodimo samo neke primjere:

PG I Zato je i on nju zvao na ručak i lijepo je *ugostijo*. – Ždral je *postavijo* ručak u visokim ćupovima. – Da bi *bijo* vredniji. – *Razbijo* je glavu... – Otac je odvezao snop i *lomijo* jedan po jedan prut. – Nekada davno na svijetu nije bilo ni klavira, ni trube, ni *vijoline* ni harmonike. – PG II Jednog dana gavran je *letijo* i našao je meso. – Šta je *odlučijo*? – Zato jer je jeo i ništa nije *radijo*. – BP I Umalo zbog toga da je izgubio *cijo* prst. – Kada sam *bijo* u šestom razredu upisao sam se da treniram fudbal. – Blagoje je stalno *praznijo* svoju lulu koju je svakog terna *punijo*. – Ja opraštam Pilipendi jer mislim da je dobro *postupijo*. – BP II Mačak je *udarijo* glavom od zemlju. – *Prolazijo sam* kroz sljedeće gradove. – Tada je zakucuo putnik na vrata i *zatražijo* vode. – Eto takav je *bijo* događaj sa raspusta. – Ovom pjesmom pjesnik je *otkrijio* dječakove želje. – Uvijek je *prolazijo* pored jedne kuće. – Mitar se *dosjetijo* kako će bolje vidjeti tog dječaka. – *Vozijo je* mnogo godina.

Kao što umetnu *j* tamo gdje mu nije mjesto, tako ga nema tamo gdje pravopisna norma propisuje njegovu upotrebu. Brinući, valjda, da napišu kako treba, učenici zaborave redosljed glasova pa, uprkos tome što se *j* u tim primjerima u govoru čuje (iako slabije), u pisanom jeziku ga nema. Navodimo primjere u kojima je strukturalno *j* izostavljeno.

PG I Hvala ti *lio*, prijatno si me iznenadila. – ...iz koje je tu itamo virio *pokoi* šareni cvijet. – ...ljiljan nije puštao svu *troicu*. – *Boiš li* se onog crvenog sunčevog rodaka? – PG II Svi *moi* drugovi uče u ovoj osnovnoj školi. – Rečenica *koima* se nešto izjavljuje ili obavještava nazivaju se izjavne ili obaveštajne. – BP I Njih *troica* su se jednog dana spuštali čamcem. – Bak može da povuče saonice od stotinu jardi i *odvoi* ih od leda. – Nije imao volju da se igra sa bilo *koim* labudom i pačetom. – Dok je hodao on je razmišljao o tome šta će sa *svoim* životom. – BP II Kratke priče u *koima* se govori o životinjama zovu se basne. – Mirni oblaci su se vili nad *moim* kraem *koi* su ukazivali na dolazak kiše. – Život dalje teče *svoim* tokom.

Jednačenje suglasnika po zvučnosti. – Nedosljednost i odstupanje od norme većinom nalazimo na mlađem školskom uzrastu, dakle, u periodu prije sticanja znanja o glasovnim promjenama i njihovoj prirodi. Ovaj tip pogrešaka frekventan je u drugom i četvrtom razredu, dok se na starijem uzrastu (šesti i osmi razred) javlja sporadično, i to u sveskama učenika koji imaju niže ocjene iz maternjeg jezika.

PG I *Robstvo* je uvijek bilo najteže. – Mi smo *predhodno* posjetili i tetku. – PG II A *vrabčića* je bilo stra da poleti... – BP I Živio jedan mali vrabac na dudu na petom spratu, sa mamom vrabicom i sa tatom *vrabcem*. – Jedan *vrabčić* je pjeva pored mog prozora. – Pas misli da u životu treba imati i slobodu i glad i *robstvo* i hranu. – Djeca se raduju, sankaju se, skijaju se grudvaju i prave *snežka* belića. – *Predhodni* dan bio je dug. – BP II Svi mi kažemo *vrabcu* je lako. – Mačak i *vrabci* se uplaše.

Upravni govor. – U sveskama učenika svih uzrasta upotreba oznaka za upravni govor vrlo rijetko je korektna. Obično je pravilno napisana prva varijanta upravnog govora (*Mama je rekla: „Marko, spremi svoj sto“.*), dok je označavanje kod druge i treće varijante ili pogrešno ili ne postoji⁸⁹. Rezultati republičkog testiranja obrazovnih postignuća učenika pokazuju da veliki broj testiranih učenika trećeg razreda nije ovladao znanjima o upotrebi interpunkcije u obilježavanju upravnog govora⁹⁰. Razlog za to može biti što djeca ne osjećaju razliku između sopstvenih

⁸⁹ *Druga varijanta:* »Marko spremi svoj sto«, rekla je mama. *Treća varijanta:* »Marko«, rekla je mama, »spremi svoj sto«.

⁹⁰ Durković, N.; Kovačević, I. i dr: *Studija: Republičko testiranje obrazovnih postignuća učenika/ca III razreda osnovne škole iz maternjeg jezika i matematike*, Zavod za školstvo, Podgorica, 2006, 37.

riječi, ili riječi pisca teksta, i riječi nekog drugog, tj. lika u tekstu, kao i nedovoljno vježbanje upotrebe odgovarajućih znakova interpunkcije.

PG I ...i on je vika na sav glas: mama, mama! – Ona je pitala Maja, kako je mama? – Pitali su me kakva je to magija? – PG II Okrenula sam se prema baki i ljutito joj rekla Bako tebe ne pitam ništa, gledaj svoja posla i ušla sam u kuću. – BP I ...pito ga kako se zoveš reko mi je ja se zovem se Miljan. – Svi đaci su mu se izvinuli i rekli mu više ti se nećemo smijati. – Mama je rekla Džeriju Fala ti što si mi spasio ćerku. – Pozvao ga je šareni, šareni pas je osjetio hljeb. – Pitao sam ga da li si se puno ubio? – BP II Bježi, bježi vikala je djevojčica. – Ostavi taj poklon, kazala je mama, to je za seku.

Interpunkcija – razvojna tačka. – Interesantno je da na svim uzrastima u velikom broju zadataka nailazimo na neizgrađen osjećaj za rečenicu, što podrazumijeva ili preduge, uslovno rečeno, rečenice (gotovo čitav sastav od vizuelno jedne rečenice) ili prekidanje rečenice tamo gdje to nema nikakvog smisla. Djeca koja prave takve greške očigledno nijesu izgradila osjećaj za rečenicu kao završenu misao. Veliko slovo na početku rečenice djeca korektno koriste tamo gdje su procijenila da rečenica počinje, odnosno tačku, tamo gdje procjenjuju da se završava. Ovaj problem prenošenja usmenog govora u pisani tekst najčešći je kod učenika koji su ocijenjeni ocjenama od jedinice do trojke. Interesantno je pomenuti i to da se kod istog učenika u istoj svesci može naći korektno napisan zadatak u kojem su rečenice pravilno označene, kao i zadatak u kojem gotovo da i ne postoje znaci interpunkcije kojima se označava kraj rečenice. Pri tome je jasno da su oba zadatka pisani školski rad učenika o određenoj temi – dakle, njegov rad na času maternjeg jezika. Procjenjujemo da za ovu pojavu mogu postojati najmanje tri razloga: a) učenici ne vode računa o ovom dijelu zadatka zato što žele što prije da ga završe; b) učenici pretpostavljaju da ga nastavnik neće pregledati; c) u nastupu inspiracije učenici pišu o temi ne vodeći mnogo računa o pravopisu. Izborom i primjenom odgovarajućih metodskih postupaka, sva tri razloga nije teško ukloniti.

Prva grupa primjera (I) ilustruje situaciju u kojoj djeca ne razdvajaju rečenice tamo gdje bi trebalo, dok druga grupa (II) ilustruje upravo nepravilno razdvajanje.

I

PG I Jednom moj drug Marko je uzeo šlaup i pošao je da pliva, otišao je malo dublje držao se za kumu (gumu), a njegov šlauf je puka zbog njegove debljine i on je vika na sav glas: mama, mama! – Tamo sam pronašao slomljenu granu na kojoj je bilo gnijezdo, a u gnijezdu ptica sa polomljenim krilom uzeo sam je u ruke i ponio kući. – Kada sam završio razgovor ponovo sam otišao u krevet i tamo leškario sve dok moja majka i tata nisu došli sa posla sve sam ispričao kako sam ležao u krevetu i tako dalje, ali sam zaboravio da kažem da nas je stric pozvao na večeru. – Ovaj posao je jako lijep i zanimljiv, donosi mnogo radosti, kada čujemo aplauz upućen nama, i svi su naravno srećni. – Sa juga su se vratile i druge ptice, gledao

sam dvije ptice to je bio vrabac i vrana izgledalo je kao da vrana pita vrabca kako je prezimio zimu i dali je imao dovoljno hrane. – PG II Poslije izvjesnog vremena izašla sam napolje, vidjela sam baku kako sjedi sama na terasi, izgledala mi je tužno i zamišljeno, odmah mi je prošlo kroz glavu ono što sam rekla baki, prišla sam joj, uhvatila je za ruke i shvatila da sam je jako uvrijedila. – Ja sam njega izabrala zato što ima puno lijepih događaja, najviše mi se dopalo u tom crtanom jer ima puno kućica i to je baš lijepo izveden crtani i lijepo izmišljeno. – Prijateljstvo trebamo održavati tako što ćemo više vremena provoditi sa drugarima i naravno ako nam neki prijatelj kaže neku tajnu mi je trebamo sačuvati, a ne trebamo govoriti ostalima. – U knjigu nikad ne piše nešto ružno i bez veze, nego sve što u njoj pročitam biće poučno sve što sam u njoj pročitao je poučno i ja sa ponekad što pročitam mislim da nije poučno ali to u jednom trenutku u nekom vremenu bude od koristi. – I tako kao sva nestašna djeca on se jednu noć iskradao svojoj tetki ili kući i sa njegovim drugom otišao na groblje ali on ne svata to će prekinuti bezbrižno djetinjstvo. – I otiša u jednu pećinu gdje je i upao ali tu je došao Džo a Tom se prepao ali njega nađe policija i ubačiše ga u tu pećinu do kraja života. – Poslije izvjesnog vremena izašla sam napolje, vidjela sam baku kako sjedi sama na terasi, izgledala mi je tužno i zamišljeno, odmah mi je prošlo kroz glavu ono što sam rekla baki, prišla sam joj, uhvatila je za ruke i shvatila da sam je jako uvrijedila. – BP I Lija je ljuta ušla na vrata od sudnice rekla dobar dan poštovani sudijo i počela da priča o nevaljalom postupku svojih saradnika sudiji psu. – Kada je djevojčica odnela majki, ona joj je rekla da ona uzme zato što će ona umrijeti, i tada krčak postade zlatan, i tako je djevojčica još nekom dala vodu, i krčag se pretvorio u sedam zlatnih kamena iz njega je potekao mlaz vode. – I šetao se po plaži video sam jednog dječaka i pito ga kako se zoveš reko mi je ja se zovem se Miljan. – Na proleću se djeca raduju na proleću raste cvijeće na proleću ostavljamo kape i rukavice i sanke oblačimo se u kratke rukave. – Na odmoru mu se činio duži nego ikada uto jedan dječak izbi zvao se Stojan sprijateljio sa Stojanom već od prvog dana. BP II – Postojalo je jedno drvo na kojem ima mnogo rupa u jednoj je bila vjeverica ugledala je ježa. – Kada smo napravili donijeli smo djelove da bi ga napravili, kada smo ga napravili Sneška počeli smo da pravimo kućicu, napravili smo je i donijeli jedno drvece, a to nas je poslužilo da nam bude dimljak. – I srećom izbilo je jedno auto i oni psi se skrajnu i mi smo nastavile dalje da se šetamo, i kad smo se vraćale oni psi su bili nestali i nije ih bilo. – Posmatrajući jedno brdo iznad moga grada činilo mi se da se nebo oslanja na njegove vrhove mislio sam kako da dođem na to brdo i dohvatim nebo tako jednog dana krenem sa drugovima da se popnem na brdo.

II

PG I Kada je mamina prijateljica došla. Pošto je bila jako zanimljiva, sa njom je bilo jako interesantno razgovarati. – Pravili smo Sneška Belića i

dugo se grudvali. Dok nas nije prekinuo glas majke mog najboljeg druga, dosjetio sam se da se danas seli. – BP I Živjeli su starac i starica pored mora. U maloj kolibi. – Moja baka mu se zahvalila. Zato jer joj je pomogao da sakupe ovce. – Zamolio sam doktora poštovanog prijatelja mog tate. Da me povede da vidim posao koji radi. – Dok je cvijeće na grobu počelo da šapuće i priča priču o prijateljstvu. Skupiše se ptica na jednoj grani breze koja je stajala pored groba i počеше da pjevaju tužne pesme. – Neki seljak osjetivši da mu se bliži smrt. On skupi svoje sinove i reče im... – Kada im je otac umro. Oni su poslušali svoga oca i sve su radili što im je otac radio. – BP II Neću brinuti o domaćem zadatku. Jer će kraj školske godine. – Miš je bio glup zato što je jeo svoj stan, nije tražio drugu hranu. Već je jeo svoj stan, a nije obraćao pažnju na mačku koja ga je vrebala. – Jednoga dana kada je djevojčica hranila mačku. Mačka je jela iznenada iza mačke našao se pas.

10. ZAKLJUČCI ISTRAŽIVANJA

Na osnovu analize i opisa govora učenika na području starijih crnogorskih govora u osnovnim školama u Crnoj Gori, možemo konstatovati da razlike koje se javljaju u govoru učenika u odnosu na jezički standard na svim jezičkim niovima (fonetika, morfologija, sintaksa, leksika) većinom odgovaraju već opisanim odstupanjima starijih crnogorskih govora od jezičke norme i veoma su slična u odabranim školama na posmatranom terenu. Takođe, konstatujemo da su ove razlike u govoru učenika manje frekventne u odnosu na opisane narodne govore, te da su, uprkos sličnosti u odstupanju, neke pojave iz govora učenika potpuno nestale.

Razlike u odnosu na jezički standard javljaju se u znatno manjem broju u podgoričkoj osnovnoj školi (PG I), što, između ostalog, možemo tumačiti činjenicom da učenici dolaze iz jezički povoljnije sredine, te uz nastavu maternjeg jezika formiraju bolji govor i manje griješe i u pisanom i u usmenom izrazu. Raznolikost odstupanja u govoru učenika u odnosu na standard na koje smo naišli u osnovnoj školi PG I tumačimo kao rezultat doseljavanja učenika i njihovih roditelja iz različitih krajeva Crne Gore (djeca mogu biti rođena u Podgorici, ali koristiti dijalekat koji su usvojila u porodici – maternji, osobito na mlađem školskom uzrastu).

Jezička kultura učenika kontinuirano se gradi u procesu osnovnog školovanja. Greške u govoru učenika manje su frekventne u starijim razredima, tj. razlika između govora učenika i jezičkog standarda smanjuje se u šestom i osmom razredu osnovne škole. To znači da nastava jezika povoljno utiče na ispravljanje jezičkog izraza učenika. Zato naglašavamo da je tokom osnovnog školovanja važan stalni

rad na ispravljanju dječijeg govora i na izgrađivanju jezičke kulture. Tu aktivnost treba intenzivno nastaviti i u srednjoj školi, s obzirom na to da je jezičko obrazovanje značajan dio opšteg obrazovanja, a jezička kultura element opšte kulture svakog čovjeka. Da bi dobro obavljao posao u bilo kojoj oblasti društvenog života, kao i u oblasti prirodnih nauka, pojedinac treba, prije svega, dobro da govori svoj jezik. Kako svijet, zahvaljujući savremenoj tehnici i tehnologiji, postaje sve manji i udaljene destinacije sve bliže, u bliskoj budućnosti, a i danas, onaj ko ne poznaje još jedan svjetski jezik biće uskraćen za mnoge informacije i zanimljive i korisne susrete. Da bi dobro govorio strani, čovjek mora dobro poznavati svoj jezik.

Odstupanja od jezičkog standarda manja su kod učenika koji imaju visoku zaključnu ocjenu (četvorku odnosno peticu). U pismenim zadacima, iako su kriterijumi ocjenjivanja prilično neujednačeni čak i kod jednog nastavnika, mnogo više grešaka nalazimo kod učenika s nižim ocjenama, dok se u radovima ocijenjenim peticom greške javljaju sporadično u svim školama. S obzirom na to da je govor učenika ispitivan u školi (snimanja smo obavljali u školskom okruženju, na času ili u grupi vršnjaka u posebnoj prostoriji, a pisani materijal je onaj koji podliježe kontroli nastavnika), djeca svih uzrasta su govorila opreznije i vodila računa da što manje griješe upravo u odstupanjima karakterističnim za ispitivano područje. Na ovaj zaključak navodi nas praćenje govora djece u okruženju vršnjaka, na hodniku škole i u školskom dvorištu, ali i (u posebnim slučajevima) u porodičnom okruženju. To, međutim, nije ništa neobično i svakodnevna je pojava i u govoru odraslih ljudi. Kroz nastavu jezika u školi učenici i ne treba da shvate da je govor njihove sredine loš, već da u njemu postoje pojave koje nijesu u skladu sa onim što je sa razvojem jezika postalo jezička norma – iz mnoštva dijalekata i govora našega jezika.

LITERATURA

1. Алексић, Радомир: *О говорима Црне Горе (г. Васојевићи, Колашин, Беране)*, ГЗСВС, II (1935), 21–25; III (1936), 13–14; V (1937), 15–16.
2. Барјактаревић, Данило: *Новопазарско-сјенички говори*, Нови Сад (б.и.), 1958.
3. Биговић-Глушица, Рајка: *Језик Марка Миљанова*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1997.
4. Биговић-Глушица, Рајка: *Морфолошко изједначавање инструментала и социјатива код црногорских приповједача XIX вијека*, Српски језик V/1-2, Београд, 2000, стр. 4.
5. Вуковић, Јован: *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд, 1938–1939, 1-114.
6. Вушовић, Д.: *Дијалекат источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд, 1927, 1 -71.
7. Дешић, Милорад: *Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика*, Наш језик, бр. XXV, 3, 1981, стр. 162–167.
8. Đurković, N.; Kovačević, I. i dr: *Studija: Republičko testiranje obrazovnih postignuća učenika/ca III razreda osnovne škole iz maternjeg jezika i matematike*, Zavod za školstvo, Podgorica, 2006.

9. Ивић, Павле: *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој*, прва књига, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1994.
10. Ивић, П.; Петровић, Д.: *Голубовци, фонолошки опис говора*, Фонолошки описи, Сарајево, 1981, 543–549.
11. Ičević, Dušan: *Podgorički govor*, Društvo prijatelja stare Podgorice, Podgorica, 2007.
12. Јовановић, Миодраг: *Говор Паштровића*, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2005.
13. Кијаметовић, Рецеп: *Говор села Годијева*, Одзиви, Бијело Поље, књ. 12–13 (1975), 113–120.
14. Кијаметовић, Рецеп: *Дијалектизми Корита и Бихора*, Одзиви, Бијело Поље, књ. 18–19 (1976), 57–62.
15. Марсенић Тихомир, *Из народног говора васојевићког краја*, Расковник, Београд, књ. 19 (1975), 119–120; књ. 21 (1975), 13–18.
16. Милетић, Бранко, *О говорима Црне Горе* (Бијело Поље, Васојевићи, Црмница), ГЗСВС, II (1935), 13–16; IV (1937), V 21 до 25; (1937), 30–32.
17. Милетић, Бранко: *Црмнички говор*, СДЗб IX, 1940, 211–663.
18. Остојић, Бранислав: *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ, Титоград, 1976.
19. Петровић, Драгољуб: *Морфолошке особине у говору Врачана*, ГФФ НС, XV/1 (1972), 179–210.
20. Петровић, Драгољуб: *Гласовне особине говора Врачана у Зети*, ГФФ НС, XVI/1 (1973), 201–233.
21. Петровић, Драгољуб: *Главније особине акценатског система у говору Врачана*, ЗФЛ, XVI/2 (1973), 173–195.
22. Петровић Драгољуб: *Из синтаксичке проблематике говора Врачана*, ГФФ НС, XVII/1 (1974), 161–182.
23. Петровић, Драгољуб: *Из акцентолошке проблематике зетских говора*, ЗФЛ, XXVII–XXVIII (1984–1985), 609–615.
24. Петровић, Драгољуб: *Судбина консонантских група си, шч, шћ, жћ у говору Зете*, *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XI, 237–241.
25. Ресо, Asim: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Научна књига, Београд, 1985.
26. Пешикан, Митар: *Староцрногорски средњекатунски и љешански говори*, СДЗ, XV, Београд, 1965.
27. Пижурица, Мато: *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Титоград, 1981.
28. *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска – Нови Сад, Матица хрватска – Загреб, БИГЗ, Београд 1960.
29. *Правопис српскохрватског језика*, школско издање – Матица српска Нови Сад, Матица хрватска Загреб, БИГЗ, Београд 1988.
30. *Правопис српскога језика*, Унирекс, Никшић, Београд, 1993.
31. *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorska jezika (pravopisni rječnik)*, Službeni list, 49/09, Podgorica, 2009.
32. Ристић, Стана: *Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику (социолингвистички аспекти употребе и развоја)*, Наш језик, XXIII/3–4, Београд, 2000.
33. Секулић, Момир: *Неке особине говора Бијелог Поља*, Токови, Иванград, књ. 2–3 (1971), 244–260.
34. Станић, Милија: *Ускочки говор I*, СДЗб XX, Београд, 1974, 1–259.
35. Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик I и II*, Народна књига, Београд, 1969.
36. Стевановић, Михаило: *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ, XIII (1933–1934), 1–129.
37. Стевановић, Михаило: *Главне дијалекатске црте васојевићког говора*, Задужба Л. Ђеловића, Требињца 1933/34, 188–191.
38. Ћупић, Драго: *Преглед главних особина говора Зете*, ЈФ, XXXIII (1977), 265–284.

39. Ћупић, Драго: *Урбанизација и дијалекат*, Језик у савременој комуникацији, Маркс. центар Београдског универзитета, Београд 1983, 53–61.
40. Ћупић, Драго: *Икавизми у гусињском говору*, Међуакадемијски обдор за дијалектолошке атласе при САНУ, умножено на гештетнеру
41. Ћупић, Драго: *Из хидронимије Лима*, ЈОК, САЗУ Љубљана, 1981, 37–45
42. Ћупић, Драго: *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ, XXIII (1977), I–IX + 1–226, с картом
43. Ћупић, Драго.: *Узлазни акценсти у старијим говорима Црне Горе*, Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића, ЦАНУ, Подгорица 1988, 233–246.
44. Ћупић, Драго: *Настава језика и дијалекат*, Зборник Института за педагошка истраживања, XXXIII/33, Београд, 2001, 346–350.
45. Шубарић, Сања: *Језик докумената Црногорског сената*, докторска дисертација, Београд, 2009.

SKRAĆENICE

Вуковић, Ј.: *ГПД – Говор Пиве и Дробњака*
 Вушовић, Д.: *ДИХ – Диалекат источне Херцеговине*
 Ћевић, Д.: *РГ – Подгорички говор*
 Јовановић, В.М.: *ГП – Говор Паштровића*
 Милетић, Б.: *ЦГ – Црмнички говор*
 Пешикан, М.: *СК-Љ – Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*
 Ресо, А. : *PSD – Pregled srpskohrvatskih dijalekata*
РСЈ – Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)
 Секулић, М.: *ГБП – Неке особине говора Бијелог Поља*
 Станић, М.: *УГ – Ускочки говор*
 Стевановић, М.: *ИД – Источноцрногорски дијалекат*
 Стевановић, М.: *Савремени I – Савремени српскохрватски језик I*
 Ћупић, Д.: *ГБ – Говор Бјелопавлића*
 Ћупић, Д.: *ПГОЗ – Преглед главнијих особина говора Зете*
 Ћупић, Ж.: *РГЗ – Речник говора Загарча*